ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
Брезник
Музеят на Граово

ИЗВЕСТИЯ
НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ БРЕЗНИК
ТОМ II

PROCEEDING
OF THE MUSEUM OF HISTORY BREZNIK
VOL. II

Брезник, 2019

Авторски колектив
Общински исторически музей-Брезник, 2019
ISSN 2603-5049

Материалите отпечатани в том II на
“Известия на Общински исторически музей-Брезник”,
са докладите от научната конференция
„Общество, Култура, Образование”, 23-24.10. 2019 г.

Авторите носят отговорност за съдържанието
на научните доклади, публикувани в тома.

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
проф. д-р Надя Манолова-Николова
Коректор:
Магда Добрева

Превод на английски език, резюмета и съдържание-
Деница Порожняк и автори
За корицата са използвани снимки на
Филип Михайлов

ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
Брезник
Музеят на Граово

ИЗВЕСТИЯ
НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ БРЕЗНИК
ТОМ II

PROCEEDING
OF THE MUSEUM OF HISTORY BREZNIK
VOL. II

Издава се с финансовата подкрепа на
Министерството на културата

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Увод.....**8**

МУЗЕЯТ И ОБЩЕСТВЕНОСТТА

Слово на зам.кмета на община Брезник Мария ДОБРЕВСКА *по случай 150 г. от основаването на ПЪРВОТО СВЕТСКО УЧИЛИЩЕ в Брезник*.....**10**

Слово на зам. кмета на община Брезник Мария ДОБРЕВСКА *по случай 130 г от рождението на СТОЯН МИЛЕНКОВ*.....**14**

Емилия ВЕЛИНОВА*–Колекцията „Стоян Миленков“ от фонда на Общински исторически музей –Брезник* **17**

Петя ВАСИЛЕВА-ГРУЕВА *– Докосване до локалното размисли върху един реализиран културно-образователен проект* **32**

Константин ПАНАЙОТОВ *– Брезник и брезнишко – информационни фрагменти, извлечени от лични архиви*.....**41**

Силвия НОТЕВА *– Експедиция „По пътя на 26-ти Пернишки пехотен полк “*.....**51**

АРХЕОЛОГИЯ, ИСТОРИЯ, ЕТНОЛОГИЯ

Светослава ФИЛИПОВА *– Антични и ранносредновековни монети от фонда на Общински исторически музей – Брезник*.....**56**

Мария КАРАЗЛАТЕВА *– Значението на древната култура „Нураги“, представена в уникалния паметник от с. Гърло, Брезнишко*.....**81**

Сашка БИЗЕРАНОВА *–„Вечен календар“ от 1860 год. – един ценен експонат от фонда на отдел „Етнография“ при Регионален исторически музей -Видин*.....**94**

Надя МАНОЛОВА-НИКОЛОВА *– Първият български митрополит в Пирот – Партений Нишавски 1867 – 1874 г.* ***107***

Ваня РАЧЕВА *– Българо-сръбската граница според записка на Марин Дринов от 20 декември 1877 г.* ***117***

Руслан ИВАНОВ *– Щрихи от ежедневието на Алекси Попангелов според документи от Български исторически архив.* ***128***

Нонка КРЪСТЕВА *– Пернишката мина в творчеството на народния трубадур Стоян Миленков.* ***136***

Георги РАДОСЛАВОВ *– Малко известни архивни документи за някогашното брезнишко село Зидарци.* ***145***

Вера ГЕОРГИЕВА *– За общия произход на видовденските събори в гр. Годеч и гр. Брезник.* ***157***

Екатерина КЕРЕМИДАРСКА *– Социално-нормативната култура на традиционното селско семейство (по материали от Кюстендилския край)...* ***165***

Милчо ГЕОРГИЕВ *– Игрите с маски в регион Граово от Шопска етнографска област – архаични и съвременни.* ***184***

Аниела АСЕНОВА *– Сборникът на Александър Мартинов мост между поколенията.* ***200***

Емилия МАКСИМОВА*–Чистота и вярност към оригинала в граовския диалект.* ***204***

Приложение. ***208***

Авторите. ***217***

C O N T E N T S

THE MUSEUM AND THE PUBLIC

Speech of the Deputy Mayor of Breznik Municipality Maria DOBREVSKA** on the occasion of the 150 th anniversary of the founding of the FIRST SECULAR SCHOOL IN BREZNIK.....**10

Speech of the Deputy Mayor of Breznik Municipality Maria DOBREVSKA** on the occasion of the 130th anniversary of the birth of STOYAN MILENKOV.....**14

Emiliya VELINOVA –** "Stoyan Milenkov" collection from the fund of the Municipal history museum – Breznik.....**17

Petya VASILEVA-GRUEVA –** Touching the local – thoughts on a realized cultural and educational project.....**32

Konstantin PANAYOTOV-** Breznik and the Breznik region – fragments of information from personal archives.....**41

Silvia NOTEVA –** Expedition "On the route of 26th Pernik Infantry Regiment".....**51

ARCHEOLOGY, HISTORY, ETHNOLOGY

Svetoslava FILIPOVA –** Antique and early medieval coins stored in the fund of the Municipal History Museum– Breznik.....**56

Maria KARAZLATEVA –** The importance of the ancient culture Nuragi" presented by the unique monument in Garlo village, Breznik region.....**81

Sashka BIZERANOVA –** „Eternal calendar" from 1860 –a valuable exhibit from the fund of the Ethnography Department at Regional History Museum–Vid in.....**94

***Nadya MANOLOVA-NIKOLOVA–** The first Bulgarian Metropolitan in the town*

of Pirot – Partenii Nishavski 1867–1874.....**107**

Vanya RACHEVA – *The Bulgarian-Serbian border according to Marin Drinov`s Record of December 20, 1877*.....**117**

Ruslan IVANOV – *Touches from the daily life of Aleksy Popangelov according to documents from the Bulgarian Historical Archive*.....**128**

Nonka KRASTEVA – *Pernik mine in the art of the people's trubadur Stoyan Milenkov*.....**136**

Georgi RADOSLAVOV – *Little known archival documents about the former village of Zidartsi in Breznik region*.....**145**

Vera GEORGIEVA – G*eneral origin of the Vidovden fairs in the towns of Godech and Breznik*.....**157**

Ekaterina KEREMIDARSKA – *The normative social culture of the traditional rural family (Based on materials from the Kyustendil region*.....**165**

Milcho GEORGIEV – *The masking games in Graovo region of Shopska ethnographic area – archaic and contemporary*.....**184**

Aniela ASENOVA – *Alexander Martinov's Collectanea–a bridge between the ge nerathion*.....**200**

Emiliya MAXIMOVA – *Purity and fidelity to the original Graovo dialect*.....**204**

Уважаеми читатели,
Уважаеми приятели на историята,

През октомври 2019 г. с инициатива от Общинския исторически музей – гр. Брезник се състоя научна конференция на тема „Общество, култура, образование“ или накратко ОКО. На нея взеха участие известни изследователи в областите на историята, археологията, етнологията, фолклора, така също млади техни последователи от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Видинския Регионален исторически музей, Кюстендилския Регионален исторически музей, Регионалния историческия музей в гр. Перник, Общинския исторически музей на гр. Брезник, дългогодишни краеведи. Научната конференция бе подкрепена от местното общинско ръководство чрез участието в нея на зам. кмета г-жа Мария Добревска и с финансиране от Министерството на културата.

Акценти в конференцията бяха 150-годишнината от основаването на първото светско училище в Брезник и 130-годишнината от рождението на Стоян Миленков, един от най-интересните български сатирици и музиканти през миналия XX в. На конференцията същевременно бяха изнесени доклади, посветени на разнообразни проблеми, свързани както с проучване на локалната история, така още с нумизматични, етноложки и културоложки наблюдения, и анализи. Изнесени бяха малко познати факти и обстоятелства, интересни обобщения и предложения, разширяващи познанието за приноса на брезничани и на жители от Западна България в модернизацията на българското общество.

Приятелската атмосфера на конференцията даде възможност на участниците и на присъстващите да дискутират важни въпроси за изучаване и популяризиране на брезнишката история, и на местната култура. След конференцията, вълненията и емоциите за достигането на интересния археологически обект в м. Пусто Гърло и посещението в Етнографския музей на маските в с. Кошарево, затвърдиха общото решение да се отпечатат и популяризират докладите от конференцията, разработени в статии за Известията на музея като т. II. Както в т. I на Известията, така и тук, статиите са организирани в две големи направления: Музеят и обществеността и Археология, история и етнология. В края са приложенията.

Надяваме се с настоящият т. II да привлечем вниманието, а защо не и одобрението както на специалистите по музейно дело, археология, история и етнология, така и на по-широката читателска публика, търсеща и заинтригувана от разкриването на неизвестни страници в миналото на западнобългарските земи през вековете.

ОКО ще бъде тема и на следващата научна конференция, все със същите намерения – за по-пълното историческо, археологическо, етноложко и културноложко изучаване на Западна България, както и за-познаване с почти непознати паметници на културата в Брезнишко. Заповядайте при нас отново!

Проф. д-р Надя Манолова-Николова

СЛОВО ЗА 130–ГОДИШНИНАТА ОТ РОЖДЕНИЕТО НА СТОЯН МИЛЕНКОВ

Мария Добревска
заместник-кмет на община Брезник

SPEECH OF THE DEPUTY MAYOR OF BREZNIK MUNICIPALITY MARIA DOBREVSKA ON THE OCCASION OF THE 130 TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF STOYAN MILENKOV

Maria Dobrevska
Mayor of Breznik Municipality

Уважаеми дами и господа,

Уважаеми гости,

Уважаеми сродници на Стоян Миленков,

Навършиха се 130 години от рождението на една от най-интересните български личности от началото на XX в. – ***Стоян Миленков,*** куплетист и сатирик.

Името и неговото творчество се нареждат сред плеядата творци от XX в., родени в гр. Брезник и оставили трайни следи в националната ни култура: като Лиляна Барева и Цветана Табакова – оперни певици, учените – проф. Георги Любенов и проф. д-р Любомир Андреев, проф. Григор Ваклиев, проф. Божил Николов, ст.н.с. д-р по история Георги Нешев и редица други.

Стоян Миленков е роден преди 130 години, на 9 ноември 1889 г. в гр. Брезник, в семейство на Христина (както я наричали Ристена) и Иван (Йованча) Миленкови. Бащата е фелдшер и семейството често се мести от град в град. Фелдшер е в Брезник, в Кюстендилската болница, след това във Варна, и от 1904 г. е назначен за административен управител на Александровска болница в София, поради което семейството се установява

трайно в София.

От запазените документи се вижда, че Стоян започва училище в Брезник. До втори прогимназиален клас учи в гр. Кюстендил, завършва трети прогимназиален клас във Варна, а от следващата година започва софийският му ученически и житейски период. Записва се във Втора мъжка гимназия, където се сприятелява с Цветан Каролев – бъдещ оперен певец, и с Христо Попов – бъдещ режисьор в операта. Увлечени в литературни четения, младежите често осъмват до ранни зори. Издават литературен вестник и пишат стихове.

Много от свободното си време и ваканциите Стоян прекарва в родния Брезник, където с китара през рамо отива с приятели на Бърдото и пеят неговите песни. Тук през 1905 г. участва като редактор в издаването на вестник „Дяволско шило“, който критикува недъзите и кривиците на брезнишкото общество. Пише и хумористичния роман „При тихата воденица“, който излиза в подлистник. Поставят на сцената на читалището откъси от пиесата „Лес“ на Островски. В този ученически период младият творец Миленков се среща с народния поет Иван Вазов, който насърчава творческия му талант. През месец март 1909 г. Стоян Миленков напуска гимназията. Мечтите и плановете на родителите му пропадат. Баща му мечтае да го направи висш чиновник, майка му го вижда като лекар. Синът обаче мечтае да си опита късмета на истинска сцена. Изписал е цели тетрадки със стихчета. Заляга над репертоара си, пише, коригира, преработва, репетира. Прави своя дебют в театър-ревю „Нова Америка“, днес дискотека „Син Сити“ (площад „Възраждане“). Облечен в шопски дрехи, той изпълнява кратките си закачливи песнички. След няколко представления, довчерашният ученик има небивал успех.

Мечтата на младия творец не стига до тук. Той иска да замине за Париж, където да учи любимото си изкуство – драматургия. И тя се сбъдва. През 1911 г. завършва тетралната школа на Шарл Масе в класа на знаменития актьор Пол Муне. Получава място и роли в парижкия театър „Одеон“, но той се връща в България. Тук се присъединява към трупата на „Нов народен театър“, където намира радушен прием и работи два сезона. През театралния сезон 1913 – 1914 г. и 1915 г. Стоян Миленков постъпва в Народния театър. Играе в няколко пиеси, но прозрял, че има друго призвание, през 1915 г. напуска театъра. Подготвя нов репертоар от хумористични песни, в повечето случаи с мелодиите за тях, и отново е сред публиката на театър-вариете „Нова Америка“.

През 1916 г., по предложение на приятеля си Васил Генов, вече прочутият певец написва либретото на първата българска оперета за възрастни – „Моралисти“, чиято музика е дело на маестро Георги Атанасов и е играна за първи път през същата година в театър „Одеон“.

По време на Първата Световна война Миленков е на фронта със своята китара. От този период са и две шопски поеми „Пендо и Пена“ и „Подвигът на бае Пижо“, написани в щаба на фронта, както и поемата „Защо не се сключва мир“.

Към средата на 20-те години Миленков заминава за Виена, където престоява почти година. Междувременно е намерил любовта на живота си – Катя Миленкова, която по-късно приобщава към своето изкуство. Във Виена пише тъй нареченото политическо ревю „До нас, далеч от нас и у нас“. Тук се ражда и една от най-силните и най-популярни сатири „Песен на апаша“. През 1924 г. Миленков заминава заедно със съпругата си за Париж. Пише песни с нова социална тематика, преживени песни: „О, Париж“, „Парижко тегло“ и др.

След завръщането му от Париж през 1926 г. започва период на вдъхновено творчество. В песните му намират отражение българската действителност, събития от ежедневния живот: „Граф Цепелин“ (който прелита над София 1929 г.) става една от най-популярните му песни. Земетресението, което разтърсва страната, нововъведения като таксиметъра, борбата на жените за равноправие, борбата между надлъгващите се партии, афери, ходатайства, рушвети и какви ли още не злободневни теми Миленков пречупва през своя хумор. Песните му са писани за народа и той търси начин те да стигнат до него. Започва нещо ново, което никой досега не е правил в България. Пише куплети, в които осмива опаката страна на нещата, пише сатира, пее. Тръгва по свой път, с нищо необещаващо бъдеще. За такова изкуство няма специална сцена, няма режисьор, няма сценарий. То не се подчинява на нормативи. Миленков тръгва от град на град, от село на село да разнася своята песен.

За себе си той казва:

„Без реклама, без венци, като полските щурци,

песен пея аз весден, с весел, лек, игрив рефрен.

Скитам аз надлъж и шир, никога не търся мир,

кастря всичките наред – даскал, поп дори и кмет.“

Със своето творчество – оригинално и неповторимо, той става любимец не само на своите съвременници, но и на поколенията след него. Автор на стотици сатирични куплети, чийто изпълнител е самият той, акомпанирайки си със своята неразделна спътница – китарата, куплетистът осмива всяка отрицателна проява в тогавашния обществен и политически живот, даже и тогава, когато свободата на словото и печата е строго забранена. Надникнем ли в творческия свят на Стоян Ми-

ленков ще открием картини и образи от живота у нас през 20-те и 30-те години на миналия век. Самодейци с жар възпроизвеждат по утра и вечеринки, по журове и седенки наситените му с духовитост песни. А Стоян Чилингиров в предговора на юбилейния сборник „Карнавал без маски между кабарето и Парнас“, излязъл през 1934 год., пише: „Той е родоначалник на литературно построената шега, закачка, смехория, подигравка, присмех, хумор и ще остави име, каквото мнозина от тия, които гледат извисоко на него, няма да имат“.

Високообразован, Миленков с творчество си изпреварва своето време.

От края на 30-те до 1941 година Стоян Миленков сътрудничи на радио София в предаването „Час за селото“, в което участва със свои изпълнения. В разгара на Втората световна война с различни изпълнители отново обикаля страната. Бомбардировката над София на 10 януари 1944 г. го заварва в Оряхово. Къщата му е срутена, загубва баща си под развалините, разпиляно е творчеството му. След 9-ти септември 1944 г. е включен в агитационната работа на Комитета за наука, изкуство и култура. Обикаля отново страната. През 1947 г. става хонорован сътрудник на радио София за две години. До края на жизнения си и творчески път се отдава на цирковата арена. Цирк „Родина“ организира честване на 45-та годишнина от творческата и артистична дейност на Стоян Миленков. Тук изпява последните си песни и получава последните аплодисменти.

Умира на 30 юни 1953 г. на 64-годишна възраст, заел своето място в културния живот на България от началото на XX в. и до днес.

Пребродил България, всеобщият любимец, обаятелният и феноменален артист живее вече като легенда в съзнанието на няколко поколения българи.

През 1979 г. в гр. Брезник се чества 90-та годишнина от рождението му. Улицата на която е родната къща на поета, музиканта, актьора, хумориста и сатирика, брезничани именуват на своя съгражданин СТОЯН МИЛЕНКОВ

СЛОВО ПО СЛУЧАЙ 150 ГОДИНИ ОТ ОСНОВАВАНЕТО НА ПЪРВОТО СВЕТСКО УЧИЛИЩЕ В БРЕЗНИК

Мария Добревска
заместник-кмета на Община Брезник

ON THE OCCASION OF THE 150 TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDING OF THE FIRST SECULAR SCHOOL IN BREZNIK

Maria Dobrevska
Mayor of Breznik Municipality

Уважаеми дами и господа,

В своята богата история Брезник и Брезнишко са съхранили имената на духовници, просветители и общественици, живели и работили за културното и обществено-икономическо издигане в епохата на Възраждането на родния град. Значителна роля за духовното оцеляване, израстване и възраждане на нашия край през този период играят манастирите и църквите. В Брезнишко е имало 16 манастара и 35 църкви. Повечето от духовниците се отличавали със своето ученолюбие, поради което манастирите стават закрилници на народността и книжовната традиция, на християнската вяра и българската идентичност.

За грамотността и просветата в Брезнишко през епохата на Възраждането главна роля изиграва *Билинският манастир.* В неговата обител години наред съществувало килийно училище. В средата и края на XVIII в. учители в Билинския манастир са били даскал поп Недялко и даскал Илия, свидетелстват писмените извори. В Църногорския манастир и в църквата „Св. Николай Чудотворец“ в с. Бегуновци също са съществували килийни училища, за което свидетелстват приписките в църковните книги на манастира.

Църквата *„Св. Петка“* е най-старото духовно и просветно огнище в Брезник. Килийното училище на града се е помещавало в магерницата. Сред учителите освен свещеници има и светски лица. По-късно в Брезник се откриват и частни килийни училища в домовете на учителите. Даскал Мина е най-дългогодишният учител в Брезник – летописец, оставил

десетки приписки за различни страни от живота на Граово. Рилският мъжки метох в Брезник, строен в средата на XIX век, с килийното си училище и като духовно средище на будни монаси-книжовници, учители и проповедници също играе възродителна роля в културното и национално-освободително движение в Брезнишкия край.

В този период се засилва благотворителното влияние на София, където от 1857 до 1861 г. учителства Сава Филаретов. Между него и брезничани се създава духовна връзка и приятелско общуване. На града той подарил книги, поддържал връзки с по-видни хора от Брезнишко.

През 1858 г. по инициатива на Общината и училищното настоятелство, а също и със средства на Софийската община, започва изграждането на едно от петдесетте класни училища, построени у нас до Освобождението, а именно *Брезнишкото класно училище.* Местният търговец Димитрия Игнатов подарява на Общината място за строежа на новото училище. Изграждането на училището е подпомогнато с парични средства от Билинския манастир и от местния занаятчийски еснаф – платнарския и кюркчийския. През **1869** г. сградата на класното училище е завършена и открита за учебни занимания. През 70-те гдодини на XIX век Класното училище е културно-просветен център и изиграва значителна роля за издигане на националното самосъзнание на населението от Брезник и Брезнишко. За главен учител е назначен самоковлията ***Димитър Тонджаров*** – блестящ руски възпитаник и виден възрожденски просветител. За краткото време, в което учителства в Брезник, той поставя основите на ново светско обучение и възпитание, оставя ярка диря на истински възрожденски будител. Училището бързо укрепва и за кратко време се превръща във важен център на новобългарската просвета. Мнозина са учителите, които продължават достойното му дело. За мястото му в живота на брезничани можем да съдим и по факта, че още в края на първата учебна година към него е създадено неделно училище за възрастни. Поставено е началото на читалищното дело в града. Класното училище издига на нов етап развитието на просветното дело в Брезник и има водеща роля в процесите на духовно обновление на Граовския край. Делото на Тонджаров е продължено от ***Манол Лазаров, Архимандрит Зиновий Поппетров, Иван Десев*** *– вещ педагог*, който *спечелва доверието на брезничани, а те го избират за народен представител в Третото Велико народно събрание.* Възпитаниците на Иван Десев помнят уроците му по родолюбие, благородство и справедливост. Дълбоки следи в просветния и обществено-културен живот на Брезник оставят и брезнишките учители ***Гиго Тинков, Христо Антонов, Даскал Мина, Янаки Докев, Никола Хранов*** и десетки други.

В края на първата учебна година, на 26 май Тонджаров организира

изпити, на които присъстват градските първенци, родителите на децата и представители на Софийска община. Учениците са показали завидни знания.

Не без основание и гордост брезничани изпращат специална дописка до Цариградския вестник „Право" (юни 1870 г.), в която се казва „ [...] Но днес вече не е така с нашите шопи у Брезник. Подбутнати от Софийската църковна община, отвориха училището си, дотакмиха го с потребностите и поканиха от Самоков господина Тонджарова... На 26 миналия месец направиха хубавичко шестмесечно изпитание... Не е само това: няколко дне подир изпитанието, брезнишките младежи си подредиха празнично училище и читалище с библиотека, на която поменатите учители и ученици от София положиха основите с подарените няколко екземпляра книги.

[...] Поместете, Господин Редакторе [...] настоящата ми дописка, която искам да послужи за пример на трънчане, които се мислят за по-горни от брезничане, а в училището ги нема негде-никак."

Така прохожда преди 150 години първото светско училище в Брезник – нашето Класно школо. И само след две десетилетия, ***в края на XIX век (1891*** г.***)*** в Брезнишко съществуват 44 училища с общо 2017 ученици и 52 учители.

Със своята революционна, педагогическа и обществена дейност, изпепелен по време на Баташкото клане, Тонджаров с достойнство заема своето място в пантеона на българските възрожденци. Житейската и творческа съдба на ***Димитър Тонджаров*** оставя дълбоки следи в летописните страници на Брезник и националната ни история.

Днес сградата, която има вече 150-годишна история, е паметник на културата и в нея се помещава Общинският исторически музей. Тази сграда съхранява паметта за първите прекрачили прага ѝ – учителя Тонджаров и неговите ученици.

Честит празник!

КОЛЕКЦИЯТА „СТОЯН МИЛЕНКОВ" ОТ ФОНДА НА ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ БРЕЗНИК

Емилия Велинова
Директор на ОбИМ- Брезник

"STOYAN MILENKOV" COLLECTION FROM THE FUND OF THE MUNICIPAL HISTORY MUSEUM – BREZNIK

Emiliya Velinova
Director, Municipal History Museum-Breznik

ABSTRACT

This article presents the Stoyan Milenkov collection from the main fund of the Municipal Museum of History - Breznik, covering the period 1889-1995, and documents from the Museum's Scientific Archive. Materials kept by other institutions are also used, giving evidence to different moments of the life and work of the unique and unforgettable Stoyan Milenkov.

Stoyan Milenkov is a poet-humorist, composer, singer, wandering musician, constantly criticizing the injustices and neglects of society in the early twentieth century.

Ключови думи: *Стоян Миленков,Брезник,архив,колекция,музей*
Key words: *Stoyan Milenkov, Breeznik, archive, collection, museum*

* * *

Артист? Поет? Композитор? Певец? Чудак? Странстващ музикант? Или творческа натура, атакуваща постоянно безправието и недъзите на обществото в началото на XX век? Български бард, хуморист, трубадур, родоначалник на стила на куплетистите, на рапа и естрадното изкуство у нас. Така определят Стоян Миленков редица негови съвременници и сегашни изследователи, докоснали се до живота и творчеството му.

Целта на настоящата работа е да представим колекцията „Стоян Миленков" от основния фонд на ОбИМ – Брезник (обхващаща периода 1889–1995 г.),спомени и документи, съхранени в Научния архив на музея, които свидетелстват за една или друга страна от живота и творчеството

на неповторимия и НЕзабравен Стоян Миленков.

Освен съхраняваното във фонда на музея, накратко ще се опитам да представя и открити публикации в периодичния печат от 30-те – 40-те години на миналия век, научни изследвания за неговото творчеството, фонозаписи от архива на БНР, които допълват разказа на неговата дъщеря Чайка Миленкова в биографичната книга за него[1].

Съхраняваните в музея снимки, документи и вещи, свързани с името и делото на Стоян Миленков, са дарени на музея през 1995 г. (тогава музейна сбирка[2]) от неговата дъщеря Чайка Миленкова. Те са инвентирани в отдел Нова история – основен фонд под инвентарен номер 112 с индекси от 1 до 93, като „Архив на Стоян Миленков". Брезничанката Лидия Добревска дарява на музея юбилейния сборник „Карнавал без маски" – с посвещение от Ст. Миленков на нейния съпруг Димо Добревски, от 19.VII.1944 г.[3]. В Научния архив на музея се съхраняват документи, спомени, биографични бележки на негови приятели и съвременници. На 11.01.1967 г. Димитър Кожухаров изпраща до читалището в Брезник „Биографични бележки за Стоян Иванов Миленков – поет, певец-трубадур, родоначалник на куплетното и естрадно изкуство у нас"[4].

В тях споменава и за „[...] много преводи на сценки, оперетки, скечове, които по време на бомбардировките са изчезнали заедно с неговата богата библиотека". В други свои Спомени („Отломки от първите стъпки на Стоян Миленков в литературната му поетична и хумористична дейност") Димитър Кожухаров описва летните месеци на 1905 година на ученици-гимназисти в родния им град Брезник. Сред тях е и Стоян Миленков, по чиято идея започват да издават хумористичен лист „Дяволско шило", писан на ръка, под индиго в 10 екземпляра. Във вестника поместват разни злободневки из живота на брезничани. Миленков публикува тук своите куплети и къси разкази: „Любовна клетва под брезите", „Първата любов и първо разочарование под плачущите върби на Първазица местност", „Силуети под фенера", „Нощна загадка и вампира в Густо търне на бърдото", повестта „Любовта на Р.М. и Ротмистър К. при тяхната воденица" и др.[5]. За съжаление, те не са запазени и са останали само в спомените на съвременниците и съпреживелите това лято; преразказват се от поколение на поколение. В своите спомени проф. Георги Любенов

[1] **Миленкова**, Ч. Стоян Миленков. Трубадур на смеха и горчивите истини. София, 1989.

[2] Общински исторически музей е създаден с решение № 513/ 27.03.2014 г. на Общински съвет – Брезник на базата на читалищната музейна сбирка към читалище „Просвещение", създадена 1957 г.

[3] ОбИМ–Брезник, НИБ – инв. № 11265.

[4] ОбИМ–Брезник, НА – инв. № 401, л. 27, 28, 41; НА – инв. № 108, л. 1 – 90.

[5] ОбИМ–Брезник, НА – инв. № 40, л. 41

описва срещата на ученика Ст. Миленков с патриарха на българската литература Иван Вазов.[6] Друга папка от Научния архив (НА, № 108, озаглавена: „Стоян Миленков – куплетист“) съдържа 90 листа със спомени, документи, биографични данни, писма, вестници, снимки, отнасящи се до Миленков. Тук са и „Спомени за татко – през погледа на едно дете“, написани и подписани от Чайка Миленкова.[7] Сред събраните материали и документи се намира и препис на едно стихотворение, отпечатано във в-к „Заря“ 1934 г.: „Стоян Миленков – Юбиляр“[8]. В него авторът (не е посочен) рисува с думи юбиляра:

„[...]Дали в скандирани куплети
възпява своя юбилей,
или ей тъй, от мъка пей,
че младостта си не усети,
а цял живот нотира песни.
Любов, капризи, пък и власт
със жлъчка пръска вляво, вдясно
обществото зло у нас,
но нека да се разбере:
китарата му не замре [...]“[9]

Интерес представляват оригиналите на телеграми и писма, изпратени до Брезник по повод честване на 90 години от рождението на Стоян Миленков. Сред тях са: телеграма от „Дома на хумора и сатирата“ – Габрово, писмо от Съюза на артистите, от отделни лица, телеграма от Асен Бунджулов, придобила известност с поздравленията до юбиляра и пожеланията за сто-годишен юбилей, както и едно писмо от почитател от гр. Пазарджик. В него той описва срещите си като дете със Стоян Миленков на концерти в Пазарджик, споменава и за приятелството на Стоян Миленков с баща му Атанас Ветренски (съдържател на кино „Одеон“). Писмото на този почитател завършва с послеслов, в който моли Стоян Миленков да изпрати своя снимка с автограф за трите му дъщери – Благовестка, Атанаска и Евелина Ветренски.[10] Вероятно при едно по-обзорно проучване в Научен архив ще се открият още спомени и документи за Ст. Миленков.

След направени запитвания от наша страна установихме, че други музеи, галерии и културни институти в България не притежават във

[6] ОбИМ–Брезник, НА – инв. № 108, л. 15
[7] Пак там, л. 44 – 46
[8] Пак там, л. 85
[9] Пак там, л. 25
[10] Пак там, с. 78 – 89

фондовете си оригинални документи и материали, свързани с живота и творчеството на Стоян Миленков[11]. От тази констатация изключение прави Музеят за история на българското радио и фоноархивът на БНР.

От края на 30-те години до 1941 г. Стоян Миленков редовно участва със свои изпълнения в предаването „Час за селото“ на Радио София. А от 1947 г. в продължение на две години е хоноруван сътрудник на радиото. Днес в „Златния фонд“ на БНР са запазени десетки негови песни от стари грамофонни плочи, спомени за певеца и артиста Стоян Миленков, споделени в обширни интервюта от Драган Тенев и акад. Николай Кауфман.[12]

От публикацията в „Звукови хроники“ „Радио – любов моя!”[13] научаваме още един любопитен факт от биографията на Стоян Миленков – той е автор на музиката и текста, както и изпълнител на една от първите радиореклами в прослава на „чудния радиоапарат“. Записът е на „стара децилитна плоча на прочутия музикален радиосъстав – струнния квартет „Аврамов“, и се съхранява в Музея за история на българското радио.

Днес едва ли някой знае колко песни е създал и изпял народният трубадур Стоян Миленков. До нас са достигнали само някои от по-известните и други, които са били отпечатани в отделни издания, листовки, периодичен печат от онова време. Вероятно във всеки местен вестник е отразено гостуването на Миленков и са отпечатани някои от неговите стихове, както и във вестниците и хумористичните списания, на които той е сътрудничил в различни периоди от време.

През 2019 г. получихме дарение от краеведа-изследовател Нонка Кръстева – грижовно съхраняван къс от в-к „Ново време“, издаван в гр. Радомир под редакцията на Стоян Бумбишев[14]. В този вестник е публикувана „Злободневна песен за Радомир“ от куплетиста Стоян Миленков. В четиридесет и осем четиристишия Ст. Миленков, засяга

---

[11] По сведение на Тодорка Момчилова – уредник в музея през този период, дъщерята на Миленков е предала материали, свързани с живота и творчеството на баща ѝ, и в музея за история на София. От направената справка с Регионален исторически музей – София ни информираха, че материали за Стоян Миленков не са заведени в техния фонд. Направихме справка и в „Дома на хумора и сатирата“ – Габрово, и в Регионален исторически музей – Пазарджик. Във фондовете им също липсват данни за постъпили материали за Стоян Миленков. В архивите до този момент не са правени справки за наличието на снимки и документи, свързани със Стоян Миленков.

[12] На 9 ноември се навършват 130 години от рождението на Стоян Миленков. – В: https://www.facebook.com/198858356917446/posts/1657922091011058/. Публикувано на 9 ноември, 2019 г.

[13] www.bnr.bg › hristobotev › post./ „Звукови хроники „Радио, любов моя!”. Публикувано на 23.01.2018.

[14] Стоян Бумбишев е редактор и издател на местните вестници в гр. Радомир: „Стрела“, „България“ и „Ново време“.

„темички различни”:

„...За пръвъ пътъ въ живота,
Идвамъ ази тука,
Да ви поразсмея
Да убия скука.

... С кого ли да почна,
с кого да захвана?
Кой ли ще се хване
Първи въ капана.

Ще почна безспорно,
Съ Господинъ Кмета,
Кой на вси реформи
Виновникъ се смета.

... Имате и други
Личности известни,
Достойно възпети,
В моите песни.

... Имате въ градътъ ви
И ергени стари,
Чухъ Стефановъ – докторъ
Надежда имъ дава,
че ще може скоро
Да ги подмладява.

Съсъ това завършвамъ
Тази моя песенъ,
Да не ми се види
Менъ салона тесен!“

По публикациите във вестника можем да датираме посещението на Миленков в Радомир – началото на м. ноември 1929 г.[15]

В сайта „Спортна библиотека“ са качени стотици вестници и илюстровани списания, излизали в различни периоди от 1900 г. насам. В някои от вестниците открих публикувани стихотворения на Ст. Миленков: „На разни теми“, „Репортаж от Варна“ (*в-к „Земляк“*); „В защита на малките. Посвещава се на дребните, но не дребнавци“ (*в-к „Палячо“),* под

[15] ОИМ–Брезник, Вр.п. 10

което е записано: „Превел: Ст. Миленков“.[16] На този сайт открих и *в-к „Див петел“* от 6 март 1938 г., който е излизал от 1934 г. до 1938 г. само веднъж годишно, по Заговезни[17]. Издадени са само пет броя, като първите два не са открити. Във въпросния вестник в 34 куплета Стоян Миленков в рими обрисува дивопетлието:

„Кои са те“ (дивопетленска загадка)

„[...] Завършвамъ тукъ,
захвърлям вечъ калема.
За себе си, азъ не намирамъ тема.
Щастливецъ съмъ
и вий да сте щастливи,
Свийте гнездо, посред „Петлите диви“.

За приятелския кръг, наречен „Дивите петли“, възникнал в началото на 30-те години пише в своята книга и Чайка Миленкова[18].

Вероятно в периодичния и местния печат биха се открили още много интересни факти за и от Стоян Миленков. Това ще е предмет на едни следващи изследвания за живота и творчеството на Стоян Миленков.

Съхраняваните в основен фонд на Историческия музей в Брезник материали за Ст. Миленков можем условно да разделим на: ***(Виж.: Приложение: ОПИС)***

<u>А) Свързани с различни периоди от живота и творчеството му:</u>

1) Снимков фонд
2) Документи – семейни, лични
3) Артефакти, свързани с творчеството на Ст. Миленков – ръкописи, брошури, книги, грамофонни плочи
4) Артефакти, свързани с творческите изяви, и лични вещи на Ст. Миленков
5) „Другите“ за Ст. Миленков – художници, писатели, приятели.
6) Изследвания и публикации за Стоян Миленков
7) Честванията на Ст. Миленков – 50 години творческа дейност; 90 г. от рождението му

[16] sportnabiblioteka.bg – в-к „*Земляк*“, бр. 80, 1946 г., с. 14; бр. 81, 1946 г., с. 14; в-к „Палячо“ от 29.III.1925, с. 2.
[17] sportnabiblioteka.bg – в-к „*Див петел*“, Заговезни, 6 март, 1938, с. 7.
[18] **Миленкова,** Ч. Стоян Миленков...., с. 40 – 50.

8) Писма и документи в подкрепа на Ст. Миленков

и на:

Б) Оригинали и копия

Копията са преди всичко документи и снимки на Стоян Миленков и семейството му, както и на дружеските шаржове от видни наши художници, направени по повод издаването на юбилейния сборник през 1934 г.

С инв. № $112_{1\text{-}19;}$ са инвентирани снимките. Сред тях само две снимки (с индекси 5 и 7) са оригинали, с текстове на гърба и датирани: Стоян Миленков с родителите си 1912 г. и Стоян Миленков на сцената на Народния театър 1913 г.

За съжаление, прекрасните дружески шаржове на Стоян Миленков (с инв. № 20–24) от Илия Бежков, Райко Алексиев, Ал. Божинов, Ал. Добринов, Каменов и негови портрети, рисувани от художника Ал. Попов, са запазени само като фотокопия. Не са запазени и посвещенията в ръкопис от видни личности през този период: Николай Фол, Змей Горянин и др. Те са публикувани в сборника на Миленков „Карнавал без маски“, излязъл от печат 1934 г., и след това многократно са препечатвани в различни публикации. Има вероятност още тогава да са изгубени, да не са върнати от печатницата или пък да са унищожени по време на бомбардировката над София през януари 1944 г., когато къщата на Миленков е разрушена до основи. Освен че загубва баща си, затрупан под развалините, унищожени са и голяма част от неговите лични вещи и многобройните тетрадки, изписани с неговото творчество.

Документалните материали в голямата си част също са копия. Запазени са 8 листовки и брошури, свидетелстващи за концертната му дейност в периода 1914 – 1933 г., които ни дават информация не само за концертите, темите, но и за авторите на музиката; публикувани са нотите и текстовете на песните. Не рядко тези брошури са придружени със злободневни закачки към публиката, с карикатури и т.н. Шест от запазените брошури са оригинали.

С инв. $112_{60\text{-}90}$ са инвентирани оригиналните лични вещи, принадлежали на Ст. Миленков: сценичният костюм, неизменната спътница – китарата, очилата, лулата, табакерата с инкрустрация на неговия подпис, фотоапаратът.

От периода на неговото обучение в театралната школа в Париж са запазени: френско-български речник, кутия за гримове, фотокопия на френската диплома и вестници от 1911 г., които съобщават за големия успех в Париж на „бившия драматически ученик в Народния театър“ Стоян Миленков. В Париж той е ученик на знаменития артист Пол

Муне. В кратките дописки се съобщава, че Миленков е приет за артист в театър „Одеонъ“. „[...] Г-н Миленков е многообещаващ млад артист, който миналата година е играл с голяма вещина и разбиране в театър Comedie mondaine.“ Миленков отказва мястото си на артист в престижния парижки театър и се завръща в България, за да поеме пътя, по който досега никой у нас не е вървял.

В колекцията са и първите грамофонни плочи (9 броя), записани в началото на 30-те години на XX век.

Сред оригиналите (инвентарен № 112_{59}) е бронзов бюст на Стоян Миленков, изработен от скулптора Кирил Шиваров[19] през 1934–1935 г. по повод 25-годишния му творчески юбилей. Тази творба никога не е показвана в галерии и каталози.

Ръчният часовник, подарен му на юбилейното тържество по случай 45 години артистична дейност, организирано в град Толбухин (дн. Добрич) през 1953 г., е последната засвидетелствана почит и уважение към Човека, Артиста, Бащата и Съпруга, обичания от целия народ Ст. Миленков. Малко след това, на 30 юни 1953 г., Стоян Миленков умира.

В периода 2018–2019 г. Общински исторически музей – Брезник организира няколко поредни изложби, в които бяха показани артефактите, свързани с живота и творчеството на Стоян Миленков.

По повод на 130-годишнината от рождението му през 2019 г. заснехме видеофилм. В него през погледа на колекцията авторите разказват за живота и творчеството на Стоян Миленков. За да бъде по-интригуващ за младото поколение, озаглавихме видеофилма „Стоян Миленков – първият български рапър“, като се позовахме на някои публикации, които го определят и като такъв. Филмът е качен в интернет пространството: в YouTube – канала на Eni film.[20]

[19] Кирил Шиваров е роден 1887 г. във Варна, умира 1938 г. в София. Автор е на: статуите на братя Евлоги и Христо Георгиеви пред Софийския университет; Лъвската фигура на паметника на връх Шипка; Фонтана със сирените в Морската градина в град Варна и стотици други. След неговата нелепа смърт през 1938 г. името му потъва в забрава, част от творбите на скулптора изчезват, други се рушат. Сред неизвестните творби на Шиваров е и бюстът на Стоян Миленков, който е част от колекцията на нашия музей и по една или друга причина не присъства в Юбилейния сборник.

[20] https://www.youtube.com/watch?v=sxv2MeDWjrs

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОПИС на съхранявания във фонда на Общински исторически музей – Брезник АРХИВ на СТОЯН МИЛЕНКОВ

НОВА ИСТОРИЯ **Основен фонд**	**ОПИСАНИЕ**
1.	***СНИМКОВ ФОНД – СНИМКИ НА СТОЯН МИЛЕНКОВ И СЕМЕЙСТВОТО МУ***
Инв. № 112$_1$	Бащата на Стоян Миленков – Иван Миленков, около 1885 г., София. *Копие.*
Инв. № 112$_2$	Бащата – Иван Миленков (прав вляво) като фелдшер в санитарна дружина по време на Сръбско-българската война 1885 г. *Копие.*
Инв. № 112$_3$	Семейството на Стоян Миленков 1901 г., в Кюстендил, където работи баща му. *Копие.*
Инв. № 112$_4$	Ст. Миленков, 12-годишен, в Кюстендил. *Копие.*
Инв. № 112$_5$	Ст. Миленков със семейството си – Ристена и Иван Миленкови. София, 1912 г. *Оригинал.*
Инв. № 112$_6$	Ст. Миленков като студент в Париж, 1911 г., *с подписа му. Копие.*
Инв. № 112$_7$	Ст. Миленков в сценичен костюм – като артист в трупата на Народния театър, 1913 г. *Оригинал.*
Инв. № 112$_8$	Ст. Миленков на сцената в артистичния си костюм, около 1914–1915 г. *Копие.*
Инв. № 112$_9$	Ст. Миленков с китара, на фронта. *Копие.*
Инв. №112$_{10}$	Ст. Миленков със съпругата си Катя, около 1921 г. *Копие.*

Инв. №112$_{11}$	Ст. Миленков, като работник във фабриката за плетени обувки, Париж, 1925 г. *Копие.*
Инв. № 12$_{12}$	Стоян Миленков със семейството си , около 1932 г. *Копие.*
Инв. №112$_{13}$	Ст. Миленков със семейството си и родителите му, 1932 г. *Копие.*
Инв. №112$_{14}$	Ст. Миленков сред Българската циркова артистична организация (1931г.), чийто пръв председател е. *Копие.*
Инв. №112$_{15}$	Ст. Миленков (портретна) през 30-те години. *Копие.*
Инв. №112$_{16}$	Ст. Миленков – концерт на открито в гр. Радомир. *Копие.*
Инв. №112$_{17}$	Стоян Миленков (портретна) с цигара в уста, таке и очила; около 30-те години на XX век. *Копие.*
Инв. № 112$_{18}$	Ст. Миленков през 40-те години на XX век; на фона на плакати и каса за продажба на билети на цирк „Роял“. *Копие.*
Инв. №112$_{19}$	Ст. Миленков около 40-те години на XX век. *Копие.*
Инв. №112$_{77}$	Ст. Миленков по време на негов концерт на открито. *Копие.*
Инв. №112$_{92}$	Портрет на Ст. Миленков с лула. *Копие.*
2.	***ДОКУМЕНТИ – СЕМЕЙНИ, ЛИЧНИ***
Инв. № 112$_{25}$	Покана за венчален обяд на родителите на Ст. Миленков, 1888 г. *Копие.*
Инв. № 112$_{26}$	Кръщелно свидетелство на Ст. Миленков, издадено от църквата „Света Петка“, гр. Брезник. *Копие.*
Инв. № 112$_{27}$	Удостоверение, издадено от Брезнишкото основно училище на Ст. Миленков, от 28 март 1897 г. *Копие.*
Инв. № 112$_{28}$	Диплома на Ст. Миленков за завършено обучение в театралния институт „Масе“ в Париж, 1911 г. *Копие.*

3.	***АРТЕФАКТИ, СВЪРЗАНИ С ТВОРЧЕСТВОТО НА СТОЯН МИЛЕНКОВ – РЪКОПИСИ, БРОШУРИ, КНИГИ, ГРАМОФОННИ ПЛОЧИ.***
Инв. №112$_{38}$	***Листовка –*** Текст и ноти на песента „Танго“. Текст Ст. Миленков, музика А. Карбаш; 1 стр.; разм. 20/14.5 см. *Копие.*
Инв. №112$_{39}$	***Брошура –*** Репертоаръ Миленковъ, с песента „О!О!О! Ахъ какъ е лесно“, създадена през 1914–1915 г. Текст, изпълнение и на пианото: Ст. Миленков; музика: Tonio. На стр. 3, 4 и 5 са отпечатани нотите и текстът на песента. Разм. 15,3/ 25 см. *Оригинал.*
Инв. №112$_{40}$	***Листовка –*** Репертоар Миленков, с песента „Из улица Леге“, разм. 14/20 см; сгъната на две. Вътрешната страна – текст и ноти на песента. Текст Ст. Миленков, музика Отто Хенике. *Оригинал.*
Инв. №112$_{41}$	***Брошура*** с песента „Маша“ – злободневна песен. Текст Ст. Миленковъ, музика Богомазовъ. 4 стр. На стр. 2, 3 и 4 е отпечатан текстът; 1929 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{42}$	***Брошура*** с песните „ Апаши“, „Изповед“, „Да живей лъжата“ и „Карай“. На 14 страници са отпечатани текстовете на песните, придружени с карикатури. *Копие.*
Инв. №112$_{43}$	***Брошура*** – Злободневен репертоар: „Граф Цепелинъ над София“. Текст Ст. Миленков, музика Zwei Blondinen; 4 стр. На вътрешните стр. е отпечатан текстът. Гръб с текст: „Честита ви Новата 1930 год.“ и „Очаквайте най-новиятъ злободневенъ и музикаленъ шлагеръ „НИЙ СМЕ ВЕЧЕ АДВОКАТИ“; 1929 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{44}$	***Брошура*** „Политическа ръченица“ – злободневни куплети по случай смяната на правителството; 3 стр. На лицевата стр. – карикатура от Р. Мандев. На вътрешните страници – текста на песента; 1931 г. *Копие.*
Инв. №112$_{45}$	***Брошура*** „Ехъ проклета фукария“; Текст и музика Ст. Миленков; 4 стр. На стр. 2 е изписан текстът; на стр. 3 и 4 – реклами; 1933 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{62}$	***Ръкопис*** на Ст. Миленков на две песни: „Пак са нашите на власт“ и „За щастие тъй не е у нас“, 1922–1923 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{63}$	***Ръкопис*** на Стоян Миленков на песните „Тарикат“ и „Нема вече радост; 1933 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{64}$	***Сборник*** „Карнавал без маски“ – втора част на сборника, издаден през 1934 г. по повод 25 години творчески юбилей на Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{65}$	***Юбилеен сборник*** на Ст. Миленков с песни и дружески шаржове, 1934. Сборникът е подарен с посвещение на брезничанина Димо Добревски на 19.07.1944 г. лично от Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{82}$	***Грамофонна плоча*** с песните „Пак са нашите на власт“, „Що му душа сака“. Изпълнява Ст. Миленков с акомпанимент на пиано; изд. PARLOPHON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{83}$	***Грамофонна плоча*** с песните „За щастие тъй не е у нас“ и „Изповед“. Изпълнява Ст. Миленков с акомпанимент на пиано; изд. PARLOPHON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{84}$	***Грамофонна плоча*** с песните „Таксиметър“ и „Всичко се друса“. Изпълнява Ст. Миленков; изд. ODEON. *Оригинал.*

Инв. №112$_{85}$	***Грамофонна плоча*** с песента „Со кротце, со благо“ и „О, О, О“. Изпълнява Ст. Миленков с оркестър; изд. ODEON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{86}$	***Грамофонна плоча*** с песните „Далеч от роден край“, „За мъка съм роден“. Изпълнява Ст. Миленков с хор и оркестър; изд. ODEON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{87}$	***Грамофонна плоча*** с песните „Парижко тегло“ и „Стражар“. Изпълнява Ст. Миленков с хор и оркестър; изд. ODEON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{88}$	***Грамофонна плоча*** с песните „Граф Цепелин над София“, „Стига, стига“. Изпълняват: Катя и Стоян Миленкови; пиано: Ив. Наумов; изд. ODEON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{89}$	***Грамофонна плоча*** с песните „Тъй е всеки знай“ и „Ах, тез брюнетки“. Изпълнява Ст. Миленков с акомпанимент на пиано; изд. PARLOPHON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{90}$	***Грамофонна плоча*** с песента „О, Париж“ и „Пролет настъпи“. Изпълнява Ст. Миленков с хор и оркестър; изд. ODEON. *Оригинал.*
Инв. №112$_{76}$	***Аудиокасета*** – презаписи на изпълнения на Ст. Миленков от концерти. *Оригинал.*
Инв. №112$_{76}$	***Видеокасета*** – заснето е тържеството по повод дарението, направено от Чайка Миленкова, 1995 г. *Оригинал.*
4.	***АРТЕФАКТИ, СВЪРЗАНИ С ТВОРЧЕСКИТЕ ИЗЯВИ; ЛИЧНИ ВЕЩИ НА СТОЯН МИЛЕНКОВ***
Инв. №112$_{60}$	***Артистичният костюм*** (черен фрак, панталон и бяло елече) на Ст. Миленков, съхраняван след смъртта му през 1953 г. в дома на неговата дъщеря Чайка Миленкова. *Оригинал.*
Инв. №112$_{61}$	***Китарата*** (в дървен калъф) на Ст. Миленков, с която е свирел на концертите; *Оригинал.*
Инв. №112$_{74}$	***Гримьорната кутия*** на Ст.Миленков от времето на следването му в Париж в театралната школа „Масе“, 1911 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{78}$	***Френско-български речник*** на Ст. Миленков, който неговият баща му изпраща в Париж по време на следването му, 1911 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{66}$	***Метална табакера*** с личния подпис на Ст. Миленков, от 30-те години на XX век. Съхранявана от неговата дъщеря Чайка Миленкова. *Оригинал.*
Инв. №112$_{67}$	***Джобен часовник*** на Ст. Миленков от 30-те години на XX век. *Оригинал.*
Инв. №112$_{69}$	***Очила*** на Ст. Миленков от 30-те години на XX век. *Оригинал.*

Инв. №112$_{70}$	***Писалка (стило)*** на Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{71}$	***Лула*** на Ст. Миленков от 30-те години на XX век. *Оригинал.*
Инв. №112$_{72}$	***Значка*** на Ст. Миленков за членство в Съюза на артистите. *Оригинал.*
Инв. №112$_{73}$	***Значка*** на Ст. Миленков за членство в Съюза на есперантистите. *Оригинал.*
Инв. №112$_{80}$	***Кожен портфейл*** на Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{81}$	***Кожен портфейл*** на Ст. Миленков. *Оригинал.*
5.	***„ДРУГИТЕ“ ЗА СТОЯН МИЛЕНКОВ – ХУДОЖНИЦИ, ПИСАТЕЛИ, ПРИЯТЕЛИ.***
Инв. №112$_{20}$–$_{24}$	***Дружески шаржове*** от Илия Бежков, Константин Каменов, Райко Алексиев, Александър Божинов, Александър Добринов; 1934 г.; по повод 25-годишен творчески юбилей на Ст. Миленков, публикувани в юбилейния сборник. *Фотокопия.*
Инв. № 112$_{20}$	***От Илия Бежков*** – Ст. Миленков пред чаша вино. Текст: „25 години опозиция на властта и парите. .Да живее виното, смехът и жените.“ *Копие.*
Инв. № 112$_{21}$	***От Райко Алексиев*** – подпис и годината; Ст. Миленков с артистичния си костюм. *Копие.*
Инв. № 112$_{22}$	***От Александър Божинов*** – Ст. Миленков с китара, датирана 29.03. 1934 г. Текст: „На славния артист-куплетист от неговия колега карикатурист“. *Копие.*
Инв. № 112$_{23}$	***От Александър Добринов*** – с надпис и дата 1934 г. „На карикатуриста в куплети Миленков“. *Копие.*
Инв. № 112$_{24}$	***От Константин Каменов*** –„ Трубадурът пристига.” (на фона на ликуващи мъже и жени). *Копие.*
Инв. № 112$_{15a}$	***Графика*** – Портрет на Ст. Миленков. Разм. 60/85 см. Авторът не се чете. *Оригинал.*
Инв. №112$_{59}$	***Бронзов бюст*** на Ст. Миленков, изработен от скулптора Кирил Шиваров през 1934–1935 г. по повод 25-годишния творчески юбилей на Стоян Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{79}$	***Клише на скица*** на художника Асен Попов, отпечатана на вътрешната страница на юбилейния сборник на Ст. Миленков, 1934 г. *Оригинал.*

Инв. №112$_{91}$	***Фотолента с*** 5 бр. дружески шаржове за Миленков. *Оригинал.*
6.	***ИЗСЛЕДВАНИЯ, ПУБЛИКАЦИИ ЗА СТОЯН МИЛЕНКОВ***
Инв. №112$_{47}$	***Публикации*** от 1911 г. за приемането на Ст. Миленков в трупата на театър „Одеон“ – Париж. *Копие.*
Инв. №112$_{48}$	***В-к „Ново слово“,*** Оряхово – за концерта в Оряхово, участието на Ст. Миленков и за бомбардировката над София 1944 г. и загубата на баща му. *Оригинал.*
Инв. №112$_{49}$	***В-к „Антени“,*** 1974 г. Любимец на публиката – хумористът Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{50}$	***В-к „Стършел“,*** 1979 г. – 90 години от рождението на Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{51}$	***В-к „Граовски новини“,*** 1979 г. – 90 години от рождението на Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{52}$	***Списание „Музикални хоризонти“*** – публикация на Н. Кауфман „Куплетистът Стоян Миленков“. *Оригинал.*
Инв. №112$_{53}$	***Публикация на Н. Кауфман*** за творчеството на Ст. Миленков в сп. „Българско музикознание“, кн. 2, 1985 г. *Копие.*
Инв. №112$_{54}$	***Статия на Кауфман*** „Сатиричните песни на Миленков“ – в сп. „Българска музика“, 1986 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{55}$	***Сп. „София“*** – Статия за Ст. Миленков от Чайка Миленкова. *Оригинал.*
Инв. №112$_{56}$	***В-к „Всяка неделя“,*** 1992 г. – „Куплетите на Стоян Миленков“ от Радой Ралин, със шаржове. *Оригинал.*
Инв. №112$_{57}$	***В-к „Трета възраст“,*** 1994 уг. – „105 г. от рождението на Стоян Миленков. Трубадур на своето време.“ *Оригинал.*
Инв. №112$_{58}$	„Стоян Миленков – трубадур на смеха и горчивите истини“. **Биографична книга** от Чайка Миленкова, посветена на живота и творчеството на Ст. Миленков. *Оригинал.*
7.	***ЧЕСТВАНИЯ НА СТОЯН МИЛЕНКОВ – 50 ГОДИНИ ТВОРЧЕСКА ДЕЙНОСТ, 90 г. ОТ РОЖДЕНИЕТО МУ***

Инв. №112$_{31}$	***Афиш*** на цирк „Родина“ от 24.04.1953, издаден в гр. Толбухин, обявяващ тържественото честване на 45-годишна творческа дейност на артиста Ст. Миленков. *Оригинал.*
Инв. №112$_{32}$	***Приветствие*** в стихове от поета Атанас Душков – драматург на цирк „Родина“, към Ст. Миленков по повод 45 години творческа дейност. *Оригинал.*
Инв. №112$_{68}$	***Ръчен часовник***, подарен на Ст. Миленков на юбилейно тържество по случай 45 години артистична дейност и пенсионирането му. Честването е 1953 г. в Толбухин (дн. Добрич). *Оригинал.*
Инв. №112$_{34}$	***Покана*** за честване на 90 години от рождението на Ст. Миленков, 16.11.1978 г., Брезник. *Оригинал.*
Инв. №112$_{35}$	***Снимка*** от тържеството по повод 90 г. от рождението на Ст. Миленков – в големия салон на читалище „Просвещение“, Брезник, 16.11.1979 г. *Оригинал.*
Инв. №112$_{36}$	***Слово,*** произнесено на 16.11.1979 г. при откриването на улица „Стоян Миленков“ в гр. Брезник. *Оригинал.*
Инв. №112$_{37}$	***Поздравителна телеграма*** от Асен Бунджулов по повод честването на 90 г. от рождението на Ст. Миленков. *Копие.*
Инв. №112$_{46}$	***Снимка*** от откриването на улица „Стоян Миленков“ в гр. Брезник през 1979 г. – по повод 90 г. от рождението на Стоян Миленков. Слово произнася Ванко Стратиев – председател на Общинския съвет за култура в Брезник. *Оригинал.*
8.	***ПИСМА И ДОКУМЕНТИ В ПОДКРЕПА НА СТОЯН МИЛЕНКОВ***
Инв. №112$_{29}$	***Открито писмо*** до директора на Музикалния театър „Стефан Македонски“ от пионера на българското кино Васил Гендов; с копия до Министъра на народната просвета и вестниците „Народна култура“, „Отечествен фронт“, „Вечерни новини“ – в писмото се изтъква фактът, че Ст. Миленков е автор на либретото на първата българска оперета „Моралисти“, създ. 1916 г., музика маестро Атанасов. София, 13.01.1958 г. *Копие.*
Инв. №112$_{30}$	***Статия*** на Васил Гендов във вестник „Отечествен фронт“ от 22.01.1958 г. – „Моралисти – първата оригинална българска оперета“. *Копие.*
Инв. №112$_{33}$	***Бележка*** от Началник отдел „Програмен“ при радио „София“, в която удостоверява, че Ст. Миленков не е изпълнител на песни, сред които „Рим, Берлин, Токио“. Посочва, че техен автор е Борис Маковски, а изпълнител е Душко Георгиев. ***Бележка*** от Михаил Ангелов (Радио „София“, „Селския час“) – за това, че Ст. Миленков е бил изпълнител на хумористични куплети в предаването през 1942 г. и е напуснал; не е изпълнявал песента „Рим-Берлин-Токио“ през 1946–48 г. *Копие.*
Инв. №112$_{93}$	***Благодарствено писмо*** на Чайка Миленкова по повод нейна среща с брезничани в Брезник на 29.11.1990 г., в читалището. *Оригинал.*

ДОКОСВАНЕ ДО ЛОКАЛНОТО – РАЗМИСЛИ ВЪРХУ ЕДИН РЕАЛИЗИРАН КУЛТУРНО ОБРАЗОВАТЕЛЕН ПРОЕКТ

Гл. ас. д-р Петя Василева- Груева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

TOUCHING THE LOCAL – THINK ABOUT A REALIZED CULTURAL AND EDUCATIONAL PROJECT

PhD. Petya Vasileva – Grueva
University of Sofia "St. Kliment Ohridski"

ABSTRACT

The article presents the implementation of an educational and cultural project implemented by the Academic Ethnological Association-Sofia, an organization of students and professors in the field of Ethnology, at the Faculty of History of Sofia University „St. Kliment Ohridski ". The project is called „Legion Seekers - Getting to Know Your Birthplace“ and was held on the territory of Etropole Municipality. The idea behind its creation was the desire of the team to work among a small local community with an interesting past and culture, but subjected to strong demographic processes. As part of the project, a Legend Seekers Club was set up in one of the city's schools to provide students with a basic understanding of the value of cultural and historical heritage and the importance of protecting it. The participants were encouraged to show their own interest in the culture and the past at his local birght place through a series of activities carried out over the one-year period of the project. These activities would not have been successful without the good interaction between the various local institutions - municipality, school, museum, community center. Such projects show that concepts for the preservation of cultural and historical heritage can only be sustainable if a positive attitude towards the traditions and culture of the local community is

created.

Ключови думи: *образователен и културен проект, Етнология, Исторически факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Етрополе*

Keywords: *educational and cultural project, Ethnology, Faculty of History of Sofia University „St. Kliment Ohridski, Etropole Municipality*

***

През последното десетилетие академичното хуманитарно знание в лицето на науката етнология, търси различни възможности да отговори на съвременните обществени потребности около опазването и съхранението на националното културно-историческо наследство. Именно през изминалата декада се създаде благоприятен климат чрез приетата нормативна база и действащите културни институции за реални и устойчиви резултати в тази насока[1]. В обществото също се наблюдават процеси на засилващ се интерес към миналото, историята и традициите на регионално и национално ниво, чрез организирането и повишеното участие в различни народни, фолклорни и кулинарни събития, събори и фестивали, или чрез засилване на културния туризъм и предложените от него възможности за опознаване на наследството на локалните общности[2].

Разбира се, една от най-важните цели в тази насока е обхващането на подрастващите и тяхното адекватно ангажиране в предаването и осмислянето на традициите. Изучаването на българската народна култура в средния курс на образование не е част от задължителната подготовка на учениците, а се извършва по желателно и извънкласно[3]. Това е причината за липсата на единни образователни критерии и целенасочена политика в тази насока, но дава поле за изява на други културни и образователни субекти. Като такива могат да се определят читалищата, музеите и различни неправителствени организации, реализиращи разнообразни проекти в сферата на културно-историческото наследство. Техните действия и инициативи се определят от притежаваната експертиза, финансовите им възможности, от логистичната подкрепа на държавната

[1] Виж по-подробно **Сантова**, М. Приканва секретариата… Опазване на нематериалното културно наследство днес: синергии, хармонии, устойчиво развитие. – В: Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от присъединяването на България към ЮНЕСКО. София, 2017, с. 21 – 29.

[2] **Василева – Груева П.** Традиция за употреба – концепцията за културно-историческото наследство и неговата публична презентация. // *Ethnologia Academica*, том. 12, под печат.

[3] Виж по-подробно **Тепавичаров,** В. Етнологията трябва да влезе в българското училище. – В: История и култура на старопланинското население. По примера на общините Етрополе и Сунгурлале. **Коцева,** В. съст. София, 2013, с. 9 – 26.

администрация и от желанието да бъдат част от съвременния процес на образование и оценностяване на младите поколения. Трите споменати институции могат да открият много допирни точки за съвместно взаимодействие и настоящият текст ще се опита, чрез проследяването на един реализиран културен и образователен проект, да поразсъждава в тази насока.

През последните десет години катедра Етнология към Исторически факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ също целенасочено се ангажира с осъществяването на различни проекти под егидата на МОМН и ФНИ включващи работа с учители, родители и ученици, чрез които етнологията като предмет, методология и форма на обучение да влезе в средните училища. Освен проведените през годините обучения, пролетни и летни училища, семинари и пр. бяха издадени и различни учебни помагала в помощ на извънкласното преподаване[4]. Целите бяха сходни - от академична наука етнологията и нейният обект на изследване да се превърнат в неотменна част от съвременните културни политики за изграждане на българската национална идентичност в един постмодерен, глобализиращ се и транснационален контекст. Чрез реализацията на подобни проекти се разпространяват и далеч по-универсални послания за ценността на всяка една културна традиция – локална или национална, етническа или религиозна без залитането в крайности и популиски парадигми, на каквито все по-често ставаме сме свидетели днес[5].

През 2017 г. студенти, докторанти и преподаватели от специалност „Етнология” на ИФ от СУ „Св. Климент Охридски” се организираха и регистрираха сдружение в обществена полза по действащия в република България ЗНЮЛЦ. Като свои цели и приоритети Академично Етноложко Сдружение – СУ е заявило участие и реализиране на различни научни, образователни, културно-просветни и социални проекти за подпомогне обучението и професионалното израстване на своите членове. От своето създаване до днес АЕС-СУ се е насочило към дейности, свързани със сферата на културно-историческото наследство и с акцент върху неговото предаване и съхраняване между поколенията. Амбицията на членовете на сдружението е да покаже, че предметът на науката

[4] Културно-историческото наследство като национално богатство. София, 2012; Обучение на учители за формиране на знания, умения и компетентности за работа в интеркултурна среда. Наръчник за учители. Научен колектив. София, 2013; Етнопедагогически модел за работа с родители. Учебно помагало за педагогическо взаимодействие с родители в междуетнична среда. **Коцева**, В. съст., София, 2015.

[5] Виж по подробно **Коцева**, В. За дългия път на етнологията до училището. // *История,* бр. 6, 2017, с. 40 – 48.

етнология – българската традиционна култура и нейните съвременни проявления може да бъде изучаван и популяризиран по един интересен и атрактивен начин чрез съчетаването на различни методи и практики, с които да отговори на съвременните обществени нужди от изживяване на традицията и ценностите, които тя символизира.

Един от първите спечелени проекти по програма на Национален фонд „Култура" към Министерството на Културата бе „Търсачи на легенди – да опознаем родното място", реализиран в периода 2018-2019 г. на територията на гр. Етрополе[6]. Идеята при неговото създаване беше желанието на екипа да работи сред малка локална общност с интересно минало и култура, но подложена на силни обезличаващи демографски процеси. Това, от една страна, се оказа важно за успешното реализиране на поставените цели поради по-бързото и лесно осъществено взаимодействие между различните местни институции – община, училище, музей, читалище. От друга, позволи в хода на работата по проекта да се осъществят допълнителни дейности от участниците (докторанти и студенти от специалност Етнология) като проучване на краеведската литература и архивната документация, извършването на теренна работа и включено наблюдение, и интервюта с местни обществено значими личности, ангажирани с културното развитие на града. Най-съществените в този проект се оказаха двете основни цели към които се бяхме насочили при кандидатстването към фонда: работата с подрастващи и използването на различни интернет ресурси за разпространението и популяризирането на локалното културно-историческо наследство и памет.

Основната идея на „Търсачите" беше да се взаимодейства с училищата на територията на община Етрополе и да се организира клуб, в рамките на читалището, където с желаещите деца да се организират регулярни срещи между тях и членове на проектния екип. В последствие в организационната работа настъпиха промени и сбирките на клуба се проведоха в едно от училищата на града, но за сметка на това обхванаха деца на различна възраст от шести, седми и девети клас[7]. Целта на проведените занятия беше учениците да се запознаят с различни теми от областта на етнологията и методите, които тя използва. Пред участниците бяха представени следните въвеждащи лекции: какво е културно

[6] Конкурс по програма на Национален фонд „Култура" към Министерството на културата, договор № 118-N-3от 01.06. 2018 г. Период на изпълнение от 01. 06. 2018 – 31.05. 2019 г.; ръководител на проекта Петя Василева – Груева. По-подробна информация за този тип проекти може да се открие на страницата на фонда: **www.nsf.bg**

[7] Тук отново изказвам благодарност на ръководството на средно училище „Христо Ясенов", гр. Етрополе и специално учителките по история: Йорданка Благова, Наталия Дочева и Веселка Лакова.

наследство, кратка история на етнологията и мястото ѝ за съхраняването на устната и локална история; визуални и други методи на етнологията и антропологията за събиране и записване на теренна информация.

Проектният екип беше наясно, че за да задържи вниманието на подрастващите и да се направи представянето на темите по-интересно и запомнящо се, трябва да се въведат различни интерактивни методи, чрез които децата от обекти да се превърнат в субекти на образователния процес. Така бяха използвани разнообразни подходи. Например първата ни среща, на която се разискваше що е то културно наследство, занятието мина под формата на игра на асоциации. По този начин се осъществи обратна връзка с участниците, относно техните знания и разбирания и след това на достъпен език се обясниха въвеждащите понятия като култура, наследство, опазване и пр. Втората сбирка беше оформена като презентация, на която с образи и препратки от съвременната популярна култура бяха показани корените на традицията и мястото ѝ в културния пейзаж днес. Така индиректно се показа значението на етнологията от нейното зараждане до наши дни за оформянето и съхраняването на локалната и национална идентичност. При следващата среща децата от клуба бяха запознати с различните методи за събиране на информация, а за илюстрация на темата бяха показани архивни снимки и автентични документални видео записи, съхранявани в Архива на Института за Етнология и фолклор към БАН. Учениците бяха помолени да открият в домовете си най-старата снимка от семейните албуми да разпитат родителите си за нея и да запишат разказаните истории. Така децата неусетно се превърнаха в реални търсачи и се докоснаха по един емоционален начин не само до родовата си история, но и до миналото на родното си място и исторически събития, оставили отпечатък във фамилната им памет.

С всяка изминала среща участниците преминаваха през различни умения от асоциативно мислене до творческия процес да рисуват митологични персонажи, да изработват мартеници и да „плескат" етрополски великденски яйца. С всички тези дейности младите търсачи трябваше да преживеят наследството и да го усетят не само като културна памет, а и като част от всекидневния им начин на действие, мислене и споделена емоция. Материалите под формата на разкази и снимки, които децата и техните учители ни представиха, бяха качени в интернет блог, създаден за нуждите на проекта. Съвременните информационни достижения и ресурсите на социалните мрежи създадоха възможност знанието, което участниците в проекта получаваха и осмисляха като ценност да надхвърли своята локалност и да бъде споделено, с всеки, които има желание да научи повече за миналото и културата на страната

си[8].

В този смисъл клубът „Търсачи на легенди" нямаше пълноценно да реализира своя замисъл и поставени задачи, ако зад неговата кауза не застанаха с експертизата си и желанието да помогнат местните институции. Най-вече визирам ролята на културно-информационния център на града, структура от общинската администрация и местния исторически музей. Културно-информационният център се превърна в свързващото звено между проектния екип и ръководството на училището, общината, музея и читалището. Познавайки добре културния календар на града и възможностите, които се предлагат в областта на културния туризъм от различни местни занаятчии и хотелиери, служителите ни насочиха към местности и дейности, които може да станат част от интерактивното запознаване на учениците от клуба с местните традиции и обичаи.

Историческият музей на града предложи помощта си при провеждането на запланувaната от по проект творческа работилница за боядисване на яйца като акцентът трябваше да се състои върху специфичната за етрополския край техника на боядисване на т. нар. „плескани" яйца. Всяка година музеят организира подобни работилници с учениците от училищата в общината – предоставя място, материали и знание, което децата усвояват със съзнанието, че един ден те ще бъдат носителите и разпространителите на тази традиция. По идея на проектния екип беше поканена жена от града, която пази и използва, научената от баба си старинна технология за изписване и боядисване на яйцата с органични материали и техники, и така търсачите наистина имаха шанса да се докоснат до нещо автентично от техния роден край, а участващите от наша страна студенти и докторанти добавиха ново практическо знание към своето професионално обучение.

Това е само малка част от дейностите, които музеят развива на територията на общината. Към днешна дата музейните служители са напълно наясно с мисията на ръководената от тях институция в съвременния бързо развиващ се технологичен свят и търсят възможности, за да отговорят на изискванията и потребности на локалните общности. На първо място се забелязва стремеж за разнообразни варианти на комуникация с различни видове аудитория. Все повече музеи в България през последните години се опитват да избягат от общо наложилото се разбиране, че са само пазители на ценности от миналото и представят идеологически мотивирано и концептуално правдива картина на изминалите исторически периоди. Днес те имат желанието да участват

[8] Всички материали, събрани по време на проекта можете да откриете на: *https://legendsseekers.travel.blog/*

в процеса на остойностяване на локалните общности като не само маркират процеси, но и активно участват във формиране и фокусиране на културни послания, реферирващи към желаната представителност на местния колектив. Така освен осъществяване на едно активно споделяне на наследството се създават и предпоставки за неговото конструиране[9]. Вече много музеи, заедно с читалищата и пр. общински структури, се превръщат в своеобразни модератори на специфична локална обредност, културни традиции, фолклорни и кулинарни фестивали и пр. Например етрополският исторически музей активно участва в осъществяването на Зимния Атанасовден – емблематичен за етрополци празник честван по различен начин през различните исторически периоди и съдържащ в себе си интересни тракийски, езически и християнски напластявания[10]. Целта е следната - от локален празник, известен предимно на хората живеещи в града и прилежащите му общини, да се превърне в разпознаваем национален културен топос и да привлича повече туристи, както от страната, така и от чужбина. С експертизата на музея се разработва сценарий на протичането на празника (празнично шествие и реч на кмета на града), реквизит на слизащото от планината тракийско божество (изработването на жезъл, осигуряване на носия), организират се месните културни и туристически дружества, които осъществяват логистиката на туристите и гостите на града изкачващи се на връх Св. Атанас, за да посрещнат слънцето и пр. Елементите на празника все още продължават да търпят развитие, но тяхното реализиране е в посока на утвърждаване на една желана престижност на локалната идентичност. Така съвременният музей заема авангардна позиция не само в осъществяването на културни проекти, но и в менажирането на социални и икономически процеси важни за развитието на местните общности, какъвто е безспорно все по-популярният културен туризъм.

Към края на организирания клуб в проектния екип назря идеята последното събитие, организирано с учениците, да се реализира извън училището, музея или града и да се потърси обстановка и дейност, която най-близко да репрезентира нашето разбиране за традицията като специфично знание и отношение към миналото. Благодарение на Цецка Александрова от културно-информационния център на града се насочихме към с. Ямна, в непосредствена близост до Етрополе, където има

[9] Вж. по-подробно **Ненов** Н. Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории. София, 2016, с. 65.

[10] **Ботева,** Д. Етрополският Атанасовден и преданията за манастир „Свети Атанас" в района на Етрополе (аспекти на формирането на локалната колективна памет). – В: История и култура на старопланинското население. По примера на общините Етрополе и Сунгурларе. **Коцева,** В. съст. София, 2013, с. 133 – 167.

запазена и все още функционираща 150 годишна воденица, поддържана от потомците на един от най-старите родове в селото. Тя се оказа и част от туристически комплекс, ориентиран към културния туризъм и презентирането на локална кулинария и старинни техники за производство и печене на хляб в подница, заровена в жарава. Собственичката и нейното семейство приеха нашата идея да представят пред „Търсачите“ своите знания и умения. Участниците станаха свидетели на емоционален разказ за бащиното наследство, получиха съвети как правилно се меси тесто и бяха нагостени богато, не само с храна, но и с емоция. Така учениците получиха последния си урок, а именно че традициите са част от нас и не кореспондират само като спомен за миналото, а ни формират като идентичност и утвърждават усещането ни за общност акцентирайки върху значимостта на връзките между поколенията.

След приключването на проектните дейности идва време на равносметка. Обикновено тя се прави от дистанцията на времето и от отговора на въпроса могат ли такива проекти да се нарекат успешни и въпреки тяхната еднократност да претендират за устойчивост на постигнатите резултати. За успех може да се приеме това, че за кратко време и от разстояние може да се реализира пълноценно взаимодействие между различни институции. Ако е налице синхрон на административни, експертни и обществени агенти каквито са музея, общината, читалището и училищното ръководство резултатът е добра организация и бързо безконфликтно изпълнение на поетите ангажименти, при това без търсенето на финансови облаги. Става ясно, че когато всички изброени партньори осъзнават своята отговорност и етична мисия за опазване и съхраняване на културното ни и историческо наследство това води до оптимизиране на ресурсите и качеството на подобни образователни проекти. Не без значение е и придобитият опит, че подобни дейности са по-осъществими ако са регионално локализирани и интерактивни по замисъл и изпълнение, защото показват наследството като локална култура в своята естествена среда, а това предполага неосъзната, но позитивна емоционална и ценностна обвързаност с него, отвъд съвременния патетичен и понякога кух фразиологичен национален наратив за миналото и неговото значение за поколенията. Именно от тук идва и устойчивостта – важно е не конкретното знание и периодът на изпълнение, а придобитото интуитивно осмисляне на концепцията за наследственост и стойност. Днес има много начини да се достигне до подрастващите и да се ангажира тяхната познавателна и интелигентна емоционалност чрез методи, близки до тяхната модерна комуникация и начин на изразяване[11]. Съвременните изследвания показват, че

[11] Вж.: **Колева,** И. Етнопсихологически модел на образователно взаимодействие. София, 2012, с. 122 – 130.

успешни са тези, които ангажират своята аудитория с отношение, чувство за принадлежност и самоценност. Следователно докосването до локалното е важен ресурс не само за опазване на наследството, но и за подсигуряване на бъдещето. Задачата на подобни като тук представения интерактивни образователни проекти е да се открие най-подходящия вариант за междупоколенческо общуване и взаимодействие с традицията и позитивите от нейното изживяване, и осъзнаване.

БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО – ИНФОРМАЦИОННИ ФРАГМЕНТИ, ИЗВЛЕЧЕНИ ОТ ЛИЧНИ АРХИВИ

Константин Панайотов
ИЕФЕМ–БАН

BREZNIK AND THE BREZNIK REGION – FRAGMENTS OF INFORMATION FROM PERSONAL ARCHIVES

Konstantin Panayotov
IEFSEM–BAS

ABSTRACT

As it becomes clear from the title, the text is based on data extracted from personal archives. The locals' differing engagements with the region determine the way the information is gathered and stored in the funds, as well as its quality, contents, and value. Nevertheless, these fragments could be regarded as important sources of information about the recent and not so recent past of the region; about the local community and its specific representatives.

Ключови думи: *Брезник, Петър Чолов, Асен Василиев, Борислав Георгиев.*

Key words: *Breznik, Petar Cholov, Asen Vasiliev, Borislav Georgiev.*

***

В предговора на едноименния сборник[1] се застъпва мнението, че този край от историко-географската област Граово е сравнително слабо проучен в много отношения. Споменава се за съществуващите още от 40-те години на XX в., но останали нереализирани, намерения

[1] Сб. Брезник и Брезнишко. Краеведски изследвания. София, 2005.

за издаването на подобен труд[2]. Същевременно бегъл поглед към поместената в изданието библиография[3] убеждава, че спорадичен интерес по отношение на района е проявяван през целия период от края на XIX и през XX в. от изследователи, принадлежащи към различни клонове на научното познание (етнографи и фолклористи, археолози и историци, изкуствоведи и архитекти, лингвисти, геолози и т.н.). Сред публикациите от най-ново време, третиращи историческа, етноложка и фолклористична проблематика, свързана с Брезник и Брезнишко, бих посочил работите на Н. Манолова-Николова и П. Шекерджиева[4], Б. Алексиев[5], Т. Матанова[6] и М. Любенова[7].

След като се запознах с част от посочените в библиографията на споменатия сборник трудове (на лица, работили в сферата на етнографията, историята, археологията и изкуствознанието), си поставих за цел проучването на някои лични архиви, съхранявани предимно в Централния държавен архив (ЦДА), в търсене на непубликувана информация за Брезник и района. В тази връзка ще спомена, че ме интригуваше и проблемът за връзката изследовател – обект на изследване. Т.е. дали след приключване на съответната планова (проектна) задача и публикуването на определена статия или студия, връзката на проучвателя с обекта приключва, или продължава напред във времето. Казвам това предвид факта, че някои от публикуваните изследвания предлагат „изводи и препоръки“ с оглед запазването и популяризирането предимно на образци от културната и народна архитектура[8]. Не на последно място, в личните фондове често имаме възможност да проследим и субективното отношение на фондообразувателя към даден обект, събитие, социален контакт, което ми се струваше важно в контекста на темата.

Погледнат в друг ракурс, текстът предлага едно популяризиране на

---

[2] **Михайлов**, Ст. Въведение. – В: Брезник и Брезнишко ., с. 5 – 6.

[3] **Стоянова**, Л., **Денкова**, П. Библиография за Брезник и Брезнишко. – В: Брезник и Брезнишко ., i= 335 – 341.

[4] **Манолова-Николова**, Н., **Шекерджиева**, П. Рударство и свети места в град Брезник. – В: Исторически изследвания за Средна Западна България. XV – XIX век. София, 2014, с. 98 – 113.

[5] **Алексиев**, Б. Манастирът „Седемте престола“: изключението като процес. – В: Свети места в Софийско. Култове, разкази, образи. София, 2013, с. 170 – 189.

[6] **Матанова**, Т. Църногорски манастир „Свети безсребърници Козма и Дамян Асийски“ – история, пространства за посещение, случаи на наказания и изцеления. – В: Свети места в Софийско. Култове, разкази, образи. София, 2013, с. 225 – 243.

[7] **Любенова**, М. Образът на Кара Фейзи в Пернишко – приписки и предания. – В: Фолклор, разказване, религиозност. София, 2016, с. 175 – 186.

[8] **Колектив,** Изводи и препоръки. – В: Комплексни научни експедиции в Западна България. Трънско – Брезнишко – Кюстендилско през 1957 и 1958 година. София, 1961, с. 558 – 562.

имената на хора, които чрез своята работа или чрез своето влияние и връзки са допринесли за запазването и популяризирането на културно-историческото наследство на града и района.

Личните фондове

Към настоящия момент, в търсене на информация за Брезник и Брезнишко, имах възможност да проуча описите на няколко лични фонда, съхранявани в ЦДА – София. Сред тях ще откроя тези на: Асен Василиев Петров – ф. 1680к, оп. 1 и оп. 2; Васил Пандурски – ф. 2085к, оп. 1; Христо Вакарелски – ф. 2072к, оп. 1; Борислав Георгиев – ф. 1319 к, оп. 1; Петър Чолов – ф. 686, оп. 1; Крум Нелчинов – ф. 1488к, оп. 1.

С оглед краткото време за подготовка на настоящата публикация[9], по-обстойно имах възможност да се запозная с архивните фондове на Петър Чолов, Асен Василиев и Борислав Георгиев.

Ще следвам схемата на последователно представяне на всеки един от споменатите фондообразуватели, съчетано с презентация на информацията за Брезник и Брезнишко, която съответният фонд съдържа. Където е нужно ще допълня изложението с бележки, касаещи забелязани различия в публикувана и архивна информация.

При преглед на инвентарния опис на личен фонд „Петър Чолов“ попаднах на податки за наличие на проектосборник с тематика Брезник и Брезнишко[10]. Запитах се дали не става въпрос за научно издание, което по някакви причини не е било обнародвано? Беше ми любопитно да проследя имената на авторите, подали статии за подготвяното издание, тематиката, както и евентуалните причини, довели до това проектоизданието да не бъде отпечатано. Оказа се, че става дума за вариант на сборника, издаден през 2005 г. Това, което прави впечатление е, че проектоизданието е мислено да съдържа и „Показалец“ (вероятно именен, географски, на вещи), възложен за изработване на Петър Чолов и Павлина Денкова[11]. Запазено е писмо, изпратено от Вера Георгиева, в качеството ѝ на секретар на организационния комитет по издаване на сборника, към Петър Чолов, в което се обсъжда работата по статиите, времето, в което трябва да постъпят, за да бъдат редактирани, както и работата по библиографиите[12]. Като особено интригуващи бих посочил група документи, представляващи снета на фиши информация за публикации, отнасящи се до Брезник и

[9] Вярвам, ще се приеме мнението ми, че работата в архив е чувствително по-времеемка, отколкото запознаването с класическа библиография.

[10] ЦДА, ф. 686, оп. 1, а.е. 486, л. 1 – 22.

[11] Пак там, л. 1 – 3.

[12] Пак там, л. 6

района, обнародвани във възрожденската ни преса (в-к Цариградски вестник, в-к Дунав, в-к Македония и др.) и във вестници и статистически издания от периода след 1878 г.[13]

Следващият фонд, който имах възможност да прегледам по-подробно, е на проф. Асен Василиев Петров (1900–1981). Вниманието ми към него беше насочено от факта, че той е известен художник и учен-изкуствовед, работил активно и в района на Брезник. Творческият му път започва след завършване на Художествената академия в София (1925 г.), първоначално като гимназиален учител в градовете София, Берковица и Шумен. През 1936 г. издава първият си значим труд „Трем на българското Възраждане". Впоследствие, през 1939 г. започва работа в Археологическия музей (Институт с музей при БАН от 1948 г.), междувременно по време на Втората световна война е на работа и в Народния музей – Скопие.

В тази връзка ще цитирам спомените, отнасящи се до Василиев, които срещнах в публикуваните мемоари на Иван Венедиков[14]. Определя го като добър художник-копист, привлечен на работа в Археологическият музей от д-р Иван Велков. Поради известни различия с Никола Мавродинов, заел поста директор след деветосептемврийския преврат, напуска и започва работа в отдел „Музеи" на Министерство на информацията: „*[...] И Асен Василиев, и Карло Йорданов бяха свикнали да разполагат с времето си както си искат, защото вършеха възложената им работа добре. [...] Но по това време се въведоха разни правила и партийните и профсъюзни организации следяха за изпълнението им*"[15]. В периода 1948–1950 г. работи като референт и главен референт на музеите при Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК). Впоследствие е сред основателите на Института за изкуствознание – БАН, и негов заместник директор (1950–1960). До смъртта си е професор във ВИИИ „Николай Павлович", днес Национална Художествена Академия[16].

Наследниците на А. Василиев поделят неговото архивно наследство между две институции – ЦДА и Център за славяно-византийски проучвания (ЦСВП) „Ив. Дуйчев". В първата постъпват документи предимно от неговият личен архив[17].

---

[13] Пак там, л. 8 – 22.

[14] **Венедиков**, И. Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. София, 1993, с. 296.

[15] **Венедиков**, И. Цит. съч., с. 296.

[16] **Тодева**, М. и **кол.** Пътеводител по фондовете от личен произход, съхранявани в Централния Държавен Архив // *Архивни справочници*, ДА „Архиви", 17 (ч. I), 2012, с. 129.

[17] ЦДА, ф. 1680к, оп.1-2, а. е. 5914, (1839–1984). Вж. – http://212.122.187.196:84/Process.aspx?type=Fund&agid=41&flgid=5090193. Посетен на 15.08. 2018 г.

Във втората – неговата библиотека, фотоархив, ръкописни и старопечатни книги, рисунки, чертежи, писма[18].

Бих типизирал документите, съхранявани в неговия личен архивен фонд, свързани с Брезник, в няколко категории: създадени във връзка с работата му в района; свидетелства за дейността на други лица; документи, възникнали във връзка с комуникацията му с лица, търсещи неговото съдействие и експертна намеса. Тъй като въпросните документи не са малко, тук ще направя една представителна извадка на съответните типове.

Сред тези, носещи информация за работата на други лица, ще обърна внимание на една пространна „Служебна записка“ от 15.IX.1948 г., адресирана от Василиев, в качеството му на референт на музеите, до Председателя на Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК). Чрез нея, най-общо, се обосновава искането на сума от тридесет хиляди лева, с които д-р Иван Велков да продължи разкопките си в Брезнишко.

„[…] *Д-р Иван Велков, неплатен сътрудник на Българската академия на науките е единствения археолог, който се занимава нарочно с предримските укрепени селища в българските земи. Тези си проучвания той концентрира главно в Западна България, в областта Граовско, рядко посещавана от наши учени. При изследванията той се натъкнал на извънредно много тракийски крепости, струпани на едно място, нещо още необяснимо за нашата страна. За обяснение на тази научна задача и търсене на икономическите причини, събрала толкоз гъсто население в една малка област, през миналата година той започна разкопки на някой обекти, недовършени поради изчерпване на средствата и настъпилото неблагоприятно време за разкопки. [...] През тази година с помощта от Комитета той продължи проучванията си, но тази помощ се указа недостатъчна и затова предлагаме да му бъде отпусната допълнително помощ от 30 000 лева за да продължи работата си“*[19].

„Записката“ е ценно свидетелство в няколко насоки. От една страна, ни въвежда в познание за начина на работа на *Чиновника* Василиев. Добре информиран, запознат с механизмите за изразходване на средства, убеден в необходимостта и полезността от разходването на споменатите суми. От друга страна, видно е, че *Бюрократът* не е успял да „задуши“ учения.

---

[18] По-подробно за архива на А. Василиев, съхраняван в ЦСВП „Ив. Дуйчев“, вж.: **Полимирова**, М., С. **Ангелов**. Фотоархивът и личният архив на проф. А. Василиев като извор за историята на ценни и труднодостъпни паметници на Балканите. *// ГСУ,* ИФ, 99 (18), 2017, с. 349 – 391. Статията съдържа и богато приложение от снимков материал. Изказвам благодарност на колегите Анна Вергиева и Любомир Ташев от Института за изследване на изкуствата – БАН, че ми обърнаха внимание относно съществуването на фонд „А. Василиев“ в ЦСВП „Иван Дуйчев“ и ме запознаха с цитираната статия.

[19] ЦДА, ф. 1680к, оп. 1, а. е. 201, л.1.

Василиев не само акламира работата на своя бивш директор и колега, но чрез аргументацията си изразява убеденост в необходимостта от нейното продължение. Записката е източник, носещ информация за дейността на д-р Иван Велков в Брезнишко и неговия принос по разкриването, изследването и популяризирането на редица антични паметници от района.

Документите, свидетелстващи за работата на А. Василиев в областта, могат да се причислят към две категории – служебни писма и удостоверения, и записки на терен. Към първия тип бих посочил „Удостоверение“ издадено от БАН с дата от 3.X.1952 г., в което се казва, че:

„Асен Петров Василиев, старши научен сътрудник от Института за изобразителни изкуства при БАН, като член на научната експедиция из Трънско краище, уредена по решение на Управителния съвет на БАН, е натоварен с изследване на народните изобразителни изкуства, стенописи, църкви и др. и за тая цел има право да прави фотоснимки на съответни обекти. [...]“[20].

Безспорно по-интересни са документите, произлезли вследствие на неговата теренна работа. В архивния фонд се пазят свидетелства за дейността му в Брезнишко още от 40-те г. на XX в. От това време в неговия личен архив е запазена подробна оразмерена скица на църквата „Св. Петка“ в Брезник, датирана с 8. VIII. 1940 г.[21] Изписано е името на свещеник *Страхил Сотиров.* В лявото поле, по дължина на листа, изследвачът е изписал с едри цифри годината *1643* и надпис *„Праздникъ за всички месеци въ времето на Матей Бесарбов“*. Става дума за миней, издаден във времето на Матей I Бесараб (1632–1654), съдържащ портрет на владетеля. Василиев споменава за този паметник в своя публикация[22]. В нея обаче е пропуснал да спомене въпросната година. Използваният израз „издаден“ навежда на мисълта, че става дума за печатна книга. Поради липса на повече информация, мога само да гадая за съдбата на този паметник – останал на съхранение в църквата, в музея на Брезник, попаднал чрез другата част от архива на Василиев в Центъра на името на проф. Ив. Дуйчев…

Интерес представлява работното тефтерче на А. Василиев от

[20] ЦДА, ф. 1680к, оп. 1, а.е. 273, л.1.

[21] ЦДА, ф. 1680к, оп. 2, а.е. 1091, л. 2.

[22] **Василиев**, А. Художествени паметници и майстори образописци из някой селища на Кюстендилско, Трънско и Брезнишко. – В: Комплексни научни експедиции в Западна България. Трънско – Брезнишко – Кюстендилско през 1957 и 1958 година. София, 1961, с. 262.

посещението му в Брезник през 1955 г.[23] В него той документира работата си в църквата „Св. Петка“ в гр. Брезник и Черногорския манастир „Св. Безсребърници Козма и Дамян Асийски“ край с. Гигинци[24]. От църквата „Св. Петка“ са „свалени“ ктиторски и епитропски надписи[25], свидетелства за изографисването на църквата, скица на църквата и на кръст, датиран *1831 г.* Всички те са обнародвани от Василиев, а и от други изследователи. По-интересни ми се струват някои сведения за неговите контакти в гр. Брезник, както и бележки, информиращи за здравословното му състояние по време на експедицията. На л. 10 (гръб) с дата 15. VIII. 1955 г. е записал следното:

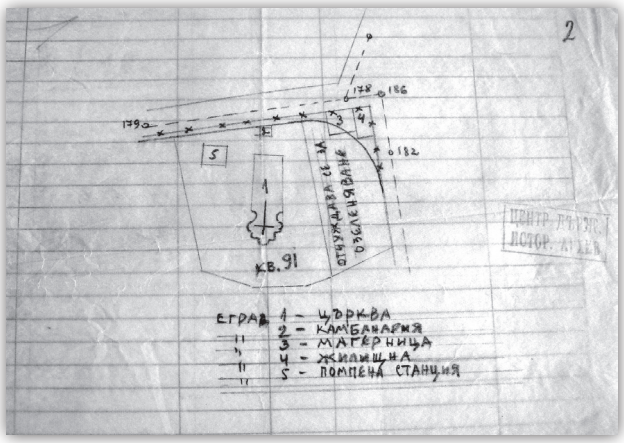
„Посещение и гостуване на проф. Георги Любенов-ската библиотека, много богат и ценен архив от баща му и дядо му. Старопечатни книги, Етнографски материал. Мемоари. Извънредно ценна сбирка – думи и изрази с обясненията им – от брезнишкия и граовски говор – около 6 000 думи. Това е единствения културен човек в Брезник. Прави впечатление и адвоката-пенсионер Михаил Георгиев – жив ум – находчив – Голям поклонник на брезнишката минерална вода[26]. С него отидохме до манастира Св. Безсребърници. С проф. Любенов и Н. Агънски бяхме на Билинския м-р.“[27].

На 17. VIII. 1955 г. Василиев работи в Черногорския манастир. На лист е снета скица на църквата. Встрани от нея, по дължината на листа, е записал: *„Имах 5 часово кръвоизлияние от венеца и едва работих големи болки в зъбите“[28]*. Върху друг лист е оставил сведение за находката на чук от епохата на неолита в землището на с. Велковци (дн. Брезнишко) и името на неговият откривател, учителят Янко Божилов[29].

1944 г. Групова снимка на компания на извора „Желязната вода“, Брезник. от ляво на дясно: Проф. Георги Любенов (първи), Александър Тинков (четвърти),Михаил Георгиев (шести). ДА-Перник, ф 358к, оп. 1, а. е. 79, л. 9.

[23] ЦДА, ф. 1680к, оп. 2, а. е. 1209, съдържа 47 л.
[24] Пак там, л. 1 – 16.
[25] Пак там, л. 11 – 12.
[26] Това изказване на Василиев кореспондира с публикуваната в края на текста групова снимка, запечатала момент от посещение на минералният извор от Михаил Георгиев и проф. Георги Любенов. Фотодокументът е част от личния архив на М. Георгиев, съхраняван в ДА-Перник, ф. 358 к., оп. 1, а.е. 79, л. 9.
[27] ЦДА, ф.1680к, оп. 2, а. е. 1209, л. 10 гръб.
[28] Пак там, л. 14.
[29] ЦДА, ф.1680к, оп. 2, а. е. 1209, л. 14, л. 16.

Скица на манастирския комплекс „Св. Петка“ – гр. Брезник и на промените, които Градският съвет иска да наложи. ЦДА, ф.1680к, оп.1, а. е. 282, л. 2.

Ценен документ от архива на А. Василиев, разкриващ неговата ангажираност в процеса по запазване на културните паметници от миналото, както и авторитета му на експерт в тази област, е отправеното към него писмо, съдържащо молба за съдействие. Същевременно то е свидетелство за практиките на бездушно разрушаване на оцелели през вековете старини в епохата на най-новата ни история. Документът, подписан от Левкийският епископ Гервасий, се състои от два листа. Лист 1 представлява писмо – машинопис, изпратено до Василиев от Софийската митрополия с дата от 6.VII.1962 г. В него се говори за извършеното около 1960 г., под диктата на градския съвет в Брезник, застрояване на помпена станция в двора на манастирския комплекс „Св. Петка“. Съобщава се за направените от същия градски съвет промени в градоустройствения план, предвиждащи събаряне на части от оградата, магерницата и жилищната постройка и отнемане на въпросния терен, с цел изграждане на зелена площ. В писмото е изтъкната архитектурната и историческата стойност на обекта; научният интерес, проявяван към него; обяснена е несъстоятелността на плановете за въпросното преустройство. Към документа е приложена скица на имота и постройките[30]. Към момента не познавам документи, осветляващи реакцията на Василиев по този случай. Знае се, че той е един от хората, с чиято намеса е спасена от събаряне църквата „Св. Петка Самарджийска“ в София. Предвид професионалната, а защо да не добавя и емоционална обвързаност с манастирския комплекс „Св. Петка“ в Брезник, ще предположа, че е твърде вероятно да е използвал някои механизми за влияние, успели да позабавят във времето този

[30] ЦДА, ф. 1680к, оп. 1, а. е. 282, л. 2.

безсмислен акт, осъществен, както ни информира краеведа П. Асенов, през 70-те г. на XX в.[31].

Накрая ще разгледам документи, запазени във фонда на Борислав Георгиев[32]. Цитираната архивна единица съдържа три писма, разменени между Георгиев и протойерей Борис Николов от Брезник. Писмата са от април 1966 г. Основната тема в тях, като оставим настрана личните моменти, е ситуацията и състоянието, в което се намира църквата „Св. Георги“ в Брезник. Запознавайки се с тях, четящият разбира, че те са продължение на проведен между двамата личен разговор. Стилът им е странен, долавя се някаква конспиративност, присъстват доста недоизказани неща. Например, единствено от използвания веднъж израз *„новата църква“* в писмото на Б. Георгиев от 18.IV.1966 г. се подразбира за коя точно става дума. Разбираме, че църквата се нуждае от нови прозорци (30 броя), а иконостасът ѝ е сериозно заплашен от вредители. Едно от исканията на свещеника, отправени към Георгиев, е да му намери „нечупливи“ прозорци, като вероятно става дума за плексиглас. Това може да се тълкува като подсказващ знак, че над храма се осъществяват вандалски набези.

В свое писмо от 28.IV.1966 г. Борислав Георгиев се ангажира да закупи и изпрати разтвор срещу вредителите по иконостаса. Предлага да се използват боядисани шперплатови плоскости, вместо трудно-достъпното и много скъпо „нечупливо стъкло“. Бил ли е застрашен храма от затваряне или друга по-сериозна заплаха от писмата не става ясно.

Първоначално храм-паметникът „Св. Георги Победоносец“ е замислен като пантеон на падналите в Сръбско-българската война, впоследствие е посветен на всички загинали във войните за национално обединение на България[33]. Осветен в 1948 г., през 1966 г., както се подразбира от разменените писма между свещеника и интелектуалеца, вече се нуждае от специална закрила. Борислав Георгиев поема обещание да говори *„лично с Директора на Института за опазване на паметниците“*. В този тон са и заключителните думи в писмото му:

„[...]Сега подготвям почвата за всичко това. Не съм сигурен, че всичко непременно ще се разреши както ние искаме, но поне трябва да се действа, да се опитва, да се говори и убеждава. Аз обаче вярвам в добрия изход на всичко, което ще предприемем.“[34]

---

[31] **Асенов**, П. Из възрожденското минало на Брезнишкия край. – В: Брезник и Брезнишко., с. 60.

[32] ЦДА, ф. 1319к, оп. 1, а.е. 909.

[33] **Кафеджийски**, К. Брезнишки приноси в българската духовност и традиция. – В: Брезник и Брезнишко., с. 110 – 111.

[34] ЦДА, ф. 1319к, оп. 1, а. е. 909, л. 5.

В заключение бих предложил следните обобщения. Видно е, че прегледаните лични фондове съдържат ценен информационен ресурс по отношение на темата. Благодарение на този ресурс можем да осветлим моменти от по-близката или по-далечна история на района. Наред с това обаче тази информация поражда и въпроси. Какво е отношението ни към културното наследство (движимо и недвижимо)? Доколко мнението на учения, експерта, специалиста надделява в спора с чиновника? В наши дни това мнение често се подкрепя от гласа на гражданското общество, но пак сме свидетели на вандалски актове на разрушаване на археологически паметници или на ценни образци от градската архитектура. Свидетелствата от А. Василиев и конкретно тези, свързани с проф. Г. Любенов, отправят предизвикателства към музейни специалисти, архивисти и краеведи: каква е съдбата на неговото наследство, запазено ли е някъде? Може ли да бъде издирено и съхранено, дори фрагментарно, или е разпръснато и унищожено?

ЕКСПЕДИЦИЯ „ПО ПЪТЯ НА 26-ТИ ПЕХОТЕН ПЕРНИШКИ ПОЛК“

Силвия Нотева
Регионален исторически музей – Перник

EXPEDITION "ON THE ROUTE OF 26TH PERNIK INFANTRY REGIMENT"

Sylvia Noteva
Regional History Museum (RHM) – Pernik

ABSTRACT

On October 26–27, 2018, a field expedition was conducted in Northern Greece, initiated and organized by the Department of New History of Bulgaria at Regional History Museum – Pernik. The expedition was financially supported by the Ministry of Defense. In 1916, during the First World War, the 26th Pernik Infantry Regiment was stationed for 3 months in Sengelovo Mountain (Chengel – in Turkish, Angistron – today's Greek name). A memory that in 1916 at elevation 1255 the soldiers built a monument-fountain is still alive. The mission of our expedition was to find this monument-fountain.

Ключови думи: *Експедиция, 26-и пехотен Пернишки полк, Северна Гърция, село Сенгелово, паметник-чешма*
Keywords: *Expedition, 26th Pernik Infantry Regiment, Northern Greece, Sengelovo village, monument-fountain*

* * *

Във връзка с реализацията на Националния план за честване на 100-годишнината от Първата световна война и участието на България в нея, отдел „Нова история на България“ при Регионален исторически музей – Перник (РИМ–Перник) поиска финансиране от Министерството на отбраната за експедиция до Северна Гърция и по-точно до Сенгелова

(Ченгел, Ангистрон)[1] планина, в която 26-ти пехотен Пернишки полк е бил на позиции през 1916 г. в продължение на три месеца. Защо решението бе да се отиде точно там? Причината е споменът за построена на това място паметник-чешма, на която с позлатени букви е написано **„БЪЛГАРИЯ СЕ БОИ САМО ОТ БОГА“**[2]. Думи, които могат да разтърсят всеки българин.

Експедицията се осъществи със съдействието на Министерството на отбраната: Иво Антонов – директор на Дирекция „Социална политика и политика на военно-патриотичното възпитание“, и Радослав Симеонов – главен експерт в Дирекцията, които извършват дейности по проучване, опазване, възстановяване и поддържане на военни паметници в страната и чужбина.

Съорганизатори по проекта на РИМ–Перник бяха Македонският научен институт (МНИ) с директор доц. д-р Александър Гребенаров и Институтът за исторически изследвания към Българската академия на науките (ИИИ–БАН) с директор доц. д-р Даниел Вачков.

Участници в теренно-проучвателната експедиция бяха:

Научен ръководител – Професор д.и.н. Тодор Петров от Военна академия „Георги Стойков Раковски“;

Радослав Симеонов – експерт от Министерството на отбраната;

Николай Поппетров – от Македонския научен институт;

Володя Милачков – от Института за исторически изследвания при Българска академия на науките;

Владимир Митов – от Македонския научен институт;

Илияна Дончева – реставратор в РИМ–Перник;

Орлин Рачев – археолог в РИМ–Перник;

Валентина Маринова – счетоводител в РИМ–Перник;

Силвия Нотева – уредник в отдел „Нова история на България“ в РИМ–Перник, инициатор за осъществяването на експедицията и неин организатор.

Преди експедицията нямахме сведения за паметника-чешма, а само най-общо описание и къде приблизително се намира. Липсваше обаче визуална информация (снимка), тъй че нямахме представа как точно изглежда паметникът, който предстоеше да бъде издирен.

---

[1] **Иванов,** Й. Местните имена между долна Струма и долна Места. София, 1982, с. 192. Планината носи името на село Сенгелово (на гръцки Ангистро, на турски Ченгел), което се намира в северната ѝ част.

[2] **Караиванов,** Ив. Историко-географски картини и впечатления от участието на Перничани и Рилци в Световната война 1915–1918 г. Кюстендил, 1938, с. 133. Ив. Караиванов е свидетел на построяването на паметника-чешма през 1916 г. и по това време служи в щаба на 26-ти полк.

След консултации с ръководителя на теренно-проучвателната експедиция проф. Тодор Петров, Силвия Нотева извърши задълбочено предварително проучване. Прегледани бяха излизащите през годините на Първата световна война течения на различни български вестници и списания, съдържащи снимков материал за хода на бойните действия на българската армия, за нейните герои, за бойното всекидневие на нейните воини, за войнишкия бит на фронта. Направените проучвания се увенчаха с успех – на страниците на излизащото в София през 1916 г. сп. „Аз знам всичко“ бе открита фотография на обекта на експедицията – паметника-чешма, построен от бойците на 26-и пехотен Пернишки полк[3]. ***(Сн. 1)***

Групата потегли сутринта на 26 октомври 2018 г. от София през Перник за Северна Македония и с. Сенгелово, описано с това българско име от Георги Стрезов през 1891 г.[4] Разполагахме и с копие от автентична карта на Австро-унгарския Генерален щаб,[5] използвана през Първата световна война. Тя ни служеше като своеобразен пътеводител, тъй като обозначенията в нея повтаряха географските имена, посочени от Ив. Караиванов в цитираната по-горе негова книга за бойния път на 26-и пехотен Пернишки полк.

Преминахме българо-гръцката граница без никакви проблеми и в ранния следобед пристигнахме в китното, великолепно, някога българско село Сенгелово[6], а сега Ангистро. ***(Сн. 2)***

Бяхме пленени от изключително красивото място. Сенгелово е сгушено между планините Пирин – на север, на изток – Орвилос (Али Ботуш), намираща се в Югозападна България и известна с името Славянка. На юг се издига забележителната Сенгелова (Ченгел) планина, дн. Ангистрон, а на запад се издига Беласица планина, отделена от селото чрез Рупелското дефиле. Възхитителната природа тук не подлежи на описание. Ив. Караиванов е обрисувал това „кътче от Рая“ със своя великолепен изказ още преди 100 години[7].

Тук е мястото да спомена, че пред единствения селски магазин, в който имаше много малко стоки и чийто рафтове бяха полупразни, един местен старец като ни чу, заговори с нас на чист български език, като ни попита

---

[3] На Южния фронт// *Аз знам всичко.* Т. XLVII, 1. 10. 1916, с. 2.

[4] **Стрезов,** Г. Два санджака от Източна Македония. // *Периодично списание на Българското книжовно дружество в Средец.* Кн. XXXVI, 1891, с. 855.

[5] Saloniki. Landkartenhandlung Artaria & Co. Dépôt der k.u.k. Generalstabskarten. Wien, 1907.

[6] **Кънчов**, В. Македония. Етнография и статистика. София, 1902, с. 184.

[7] **Караиванов,** Ив. Цит. съч., с. 131: „Селото Сингелово, отдалеч изглежда като една голяма градина [.] Разположено е под планината, улиците му са криви, но не са много тесни и са постлани с калдъръм. В това дивно кътче има 200–250 къщи с чисто българско население, говорът на които с нищо не се различава от моя“.

откъде сме. Въпреки че, навсякъде с по-младите хора се разбирахме на английски език, топлото отношение към нас се чувстваше и дори бяхме почерпени с домашно приготвен сладкиш.

В центъра се намира сградата на Общината, а до нея се издига средновековна каменна кула с часовник. Видяхме къщите, напуснати от българите след Първата световна война, когато селото вече е на гръцка територия и там са заселени гръцки бежанци от Мала Азия. Стоят и до днес празни, почти разрушени, безмълвни свидетели на времето. ***(Сн. 3)***

Посетихме още църквата, построена през 1912 г. Годината стои, изписана под камбанарията, но в храм няма и помен от нещо българско, тъй като е изографисан по гръцките канони. Когато влязохме в двора, вълнението ни обхвана, спомнихме си думите на Ив. Караиванов[8].

Селото е известно със своите минерални извори, използвани още в древността. Експедицията бе настанена умишлено в хотел „Хамам“ (думата на Балканите се използва като нарицателно за турска баня). Около този хотел са хванати минералните води в седем бани (хамами), но я има и най-старата баня. Тя е ремонтирана и изградена от 26-и пехотен Пернишки полк, докато се води позиционната война през 1916 г. И след 100 години тази баня е във вида, в който перничани някога са я оставили[9]. ***(Сн. 4)***

На 27 октомври 2018 г. рано сутринта експедицията пое по пътя, направен от първа и втора дружина на полка, към кота 1255, в Сенгеловата планина с надеждата да намерим паметника-чешма. С любезното съдействие на една от служителките в хотела, която говореше български, поехме по правилния път, към „трите чучура“, както ги нарече тя. Пътят е много широк, отъпкан и постлан в отделни участъци с камъни, а Ив. Караиванов подробно е описал неговото построяване[10]. Очевидно пътят е използван интензивно, тъй като преди години в планината е имало гръцко

[8] **Караиванов**, Ив. Цит.съч., с. 132: „След нашето пристигане тук, неделя, на 28 май, беше най-голям празник за жителите на с. Сенгелово. Сутринта хубавата голяма църква се изпълни с множество жени, старци, деца, войници и офицери. За пръв път, след две години, на български език се отслужи тържествено литургия от нашия полкови свещеник. […] Във време на службата видях старци и жени, как плакаха от умиление и радост.“

[9] **Караиванов,** Ив., Цит.съч., с. 130 – 133: „Единъ клм на запад от селото, под стръмния склон на планината, има пет големи минерални извори […] На най-големия и на най-буйния извор водата е използвана за баня, която може да е правена преди повече от 1000 г., защото на сводовото кубе е израснала голяма смокиня, стените са доста разкъртени и са обраснали с тръни, треви и бурени […] Майстори-войници от тази дружина поправиха, добре ремонтираха и банята в Сенгелово.“

[10] **Караиванов,** Ив. Цит. съч., с. 132: „Първата дружина [на] перничани направи пътя от с. Сенгелово за билото на планината – към к. 1255 и върховете Дебелар и Чона. […] До 4 август с.г. тези пътища бяха готови. По тях свободно можеха да се движат автомобили и артилерия. Втора дружина укрепи част от к. 1255 и върха Чона“.

гранично поделение и по него са се движели военна техника, камиони и коли. Вълнуващо беше да вървим по пътя, направен от нашите предци, служили в Пернишкия полк. ***(Сн. 5)***

Изкачването към вр. „Чона“ ни отне около 3–4 часа. Живописната планина ни разкри великолепни, спиращи дъха гледки. От един завой на пътя се виждаше цялото Рупелско дефиле, през което е преминала Втора българска армия по време на Струмската настъпателната операция през август 1916 г.[11] Малко преди върха достигнахме кота 1255 и, както бе описанието в книгата на Ив. Караиванов[12], на големия завой стоеше безмълвен паметникът-чешма, построен от нашите деди, служили в българската армия. ***(Сн. 6)***

Силни емоции и чувство на удовлетворение изпитаха членовете на експедицията, когато бе открит паметникът-чешма, построен на 26–27 май 1916 г.[13] Липсваше обаче надписът „България се бои само от Бога“ – беше заличен с длето. Паметникът-чешма беше боядисан в синьо, т.е. в преобладаващия цвят на гръцкото знаме. Трите чучура на чешмата бяха на мястото си, но вода нямаше. Несравнима гордост обзе групата за добре свършената работа. Това бе паметен ден за всички членове на експедицията, участвали в откриването на паметника–чешма**.** (сн. 7)

След 102 години бяхме горди, че сме наследници на храбрата българска армия, а издигнатият през 1916 г. паметник-чешма ни напомня откъде са дошли неговите съзидатели. Увековечен, героизмът на българите стоеше пред нас. ***(Сн. 8)***

---

[11] История на българите. Т. V. Военна история. София, 2007, с. 463.

[12] **Караиванов,** Ив. Цит. съч., с. 133: „Щабът на полка и другите му команди на 7.VI. се изкачиха и се установиха на бивак до чешмата, която се намира под самото било на планината. Покрай тази чешма извива пътят, който първа дружина направи от с. Сенгелово за гр. Демир Хисар.“

[13] **Караиванов,** Ив. Цит. съч., с. 133: „Тази чешма има три буйни чучура, от които шурти кристално бистра, сладка и ледено-студена вода. Вещи каменари от I дружина издялаха бели мраморни блокове и я направиха във вид на паметник с надпис от вдълбани позлатени букви: „България се бои само от Бога“, а под него – „Направена от I дружина на 26. пех. Пернишки полк, 26 и 27 май 1916 г.“

АНТИЧНИ И РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ МОНЕТИ ОТ ФОНДА НА ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ–БРЕЗНИК

гл.ас. д-р Светослава Филипова
нумизмат, РИМ–Кюстендил

ANTIQUE AND EARLY MEDIEVAL COINS STORED IN THE MUNICIPAL HISTORY MUSEUM–BREZNIK

Svetoslava Filipova, Ph.D., Research Associate
ancient numismatics, Regional Historical Museum at Kyustendil

ABSTRACT

A subject of study are Antique and Early Medieval coins from Numismatic Collection of Municipal History Museum in the town of Breznik, which contains coins from the 4th century BC up to the 20th century. A brief review on coin hoards from the town's region, some of which are emblematic for Bulgarian numismatic science, is made.

The earliest coins in the collection are bronze nominals of the Macedonian rulers Philip II (BC 359–336) – 2 pieces, and Alexander the Great (BC 336–323) – 2 pieces. Chronologically, the next coin is of one of last rulers of Odrysian Kingdom – Remetalk I (BC 11 – AD 12). Logically, majority of the coins stored in the Breznik Municipal History Museum were struck during the Roman Empire – 34 pieces. The coins' types correspond to the ones described in scientific books and don't give any surprises. They are presented in detail in the Catalogue. The next group of coins is from the Early Byzantine Empire. They were struck in the name of Anastasius I (491–518) – 1 piece; Justin I (518–527) – 4 pieces; Justinian I (527–565) – 5 pieces. The latest coins that are a subject of the study are the so called „anonymous folles" struck in the 10th–11th centuries – 3 pieces.

Despite the number of the Antique and Early Medieval coins stored in the Numismatic Collection of the Breznik Museum is not big, the coins bear their

own information about the coin circulation in this part of Bulgaria. Being supplemented with data from the known in scientific books coin hoards and single coins, as well from archeological excavations, they can be used as a valuable historical source.

Ключови думи: *Брезник, монетно съкровище, антични монети, ранносредновековни монети.*

Key words: *Breznik, Coin hoards, Antique coins, Early Medieval coins.*

* * *

Нумизматичният фонд на Общински исторически музей–Брезник съдържа монети от периода IV в. пр. Хр. – XX в. Археологическите проучвания и теренните експедиции в района доказват хилядолетна поселищна традиция, чието начало може да се търси в ранния неолит[1]. И въпреки че, историческите извори, които се отнасят за териториите около най-горното течение на р. Струма и Горно Граово са пестеливи, реалните материални свидетелства показват богата и добре развита култура. От територията на Брезнишко произхождат редица монетни съкровища, някои от които са емблематични за българската нумизматика.

От с. Садовик произхождат два статера на племето тинтени и два тетрастатера на дероните. Три от монетите са предадени в археологическия музей в София[2]. Това са и най-ранните регистрирани монети, намерени в община Брезник. Датировката им е в рамките на V в. пр. Хр.[3].

Най-значимата и емблематичната монетна находка като съдържание и информация е намерена през 1961 г. в с. Режанци[4]. Първоначално находката е съдържала над 82 кг златни и сребърни монети[5]. По този показател тя е най-голямото елинистическо съкровище в Средиземноморието.

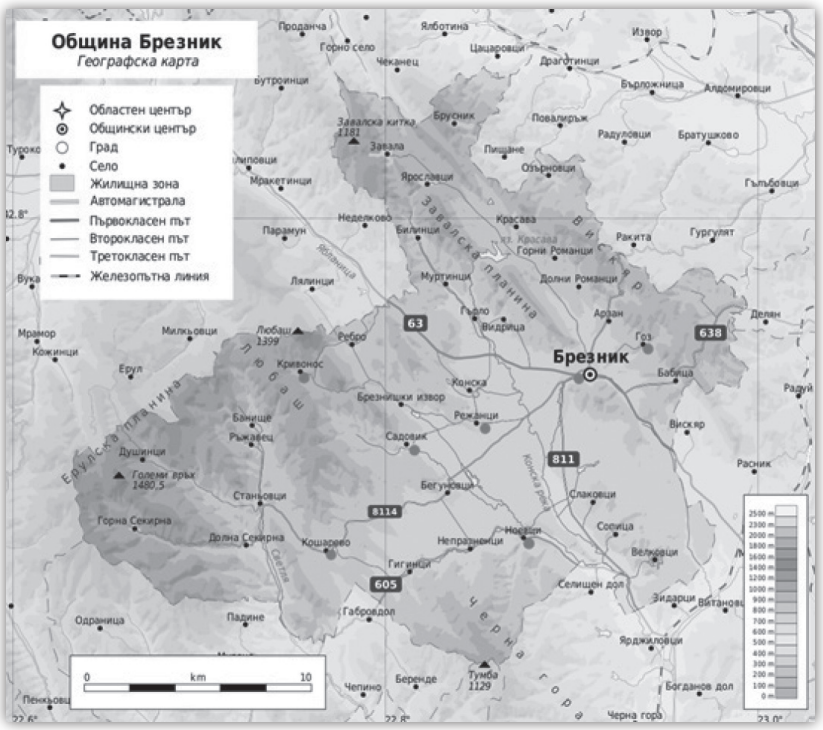
[1] **Митова-Джонова**, Д. Археологически паметници в Пернишки окръг. София, 1983, с. 11 – 12.

[2] **Мушмов,** Н. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912, с. 436; **Юрукова**, Й. Монетни съкровища от българските земи. Т. I, Монетите на тракийските племена и владетели. София, 1992, с. 18.

[3] **Юрукова,** Й. Цит. съч., с. 18, 208 – 209.

[4] За съкровището в Режанци вж.: **Герасимов**, Т. Съкровища от монети, намерени в България през 1960 и 1961 г. // ИАИ, XXVI, 1963, с. 264; **Русева**, Б. Два фрагмента от златни съкровища със статери, намерени около Перник и в Радомирско. // *Нумизматика и сфрагистика,* VI, 2, 1999, с. 6–9; **Пенчев**, В. Част от съкровище на пеонския цар Патрай от фонда на НАИМ–София. – В: Василка Герасимова-Томова, In Memoriam. София, 2012, с. 91 – 108.

[5] **Filipova,** Sv.**, Prokopov,** I., **Paunov,** E. Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria. Vol II: The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Kyustendil (anc. Ulpia Pautalia). Sofia, 2009, p. 12.

Колективни монетни находки от района на гр. Брезник

Находката е разпиляна и няколкото оцелели части, които се намират в българските музеи на София, Перник и Кюстендил, според Боряна Русева, надхвърлят 4838 бр.[6] Съкровището съдържа статери и тетрадрахми на Филип II, двойни статери, статери и тетрадрахми на Александър III, статери на Филип III Аридей, тетрадрахми на пеонските владетели Ликей, Патрай и Диплай, и на град Дамастион.

През 60-те години на XX в. в околностите на Брезник е открита монетна находка от неуточнен брой сребърни елинистически монети, като 6 от тях са на Първа Македонска област. От тях във фонда на РИМ–Перник са запазени две тетрадрахми (Инв. №№ Н 1309–1310)[7].

Отново в с. Садовик при направата на каптаж в началото на XXI век са намерени 12 римски републикански денари[8].

През есента на 1980 г. при изкопна работа в околностите на с. Ноевци са намерени около 20 сребърни монети, най-вероятно поставени в кесия.

[6] **Русева,** Б. Цит. съч., с. 8 – 9.

[7] **Prokopov,** I. The Silver Coinage of the Macedonian Regions, 2nd–1st century BC. (Collection Moneta, 131), Wetteren, 2012, p. 211.

[8] Информацията е на колегата Василка Паунова, за която благодаря.

От тях Йорданка Юрукова[9] вижда един римски републикански денар на D. Iunius Silanus L.f., сечен през 91 г. пр. Хр.[10] и 2 тетрадрахми на квестор Езилас (92–60 г. пр. Хр.), сечени в периода 91–88 (?) г. пр. Хр.[11]

В с. Кошарево в местността „Шавор“ през 1902 г. са намерени 30 сребърни римски монети. Информацията е на Никола Мушмов, но той не уточнява дали става въпрос за републикански или императорски монети[12]. Митова-Джонова свързва тази находка с античната крепост на възвишението „Тепето“ или „Св. Рангел“[13].

През 2001 г. в близост до античен могилен некропол край с. Кривонос е открита колективна монетна находка от 32 късноантични бронзови и посребрени монети – фолиси и половин фолиси[14]. Находката съдържа монети на императорите:

Диоклетиан (284–305 г.) – 4 фолиса от типа GENIO POPVLI ROMANI Галерий Максимиан като цезар (293–305 г.) – 1 фолис от типа GENIO POPVLI ROMANI

Констанций I Хлор като цезар (293–305 г.) – 2 фолиса – 1 бр. от типа SACRA MONETA AVGG ET CAESS NOSTR, сечен в Сисция /SIS-B/ и 1 бр. от типа GENIO POPVLI ROMANI, сечен в Тесалоника

Лициний I (308–324 г.) – 2 малки фолиса, от периода 312–324 г.

Константин Велики (306–337 г.) – 3 монети, от които 1 фолис от типа IOVI CONSERVATORI, сечен в Хераклея /SMH-Є/

Константин II като цезар (317–337 г.) – 1 монета

Повечето монети са с лошокачествена патина и с повредена повърхност. Находката вероятно е укрита около 324 – 325 г. Съхранява се в РИМ–Перник.

През 1947 г. под възвишението „Червеняк“ на североизток от с. Гоз случайно в пръстта са намерени 8 солида на император Лъв I (457–474 г.)[15]. В местността, където са намерени монетите, е регистрирана антична и късноантична крепост.

На фона на така представените колективни монетни находки от района на гр. Брезник нумизматичната колекция на музея на пръв поглед изглежда

---

[9] **Юрукова**, Й. Монетни находки, открити в България през 1980 г. //*Археология*, 24, 1982, кн. 1, с. 62.

[10] **Crawford,** M. H. Roman Republican Coinage I–II. Cambridge, 1974, No. 337/3.

[11] **Paunov,** E.**, Prokopov,** I. An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins from Bulgaria (IRRCHBulg). // *Collana di Studi e Ricerche di Numismatica* 15, Milano, 2002, p. 72.

[12] **Мушмов**, Н. Колективни находки на монети през 1891–1914 г. // *ИБАИ*, IV, 1914, с. 272.

[13] **Митова-Джонова**, Д. Цит. съч., с. 101.

[14] Информация на Евгени Паунов, на когото благодаря.

[15] **Герасимов,** Т. Монетни находки, намерени в България през 1948–1950 г. // *ИБАИ*, XVI, 1950, с. 320; **Митова-Джонова**, Д. Цит. съч., с. 50.

скромна. Не трябва да се пренебрегва фактът, че голямата част от случайно намерените монети и тези, придобити по време на археологически проучвания, са постъпвали или в Археологическия музей в София или в музея в Перник. Въпреки това, останалите в Брезник монети, заедно с останалата информация, дават ясна представа за монетната циркулация в района.

Най-ранните монети в колекцията са бронзови номинали на македонските владетели Филип II (359–336 г. пр. Хр.) – 2 бр. и Александър III (336–323 г. пр. Хр.) – 2 бр. Монетите на Филип са с характерните за монетосеченето му изображения на глава на Аполон с тения надясно върху аверса и надпис ΦΙΛΙΠΠΟΥ и конник надясно върху реверса. Върху лицето на монетите на Александър III е представена глава на Херакъл с лъвска кожа надясно, а върху гърба е изписано името на владетеля ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ между лък и колчан, и кривак. Извеждайки генеалогията си от сина на Зевс, полубога Херакъл, македонските владетели, особено от Александър Велики насетне, всячески рекламират този свой произход и иконографията на монетите е в пряка връзка с това.

Следващата монета е на един от последните владетели на Одриското царство – Реметалк I (11 г. пр. Хр. – 12 г.)[16]. Васалитетът към Римската империя е прокламиран и върху сечените по това време монети. На лицето им е изписана титлата на Август ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ и е изобразена неговата глава. Мястото на тракийския владетел е върху гърба на монетата – надписът е ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΡΟΙΜΗΤΑΛΚΟΥ около главите на Реметалк и съпругата му. Въпреки че, територията на Одриското царство е сравнително отдалечена, негови монети са намирани и на други места в Западна България. Само като пример, при проучванията в махала Арбанас на Радомир са намерени монети на Рескупор I (ок. 48–43/42 г. пр. Хр.) и Реметалк II (21–26 г.).

Логично преобладаващите монети във фонда на ОбИМ–Брезник са сечени по времето на Римската империя – те са 34 бр. Според императорите, при които са отсечени монетите, те се разпределят:

- Веспасиан (69–79 г.) – 1 бр.
- Антонин Пий (138–181 г.) – 1 бр.
- Фаустина Млада – 2 бр.
- Септимий Север (193–211 г.) – 2 бр.
- Юлия Домна – 1 бр.

[16] **Burnett**, A. M., **Amandry**, M., **Ripollès**, P. P. Roman Provincial Coinage, Vol. I: From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC – AD 69), London-Paris, 1992 (Supplement I, 1998; Supplement II, 2008), p. 314, no. 1711.

- Каракала (198–217 г.) – 2 бр.
- Александър Север (222–235 г.) – 1 бр.
- Гордиан III (238–244 г.) – 1 бр.
- Клавдий II Готски (268–270 г.) – 1 бр.
- Тацит (275–276 г.) – 1 бр.
- Проб (276–282 г.) – 1 бр.
- Диоклетиан (294–305 г.) – 1 бр.
- Максимиан Херкулий (286–310 г.) – 2 бр.
- Констанций Хлор (293–306 г.) – 1 бр.
- Галерий Максимиан (293–311 г.) – 3 бр.
- Максимин Даза (305–313 г.) – 2 бр.
- Лициний I (308–324 г.) – 1 бр.
- Константин I (306–337 г.) – 1 бр.
- Констанций II (324–361 г.) – 5 бр.
- Теодосий I (379–395 г.) – 1 бр.

Типовете върху монетите са познати в научната литература и не поднасят изненади. Представени са подробно в каталога. Сребърните монети във фонда са 4 бр. Три от тях са денари: на Септимий Север, Юлия Домна и Каракала. Последната монета е сребро на Констанций Хлор (293–306 г.) с надпис върху реверса си VIRTVS MILITVM и изображение на четиримата владетели на Първата тетрархия (Диоклетиан, Максимиан Херкулий, Констанций Хлор и Галерий), извършващи жертвоприношение пред крепостна порта. От монетите на ранната империя интерес представлява и един сестерций на Антонин Пий с изображение на Анона. Тежките бронзови номинали на местния пазар са заместени от провинциалните монетосечения и поради тази причина не са особено разпространени.

През I в. и особено след административните реформи на император Траян редица от градовете в провинциите на Римската империя получават правото да секат собствени монети. Това са т.нар. „провинциални бронзови монети“, които са едни от най-сериозните извори, както за икономическото развитие и търговските връзки между отделните градове в обширната империя, така и за редица локални особености, култове и архитектура. В колекцията на музея в Брезник се съхраняват 6 провинциални монети: на Стоби (сечена при Веспасиан), на Хадрианопол (2 бр. на Фаустина Млада), на Пауталия (сечена при Септимий Север), на Марцианопол (сечена при Александър Север) и на Виминациум (сечена при Гордиан III).

Монетите на тези градове циркулират успешно в градската територия на Пауталия[17], в която, в периода II–III в., до административните реформи на император Аврелиан, попада и районът на гр. Брезник.

Монетите от Късната античност не поднасят изненада като владетели и типове. Повсеместно в България доминират монетите на Констанций II, което е в пряка връзка с инфлацията, обхванала империята в средата на IV в. и свързаното с това огромно сечене на монети – малък номинал.

От периода на Късната античност преобладават монетите, отсечени в Балканските ателиета на Римската империя. Това е характерно за монетната циркулация на полуострова[18]. Монетарниците са следните:

- Тесалоника – 4 бр.
- Хераклея – 4 бр.
- Трир – 1 бр.
- Тицинум – 1 бр.
- Сисция – 1 бр.
- Кизик – 1 бр.

Следващата група монети са от периода на ранната Византийска империя. Те са отсечени през VI в. През V в. Източната Римска империя е обхваната от политическа и икономическа криза. Въпреки че, златните монети (солиди) остават стабилни, при медните номинали положението е катастрофално. В средата на V в. съотношението между солида и нумията, което при Константин I е в съотношение 1/6000, е променено на 1 към 7000–7200[19]. Инфлацията и обезценяването на медните номинали,

---

[17] **Филипова,** Св. Бронзови римски провинциални монети (II–III в.) от нумизматичния фонд на Исторически музей–Кюстендил. // В: Нумизматика, сфрагистика и епиграфика. Т. 1. София, 2004, с. 41 – 61; **Филипова,** Св. Монети от светилището в квартал „Даскалово“ („Църква“) в Перник. – В: От регионалното към националното. Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов. I част. Велико Търново, 2010, с. 104 – 118; **Филипова,** Св. Провинциални бронзови монети от разкопките в махала „Арбанас“, Радомир (област Перник). – В: ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Изследвания в чест на Иля Прокопов от приятелите и учениците му по случай неговата 60-годишнина / Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedikata / Studies in honour of Ilya Prokopov for his 60th birthday – from his friends and pupils. Съст. Е. Паунов, Св. Филипова. София, 2012, с. 513 – 533; **Filipova,** Sv. **Prokopov,** I., **Paunov,** E. Op. cit., p. 48 – 86.

[18] **Филипова**, Св. Монетна циркулация в Пауталия през късната античност. Монети от археологически разкопки. // ИИМКн, X, 2005, с. 164; **Юрукова,** Й. Антични и ранновизантийски монети. – В: Перник, I, София, 1981, с. 225; **Аладжова,** Д. Римски и византийски монети. – В: Копривлен. Т. I, София, 2002, с. 261 – 273; **Божкова**, Б. Циркулация на бронзови монети в българските земи през IV в. // Нумизматика и сфрагистика, 1994, с. 1 – 4, с. 71 – 72; **Филипова,** Св. Монетна циркулация по Средното течение на река Струма в периода 294 – 498 г. // Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 8, 2012, с. 36 – 37.

[19] **Mattingly,** H. Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire. London, 1977, p. 222; **Grierson,** Ph. Byzantine Coinage. Washington DC, 1999, p. 1; **Kent,**

особено след средата на V в., когато се секат изключително монети с номинал Æ4, води дотам, че в началото на управлението на Анастасий I (491–518 г.) един солид е равен на 16 800 нумии[20], което предизвиква и проведената от него монетна реформа, засягаща медните сечения. Въведена е новата монетна единица от 40 нумии (фолис) и нейните подразделения, като един солид съдържа 180 фолиса или 7200 нумии. Във фонда на музея в Брезник се съхраняват 9 монети от 40 нумии и една от 20. Те са отсечени при Анастасий I (491–518 г.) – 1 бр.; Юстин I (518–527 г.) – 4 бр.; Юстиниан I (527–565 г.) – 5 бр. Иконографията върху монетите от VI в. се променя. Изображението на владетеля е все по-схематично, като се набляга не върху индивидуалните черти на императора, а върху идеологическата доктрина. Тази тенденция е пряко свързана с налагането на християнството за официална, а впоследствие с „Цариградския едикт“ на Теодосий I от 392 г. и за единствена религия. Владетелят е наместник на бога и в изображенията се търсят символите, които олицетворяват върховната власт. До 538 г., когато Юстиниан I провежда частична монетна реформа, бюстът върху аверса е представен в профил надясно. След това изображението е в анфас. Другата промяна засяга изписването на годината на управление върху реверса. Вляво от буквата, означаваща номинала на монетата, започва да се изписва съкращението ANNO, а вдясно – годината на управление. Запазените марки на монетни ателиета върху монетите от VI в. от колекцията в Брезник са Константинопол, Никомедия и Кизик.

Последната група монети, обект на това представяне, са т.нар. „анонимни фолиси“, сечени през X–XI в. Те са три броя. Едната монета е с лошо качество и детайлното ѝ определяне е невъзможно. Другите две монети са от клас A2 и са сечени около 976–1028 г. по времето на управлението на Василий II (976–1025) и Константин VIII (1025–1028). Върху лицата на тези монети е представена допоясна фигура на Иисус Христос с нимб, туника и химатион, държащ евангелие, а върху гърба – четириредов надпис: IhSUS XRISTUS bASILEU bASILE. Хиатусът между монетите от VI и тези от X–XI в. е характерен за територията на Западна България.

При малка част от монетите е известно точното местонамиране. Монетата на Септимий Север, сечена в Пауталия, е намерена в с. Расник. Една монета, сечена по времето на Константиновата династия, произхожда от с. Слаковци. Монета на Юстин I от 40 нумии е от с. Станьовци. Останалите монети най-вероятно са също от района на гр. Брезник.

J. P. C. The Roman Imperial Coinage. Vol. X, London, 1994, p. 18.

[20] **Harl,** K. W. Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to 700 A.D. Baltimor, 1996, p. 178.

Въпреки неголемия брой антични и ранносредновековни монети, съхранявани в нумизматичния фонд на музея в Брезник, те носят своята информация за монетната циркулация в тази част на България. Допълнени с данните от известните от литературата колективни монетни находки и единични монети, както и тези, намерени при археологически проучвания, те могат да се използват като ценен исторически извор.

К А Т А Л О Г

МАКЕДОНИЯ

1. Филип II (359–336 г. пр.Хр.)

Л.: Глава на Аполон с тения над.

Оп.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ Конник над.

Инв. № 46, AE, 5.25 г, 17/16 мм

SNG Alpha Bank 360–367

2. Филип II (359–336 г. пр.Хр.)

Л.: Глава на Аполон с тения над.

Оп.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ Конник над.

Инв. № 47, AE, 6.00 г, 18/18 мм

SNG Alpha Bank 360–367

3. Александър III (336–323 г. пр.Хр.)

Л.: Глава на Херакъл с лъвска кожа над.

Оп.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ между лък и колчан горе и кривак отдолу.

Инв. № 48, AE, 6.84 г, 19/19.5 мм

SNG Alpha Bank 720 var.

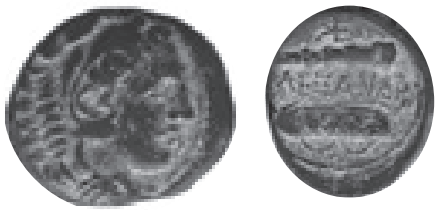
4. Александър III (336–323 г. пр.Хр.)

Л.: Глава на Херакъл с лъвска кожа над.

Оп.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ между кривак горе и лък и колчан отдолу.

Инв. № 49, AE, 5.86 г, 18/16 мм

SNG Alpha Bank 733

ТРАКИЯ

5. Реметалк I (11 г. пр.Хр. – 12 г.)

Л.: ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ Гл. на Август над.

Оп.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΡΟΙΜΗΤΑΛΚΟΥ Глави на Реметалк и съпругата му над.

Инв. № 54, AE, 9.75 г, 25/23 мм

RPC I, 1711

РИМСКА ИМПЕРИЯ

6. Веспасиан (69–79 г.), Стоби (73 г.)

Л.: … Гл. с лавров венец над.

Оп.: … Тетрастилен храм със статуя.

Инв. № 145, AE, 6.53 г, 22/20.6 мм

*J*осифовски *II*, 8–11

7. Антонин Пий (138–181 г.)

Л.: … Глава с лавров венец над.

Оп.: … Анона права наляво, пред нея модиус.

Инв. № 73, AE сестерций, 10.02 г, 31/31мм

8. Фаустина Млада († 175), Хадрианопол

Л.: ΦAVCTEINA / CEBACTH Бюст над.

Оп.: …ANO/ΠOΛ… Деметра права наляво, държи дълга запалена факла и житни класове.

Инв. № 60, AE, 8.62 г, 25/24 мм

Юрукова, Хадрианопол.

9. Фаустина Млада († 175), Хадрианопол

Л.: … Бюст над.

Оп.: AΔ… Асклепий и Хигия прави насреща.

Инв. № 65, AE, 7.36 г, 23/24 мм

Юрукова, Хадрианопол 84–87

10. Септимий Север (193–211 г.), Рим (194 г.)

Л.: L SEPT SEV AVG … Глава с лавров венец над.

Оп.: VICT… Виктория в ход нал.

Инв. № 52, AR денар, 2.98 г, 19.5/19 мм.

RIC IVa, 29a

11. Септимий Север (193–211 г.), Пауталия

Л.: … Глава с лавров венец над.

Оп.: Заличено изображение върху гърба.

Инв. № 1, AE, 15.04 г, 30/29 мм

с. Расник

12. Юлия Домна (193–217 г.), Рим (196–211 г.)

Л.: IVLIA / AVGVSTA Бюст над.

Оп.: VESTAE/… Веста права нал., държи патера и скиптър.

Инв. № 63, AR денар, 2.56 г, 16/15 мм

RIC IVa, 587

13. Каракала (198–217 г.), Рим (210 г.)

Л.: ANTONINVS PIVS AVG BRIT Гл. с лавров венец над.

Оп.: PONTIF TR P /X/III COS III Конкордия седи наляво, държи патера и двоен рог на изобилието.

Инв. № 134, AR денар, 2.09 г, 19/18 мм

RIC IVa, 116b

14. Каракала (198–217 г.)

Л.: … / ANTONINVS Бюст с лавров венец, ризница и мантия над.

Оп.: … Юпитер седи нал., държи скиптър и орел.

Инв. № 2, AE денар, 3.71 г, 19/20 мм

15. Александър Север (222–235 г.), Марцианопол

Л.: AVT K M AVP CEVH AΛΕΣΑΝΔΡΟC Бюст с лавров венец, ризница и мантия над.

Оп.: НГ ŎM TEPEBENTINOV MAPKIANOΠOΛEI/T/ΩN Хомоноя права наляво, държи патера и рог на изобилието.

Инв. № 58, AE, 8.59 г, 25/24 мм

Pick – Regling 1034

16. Гордиан III (238–244 г.), Виминациум (241–242 г.)

Л.: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG Бюст с лавров венец над.

Оп.: PMS C/OL VIM/AN •I•I•I• Мизия права между лъв и бик.

Инв. № 62, AE, 13.65 г, 31/30 мм

Pick – Regling 79

SNG Hungary 178–180

17. Клавдий II Готски (268–270 г.), постумна

Л.: DIVO CLAVDIO Бюст с лъчиста корона над.

Оп.: CONSEGRATIO Олтар.

Инв. № 22, AE антониниан, 2.74 г, 22/21.5 мм

RIC Va, 261

18. Тацит (275–276 г.)

Л.: IMP C M CL TACITVS AVG Бюст с лъчиста корона над.

Оп.: PROVIDENT DEOR / KA•Г Провиденция и Сол прави един

срещу друг. Долу – *.

Инв. № 55, АЕ антониниан, 4.18 г, 22.5/25 мм

RIC Va, 195

19 Проб (276–282 г.) (276–282 г.), Рим

Л.: PROBV/S PF AVG Бюст с лъчиста корона и ризница над.

Оп.: ADVENTVS AVG Проб на кон нал., долу вляво – коленичил пленник.

Инв. № 59, АЕ антониниан, 3.96 г, 21/21 мм

RIC Vb, 158

20. Диоклетиан (294–305 г.), Тесалоника (302–303 г.)

Л.: IMP C C VAL DIOCLETIANVS PF AVG Гл. с лавров венец над.

Оп.: GENIO POPVLI ROMANI / •TS• Гений прав наляво, държи патера и рог на изобилието. В полето вдясно – Δ.

Инв. № 56, АЕ фолис, 8.84 г, 26/28 мм

RIC VI, 25a

21. Максимиан Херкулий (286–310 г.), Хераклея (295–296 г.)

Л.: IMP C MA VAL MAXIMIANVS PF AVG Бюст с лъчиста корона, ризница и мантия над.

Оп.: CONCORDIA MILITVM / HГ Императорът и Юпитер прави един срещу друг държат Виктория.

Инв. № 20, AE фракция, 2.85 г, 19/20 мм

RIC VI, 14

22. Максимиан Херкулий (286–310 г.), Хераклея (295–296 г.)

Л.: IMP C MA VAL MAXIMIANVS PF AVG Същото.

Оп.: CONCORDIA MILITVM / HГ Същото.

Инв. № 61, AE фракция, 2.87 г, 20/21 мм

RIC VI, 14

23. Констанций Хлор (293–306 г.), Тицинум (294 г.)

Л.: CONSTANTIVS CAESAR Глава с лавров венец над.

Оп.: VIRTVS MILITVM Четиримата владетели пред крепостна порта.

Инв. № 51, AR, 2.85 г, 18/18 мм

RIC VI, 15a

24. Галерий Максимиан (293–311 г.), Сисция (308–310 г.)

Л.: IMP MAXIMIANVS PF AVG Глава с лавров венец над.

Оп.: GENIO AV… Гений прав нал., държи патера и рог на изобилието. В полето вляво – ϵ, вдясно – B.

Инв. № 13, AE, 5.89 г, 25/24 мм

RIC VI, 198a

25. Галерий Максимиан (293–311 г.), Кизик (308–310 г.)

Л.: GAL MAXIMIANVS PF AVG Глава с лавров венец над.

Оп.: GENIO IMPERATORIS / MKV Същото. В полето вляво – S, вдясно – *.

Инв. № 144, AE фолис, 6.34 г, 24/24 мм

RIC VI, 56

26. Галерий Максимиан (293–311 г.)

Л.: … Гл. с лавров венец над.

Оп.: GENIO IMPERATORIS Същото.

Инв. № 138, AE фолис, 3.99 г, 25/24 мм

27. Максимин Даза (305–313 г.), Тесалоника (311 г.)

Л.: MAXIMINVS PF AVG Гл. с лавров венец над.

Оп.: IOVI CONSERVATORI AVGG / •SM•TS• Юпитер прав наляво, държи скиптър и Виктория върху глобус, вляво – орел с венец в човката си. Вдясно – Г.

Инв. № 146, AE фолис, 3.70 г, 22/22 мм

RIC VI, 47a

28. Максимин Даза (305–313 г.), Тесалоника (312–313 г.)

Л.: IMP C MAXIMINVS PF AVG Гл. с лавров венец над.

Оп.: IOVI CONSERVATORI AVGG NN / •TS•B• Същото.

Инв. № 57, AE фолис, 2.32 г, 24/22 мм

RIC VI, 52a

29. Лициний I (308–324 г.), Тесалоника (312–313 г.)

Л.: IMP LIC LICINIVS PF AVG Бюст с лавров венец, ризница и мантия над.

Оп.: IOVI CONSERVATORI AVGG NN / •TS•A• Същото.

Инв. № 135, AE фолис, 3.72 г, 24/22.5 мм

RIC VI, 60

30. Константин I (306–337 г.), Трир (316 г.)

Л.: IMP CONSTANTINVS AVG Бюст с лавров венец над.

Оп.: SOLI INVICTO COMITI / ATR Сол прав нал. с вдигната ръка, държи глобус. В полето вляво – Т, вдясно – F.

Инв. № 71, AE, 3.12 г, 19/19 мм

RIC VII, 93

31. Констанций II (324–361 г.), Хераклея (330–335 г.)

Л.: FL IVL CONSTANTIVS NOB C Бюст с лавров венец, ризница и мантия над.

Оп.: GLORI/A EXERC/ITVS / SMHA Двама войни прави с копия и щитове, между тях две знамена.

Инв. № 64, AE, 2.59 г, 17/17 мм

LRBC 901

32. Констанций II (324–361 г.), 341–346 г.

Л.: … Бюст с диадема над.

Оп.: VOT XX MVLT XXX в лавров венец.

Инв. № 124, AE, 1.31 г, 15/14 мм

33. Теодосий I (379–395 г.), Хераклея (383 г.)

Л.: DN THEODO/SIVS PF AVG Бюст с диадема над.

Оп.: GLORIA ROMANORVM / SMHA Императорът в ладия прав нал.

Инв. № 50, AE2, 5.06 г, 22/21 мм.

LRBC 1954

В И З А Н Т И Я

34. Анастасий (491–518 г.), Константинопол (512–517 г.)

Л.: DN ANASTA/SIVS PP AVG Бюст над.

Оп.: Голямо М между две звезди, горе – кръст. В отреза CON, официна Є.

Инв. № 8, AE, 17.65 г, 33/32 мм

MIBE 27: 512–517

35. Юстин I (518–527 г.), Константинопол (518–522 г.)

Л.: Заличено.

Оп.: Голямо М между два кръста, горе – кръст. В отреза CON, официна Є.

Инв. № 18, AE, 19.28 г, 28/27 мм, с. Станьовци.

MIBE 15: 518–522

36. Юстин I (518–527 г.), Константинопол (518–522 г.)

Л.: …N IY…T…/N… Бюст над.

Оп.: Голямо М между две звезди, горе – кръст. В отреза CON, официна Г.

Инв. № 9, AE, 20.17 г, 34/36 мм

MIBE 11: 518–522

37. Юстин I (518–527 г.), Константинопол (522–527 г.)

Л.: …/DN IVSTI Бюст над. Надписът започва отдясно на бюста.

Оп.: Голямо М между звезда и кръст, горе – кръст. Официна А.

Инв. № 33, AE, 16.82 г, 31/31 мм

MIBE 12: 522–527

38. Юстин I (518–527 г.), Никомедия (518–522 г.)

Л.: DN IVSTI/NVS PP AVG Бюст над.

Оп.: Голямо М между две звезди, горе – кръст. В отреза NIKM, официна B.

Инв. № 7, AE, 15.25 г, 30/29 мм

DOC 29a

39. Юстиниан I (527–565 г.), Константинопол (527–538 г.)

Л.: DN IVSTINI/ANVS PP AVG Бюст над.

Оп.: Голямо М между звезда и кръст, горе – кръст. В отреза CON, официна A.

Инв. № 34, AE, 16.83 г, 30/29 мм

MIBE 85: 527–538

40. Юстиниан I (527–565 г.), Константинопол (538–539 г.)

Л.: DN IVSTINIANVS PP AVG Бюст насреща.

Л.: Голямо М между ANNO и XII, горе – кръст, в отреза – CON, официна Г.

Инв. № 21, AE, 20.20 г, 31/31 мм

DOC 37c; *MIBE* 95a: 538/9

41. Юстиниан I (527–565 г.), Константинопол (527–538 г.)

Л.: …TINI/ANV… Бюст над.

Оп.: Голямо K между дълъг кръст и A.

Инв. № 141, AE, 10.36 г, 24/23 мм

MIBE 90: 527–538

42. Юстиниан I (527–565 г.), Никомедия (550–551 г.)

Л.: DN IVSTINIANVS PP AVG Бюст насреща.

Л.: Голямо M между A/N/N/O и X/X/II/II, горе – кръст, в отреза – NIKO, официна A.

Инв. № 32, AE, 16.60 г, 29/29 мм

MIBE 46a: 550/1

43. Юстиниан I (527–565 г.), Кизик (551–552 г.)

Л.: DN IVSTINIANVS PP AVG Бюст насреща.

Л.: Голямо M между ANNO и XXЧ, горе – кръст, в отреза – KYZ, официна A.

Инв. № 31, AE, 16.86 г, 28/29 мм

DOC 177a; *MIBE* 120a (1): 551/2

44. Анонимен фолис клас A2 (976? – около 1025/8 г.), Константинопол

Л.: … Допоясна фигура на Иисус Христос с нимб, туника и химатион, държи евангелие.

Оп.: Четириредов надпис IhSUS XRISTUS bASILEU bASILE.

Инв. № 3, AE, 15.57 г, 34/35 мм

45. Анонимен фолис клас A2 (976? – около 1030/5 г.), Константинопол

Л.: … Допоясна фигура на Иисус Христос с нимб, туника и химатион, държи евангелие.

Оп.: Четириредов надпис IhSUS XRISTUS bASILEU bASILE.

Инв. № 35, AE, 11.66 г, 27/29 м

СЪКРАЩЕНИЯ В КАТАЛОГА:

DOC	Bellinger, A. R. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Anastasius to Maurice, 491-602. Vol. I. Washington D.C., 1966.
LRBC	*Carson*, R.A.G., P. V. Hill, J. P. C. Kent. Late Roman Bronze Coinage, A.D. 324–498. London, 1960.
MIBE	W. Hahn. Money of the Incipient Byzantine Empire. (Anastasius I – Justinian I, 491 – 565). Wien, 2000.
Pick – Regling	Pick, B., K. Regling. Die Antiken Münzen Nord-griechenlands. Band II/1: Dacien und Moesien. Berlin, 1910.
RIC IVa	Mattingly, H., E. A. Sydenham. The Roman Imperial Coinage, IV. 1, Pertinax to Geta. London, 1936.
RIC Va	Webb, P. V. The Roman Imperial Coinage, V. 1, Valerian to Florian. London, 1927.
RIC Vb	Webb, P. V. The Roman Imperial Coinage, V. 2, Probus to Gallerius. London, 1933.
RIC VI	Sutherland, C. H. V. The Roman Imperial Coinage, VI, From the Diocletian's Reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313). London, 1967.
RPC I	Burnett, A. M., M. Amandry, P. P. Ripollès. Roman Provincial Coinage, Vol. I: From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC – AD 69), London-Paris, 1992 (Supplement I, 1998; Supplement II, 2008).
SNG Alpha Bank	Sylloge Nummorum Graecorum. The Alpha Bank Collection. Athens, 2000.
SNG Hungary	Bakos, M. Sylloge Nummorum Graecorum. Budapest. Magyar Nemzeti Muzeum. Vol. II: Dacia – Moesia Superior. Milano, 1994.

Јосифовски II: Јосифовски, П. Колекција Кузмановиќ. Стоби. Том II, Скопје, 2010.

Юрукова, Хадрианопол

Юрукова, Й. Монетосечене на градовете в Долна Мизия II–III в. Хадрианопол. София, 1987.

ЗНАЧЕНИЕТО НА ДРЕВНАТА КУЛТУРА „НУРАГИ“, ПРЕДСТАВЕНА В УНИКАЛНИЯ ПАМЕТНИК ОТ СЕЛО ГЪРЛО, БРЕЗНИШКО

арх. Мария Каразлатева
София

THE IMPORTANCE OF THE ANCIENT CULTURE "NURAGI" PRESENTED BY THE UNIQUE MONUMENT IN GARLO VILLAGE, BREZNIK REGION

Architect Maria Karazlateva
Sofia

ABSTRACT

The remarkable archaeological complex Well-Temple is located on the territory of the village of Garlo, Breznik region. It is a monument of the culture "Nuragi" that came to the Balkan Peninsula from ancient Mesopotamia. The Well-Temple is a sacred artifact of deep Antiquity. It is, as we would put it today, a 3D projection of the hermeneutical model in ancient people's notion of the world as athree-part system of "Space-Man-Earth". It encodes the content of all knowledge at the heart of our civilization.

The monument of the ancient culture "Nuragi" was studied archeologically by professor Dimitrina Mitova-Johnova – at that time an employee at the National Institute for Cultural Monuments. With the support of the state, it was restored in the mid-1980s, however no multidisciplinary scientific research and evaluation of its conditionwere carried out. It remained in oblivion, unexposed, with no accessandno popularity comparable to its analogous temple on the island of Sardinia, Italy.

It is necessary to carry out detailed geodetic and architectural documentation of the actual position of the archeological complex, and to carry out a comprehensive multidisciplinary research. Re-restoration is required in

order to reinforce, conserve, exhibit and socialize this exceptional monument of Antiquity. The popularization of the Well-Temple near the village Garlo will restore its importance as a monument of the world's cultural heritage.

Ключови думи: *култура „Нураги", Храм-Кладенец, Гърло, полидисциплинарно проучване, консервация, реставрация, ре-реставрация, експониране, световно културно наследство*

Keywords: *Nuragi culture, well-temple, Garlo village, multidisciplinary research, conservation, restoration, re-restoration, exhibiting, world's cultural heritage*

* * *

Независимо от високата оценка, изразявана от българската, европейската и световната научна общност, за значението на уникалните паметници на една от най-древните култури „Нураги", и наличието на един единствен от тях на територията на страната ни, Храмът-Кладенец при брезнишкото село *Пусто* Гърло след археологическите проучвания, извършени и научно оповестени през 70-те години на миналия век, днес е изоставен на природните и човешки стихии. Храм-Кладенецът е обект от Древността на човечеството, който надхвърля ценностното съдържание на една историческа недвижимост. Той е значим като паметник на световната цивилизация и културата на Евро-Малоазийския процес. Храм-Кладенецът се намира между землищата на Перник, Брезник, Кюстендил и Трън и е негов Genius loci–център, който едновременно привлича и насочва енергийните културни потоци, които дават живот в Европейските пространства. Пресечната точка на културното многообразие акумулира висока степен на духовност, която излъчва културното наследство на региона. Храм-Кладенецът при Гърло е свидетелство на духовната мощ на древното познание и способността на човека да го трансформира във високо устойчив модел на одухотворяване на всички съзидателни дейности като резултат от осъзнатата свързаност между Земята, Космоса и Човека като единно жизнено пространство. Ролята на храмовете през всички времена е да поддържат това единство като основен вселенски архетип, в който човекът получава възможност за иновативно развитие на нови духовни равнища, което се остойностява като исторически опит на общностите.

За основно ядро на „Нураги–пространствата", като техните Genius Loci, се приема Храм-Кладенецът, повтарящ се архетип във всички

топоси на разпространение на тази култура в пространствата на архаична **Месопотамия** – древна Средна Азия – Кримския полуостров – в старобългарското пространство Храм-Кладенецът при брезнишкото село Старо Гърло със селищен и некрополен комплекс – о. Малта – Емпориона на Древния Малоазийски свят о. Сардиния.

Културата „Нураги“ има обширен регионален обхват – дял от световната праисторическа Мегалитна култура, разпространена като архетип „Скална“ в цяла Европа. Тя се отличава от нея по устройствената структура на планово-пространствения си модел за сакрализация на средата, трансформирайки я в подчертано Астрално-култово центрично пространство. Отличава се също с типологичния градеж от циклопна каменна зидария и оформяне на отворите и проходите по Свещените световни посоки. Те стават образец за строителните техники за оформяне на отворите и покритията на дромосите в по-късната сакрална трак(ий)ска архитектура на **Могилните Гробници** във вида на ландшафтно-пространствено изявени обеми – Позитив (могила); докато Нураги-Храм-Кладенецът е без ландшафтно-пространствена изявеност – Негатив (Подземна галерия-кладенец), но и двете по Axis mundi. В планово-пространствен аспект тракийската храм-гробница има аналогична композиционна структура: дромос – квадратен/кръгъл цокъл и коничен купол над нея с отвор в зенита, покрит с каменна плоча.

Ще се опитам да отразя хипотеза за израза на диаметрално насочената Концепция, която в Храма-Кладенец е „осветяване“ на земните дълбини, за прераждане на предците (спомнете древната Притча за **слезлия** Орфей в царството на Хадес, и **възкачващ** Евридика към Светлината на живота). Тази възможност е релевантна само в Концепцията за целостта на модела на Единството на Мирозданието като затворено пространство – система „Вселена/Космос–Човек–Земя“. Но има и още по-древно познание, което Знанието свързва „Кладенеца“ с култа към подземния океан Абзу и на сладките подземни води. Археологът проф. Димитрина Митова-Джонова, проучила Храма-Кладенец, разкрила артефактите и разчела в тях архетипи на културата Нураги, изразява мотивираното си предположение, че Храмът-кладенец е свързан с култа към бог Енки.

Богът Енки в културата на Месопотамия (в земите на Двуречието – Тигър и Ефрат) има признанието на Обожествен човек, на Божествен архетип, опаметен с прозвището „Три пъти Могъщ“ в Трите свята на древното Знание, на Знанието изобщо (светът на мислите – мисловният; светът на чувствата – астралният; светът на волята и на действията – физическият, материалният). Божественият архетип на Енки в Египет е трансформиран (цивилизацията на Нилското Поречие) като Обожествен човек със същото прозвище – Аменхотеп, в Елинската древност – в

Хермес (наричан също „Архитект на Истината“), в Римската Античност е вече планета (астрално тяло) – Меркурий, а в Християнството е „Духът на Истината“.

В пространствата между двете Триречия на Балканите – Източното [с реките Еврос (Марица), Тонзос (Тунджа) и Ардас (Арда)], и Западното [с реките Места (Нестум), Струма (Стримон) и Вардар (Аксиос)], до масивите на планината Хемус на север се простира светът на траките, които използват коридорите през Източното Триречие, а траките в земите на Подунавието ползват онези през Западното Триречие.

Археологията класифицира двата коридора посредством архитектурните особености, като отбелязва, че по коридорите на Западното Триречие и северно от Хемус преобладават гробниците с квадратни и правоъгълни планове, а по коридорите на Източното – преобладават тези с кръгъл план, което е характерно за архитектурата на Месопотамия и Микена.

Когато по следите на архитектурата и археологическите артефакти проследим движението на спасяващите се от пълзящите води на Потопа древни демографски групи, не може да не отбележим, че пространствата в района на Брезнишко и Пернишко са един своеобразен събирателен и разпределителен център на разселването по земите на Балканите към Средна и Западна Европа. И точно там, в резултат на революционния преход от Бронзовата към Желязната епоха, се появява и комплексът на месопотамската култура „Нураги“ с всичките ѝ типологични и известни компоненти. Очевидно е, че трайно заселилите се по тези земи пришълци от Малоазийския ареал на Двуречието са приносители на културата „Нураги“, за чийто предел се приемат храмовете-кладенци и зигуратите, изградени на о. Сардиния. Сардиния се оформя и функционира като типичен емпорион на културите на преселващите се от малоазийската, вече поизчерпваща се цивилизация. Преселниците са търсили естествените залежи от метални руди, развили са технологиите за тяхното идентифициране, добиване, обработка и използването им във военното дело и бита. (вж. ***Фиг. 1)***

За жалост, налага се да признаем, че след разкриването и първото археологическо проучване на Храма-Кладенец край с. Гърло и на компонентите на неговия комплекс, проучвателните и идентификационни изследвания са били преустановени и мястото занемарено, чието състояние и околна среда напълно отговаря на частта „Пусто“ в топонима на местността – с. Пусто Гърло. Това се дължи на непознаване на строителната и пространствена специфика на структурата, на автентичността на градежите, материалите и статическите особености на конструктивните, архитектурни и свързаните с култа и обредността характеристики

във функционирането на храма и неговия комплекс. Храмът и изобщо целият археологически комплекс остава неидентифициран и непроучен в необходимия обхват и съдържание, за да бъдат ефективни и последователни необходимите действия на институциите и експертната общност. Липсва охрана и наблюдение на този паметник на културата, който е свидетелство за началния период в процеса на формиране и развитие на балканските и европейските пространства.

Немарата в ценностното степенуване на древното културно и историческо наследство в земите на днешна България дава основание да се развие ясно изразена негативна симптоматика – набезите на иманярите. Те нанасят невъзвратими щети и лишават бъдещите проучвания от ефикасни изследвания и намеси. Нарушават автентичните култови, културни и исторически свързаности на древния урбанистичен комплекс. И не на последно място – повишават бюджета за необходимите защитни и консервационно-реставрационни работи. Местните хора са лишени от бъдещи възможности за просперитет на базата на създадения от предците им културен ресурс, който съвременният туризъм може да издигне в социална и културна политика на различните им равнища.

В този случай е наложително да се започне с ***План за опазване и управление*** по реда на Закона за културното наследство (ЗКН) или, както е определението на ЮНЕСКО, *План за управление* на значимата универсална ценност на територията на България. Този обект е запазен в своята цялост, а проблемите му са на много и различни нива, които следва да се субординират, за да се получи пълноценен ефект.

Необходими са разработки, които да гарантират укрепването, опазването на структурата, автентичността, експонирането и социализацията на Храма-Кладенец, и

Преди всичко, следва да се:

- *извърши* ***подробно геодезическо и архитектурно документиране*** *на актуалното положение на археологическия комплекс, който в съответствие със ЗКН, притежава статут на Групова недвижима културна ценност с категория национално значение;*

- *извърши цялостно полидисциплинарно обследване на състоянието на Храма-Кладенец, на целия му комплекс, на нивото и движението на подземните води и геологията; на околната му среда; на материалната субстанция на повърхностите и в дълбочина;*

- *конституира обхват на режим за защита, опазване,*

експониране и социализация на „Защитена територия“ в законодателен и фактически смисъл – с мотивирани законосъобразни и целесъобразни правно-технически параметри (определен обхват, граници, предписания за опазване), с определени специфични правила и нормативи по реда на Закона за културното наследство и на Закона за устройство на територията, утвърдени от съответните Министри;

- *изготви **Планово Задание** за изработване на Плана за опазване и управление на археологическия комплекс Храм-Кладенец „Гърло“;*

- *изготви Концепция за защита, експониране и социализация във всеки един момент от извършваното по Храма-Кладенец и археологическия комплекс;*

Не на последно място, древната значима култура „Нураги“ представя духовния културен код на местното население и му придава статут на исторически формирана устойчива общност със своя ярко изразена традиционна културна специфика, чийто поминък от времето на изграждането на този уникален храмов комплекс до днес дава идентичностния отпечатък в профила на вековното взаимодействие на свързаността между хората, земята и пространствата.

Със знака на тази свързаност в началото на Третото хилядолетие сл. Хр. ще стане възможно последното географско откритие – съвременната цивилизация е с български произход, което стои в основата на силата на българската духовност. Ние българите пък трябва най-после да разберем, че това откритие зависи единствено от „[...] нашите задружни усилия“ (В. Левски), както и от нашата духовна и ментална подготвеност да приемем себе си като предизвикателство за този статут и импулс за себепознание. Структурирането на историческата идентификация на себепознанието е свързано пряко с градежа на личностната и общностната идентификация в ареалите на споделено наследство, каквато характеристика носят пространствата на Древността, представата за обхвата, които дават зоните-локации на културата „Нураги“ .

Устойчивостта на този ареал определя структурата на автентичността на културните ареали на последващите цивилизации, което може лесно да се проследи посредством наслагването очертанията на границите им върху картографски материал. Така ще се изясни сложната картина на преплетените мрежи на българската личностна и общностна идентичност, което би дало тласък на интереса към историческите аспекти във феноменологията на себепознанието. Този въпрос е сериозно

предизвикателство към българската наука,[1] защото стои в основата на вечния Източен въпрос, който ще препятства консолидацията на нас българите в национален формат под егидата на българската държавност и ще способства разтварянето на българската идентичност да се реализира винаги „извън пределите“ ѝ. Несполучливите опити да се даде определение за българската национална идентичност е симптом, че отговорът стои извън известните стандарти. Ненамирането на отговора означава търсенето му извън познатите индикатори, в структурирането на изследователското поле. Това е началото за изграждане на иновативен модел за структура на идентичността, както и за отговор на т.н. „Източен въпрос“, както и нова формула на управление върху културологична основа в историческите пространства на един устойчиво мултикултурен свят. В него идентичността ще се проявява и припознава посредством някаква „точкова“ система – културологичен индекс на исторически натрупания, индивидуален и общностен ценностен ресурс. Тази сложна, но неизбежна задача винаги е стояла пред българите, а и пред другите древни общности, поради сложните преплитания на пространствата и политическите изменения в иначе устойчивата свързаност на топоси на идентичностните мрежи, което днес е причина за драматичния ценностен разпад на изгражданите на национален принцип държави – „Велики сили“, в условията на съвременната дигитална глобализация. В нея се извършва процес на активиране на новата позиция на човека в познатата вечна Триада на неговото идентичностно пространство „Земя–Космос–Човек“. В тези условия българската над-, извън-национална идентичност носи дълбокия корен на историческия си опит, в ядрото на което стои представата за „Благото“ като духовно измерение на действията и волята – Благо-Родство, Благо-Денствие, Благо-Получие, Благо-Разположение, Благо-Творителност, Благо-Детелност, и пр., което представя съдържанието на българското разбиране за хуманизъм и достойнство.

Проучване на комплекса Храм-Кладенец край брезнишкото с. Старо Гърло е направено по археологически способ и на основата на оглед и описание на изцяло подземната градежна структура с осветителен отвор „отгоре“, оста на кладенеца и каменните стълбища, по които се е осъществявал достъпът. За целите на графичната археологическа документация е направено внимателно заснемане, но без данни за направени първоначални изследвания и запис на данните в резултат на петрографски анализ на състоянието на повърхностите и в дълбочина на каменните елементи в поясите на градежната структура по

[1] **Лилова,** Д. Възрожденските значения на националното име. София, 2003, с. 148 – 261.

вертикала, за наличие и степен на овлажняване на повърхностите и във вътрешността на зидовете, за статическата устойчивост на градежа и пр. Прецизното заснемане, проучване и предприемане на консервационни и реставрационни мерки за укрепване на Нураги-Храм-Кладенеца при с. Гърло са наложителни за ефективната защита, опазване и представяне на този изключителен паметник на Древността, предхождал култовите комплекси на повече познатата ни днес сакрална култура на траките.

Мащабното космополитно съдържание на знанието, вложено в устройствената структура и архитектура на древния комплекс с Храма-Кладенец, има интерактивно значение за културата на Третото хилядолетие сл. Хр. То е сигнал за осмисляне и оразмеряване на процеса на цивилизационно „включване“ и обновяване облика на пространствата, в който е протекъл процесът „Нураги“, върху развитието на културно и исторически свързан през времето и пространствата ареал и на евроазийските зони – Средиземноморието, Балканите, Европа, включително и земите на Севера. Както в с. Гърло, Брезнишко те представляват сакралните ядра на прилежащи култови комплекси, познати от устройствените и архитектурно-строителни структури на Древността и Античността.

Предмет на анализите:

- Образната анатомо-антропологична връзка между анатомично-образното описание по представения в разрез „Храм-Кладенец“ и устойчивостта на топонима „Гърло“, станал и наименование на селото (видно по направените разрези през централната сакрална ос север–юг на храма и по изток–запад през подходите към него. ***(Фиг.2** – скиците в книгата на проф. Димитрина Митова-Джонова);*

- Изследване на отразеното по предходните публикации на първия проучвател на храма – археолога проф. Димитрина Митова-Джонова, и на други последващи изследвания и хипотетични реконструкции;

- Сравнителни анализи в свързаност с най-близките хронологично тракийски култови обекти – храмове и гробници, основно на решенията на вида и значенията на подходите – слизането и възкачването по стълбище, също за култовото и сакрално значение на дромоса в пространствената, функционална и градежна структура на гробниците;

Целта на предлаганото изследване е да се очертаят тематичните сектори

на проучване на Храма-Кладенец и значението му като приносител на културни ценности и знания, които остават все още неизвестни, въпреки съвременните все по-съвършени средства за постигане на висока прецизност в процеса на изследванията, основани на дигиталната култура на XXI век.

Разширяването на контекстуалното поле на изследването би изяснило устойчивата символика в познанието за древната култура „Нураги“, ще ни напомни за придобити и практикувани познания, примерно: трайното обозначаване на базовата точка на трасирането на ортогоналната урбанистична мрежа на Римските градове посредством кладенец. Така символично градът се закрепва трайно върху Земята и се „включва“ в Свещената ос (Axis mundi) на свързаността на човека със световете и така защитените с отграничителни стени устройствени градски структурни равнища – цялото на града, цялото на форума, цялото на инсулата, се сакрализират като излизат от хаоса на неизвестното и непознатото, т.е. неподвластното за човека и за градската общност. От сравнително изследване се нуждае и знанието ни за по-сложната пространствена система в организацията на трако-елинските полиси и светилища в системата на устройствените доктрини за структуриране на пространствата в Градовете, в Храмовете, в Къщите и дворовете. Проследяването на въздействието на принципите на пространствената организация по вертикалата на Axis mundi, кодираното познание в устройствения модел на културата „Нураги“, свързано с архитектонизирането на отграничените пространства, са валидни и днес. Независимо с какви темпове напредва техническият прогрес и дигитализацията, определянето на мястото на традиционните кладенци и чешми, на дърветата в двора на къщата и в обхвата на публичните пространства, вертикалите на градските акценти следват и ще продължат да следват извечните принципи, макар да стават все по-дискретни и понятни за все по-тесен кръг от хора.

Културата „Нураги“ носи цивилизационния код на принципите за пространствената организация на урбанистичните мрежи на устройствените комплекси от Древността. Тя е носител на автентичното знание за Мирозданието и неговата архитектурна изразност се различава по мястото, което човек постига между Земята и Космоса, докато стане Трисмегист (три пъти могъщ) – в света на мислите, мисловния; в света на чувствата, астралния; в света на волята и действията, във физическия, т.е., когато се самоосъществи в Божествения архетип Енки – Хермес – Христос – Витрувианския човек (изобразения от Леонардо да Винчи).

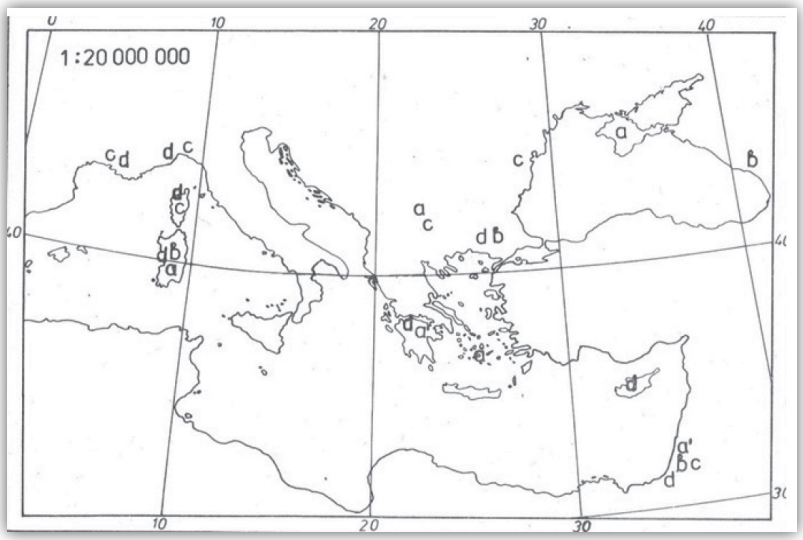
На втори план ще поставим потенциала на Храма–Кладенец да бъде:

- Вписан в Индикативната листа на Р. България за даване

статут на световно културно и природно наследство и подготовка за кандидатура в ЮНЕСКО;

- поставен в центъра за изготвяне на ***План за опазване и управление*** с програма за действия и реализации в краткосрочни, средносрочни, дългосрочни планове с ключови задачи за постигане на устойчива ефективност и въздействие на културната ценност върху развитието на местните и регионални общности, и на човечеството. Планът за управление се разработва на основание указанията на ЮНЕСКО и в съответствие с разпоредбите на Закона за културното наследство. Целта е да се гарантира устойчивостта на опазването на уникалния храм от страна на българските институции и общественост, да стане той компонент от тематичен културен и исторически комплекс, да се даде възможност за изграждане на иновативен тип – Дисперсен Музей на Древните култури на човечеството, който да представя цивилизационните автентични ценности;

- Структуриране на Тематичен трансрегионален Културен маршрут „Нураги“ ***(вж. Фиг.1);***

Фиг.1. Атлас на културата Нураги: a) храмове-кладенци; b) подземни резервоари за водосъбиране; c) долмени; d) антропоморфни менхири[2]*;*

[2] **Mitova-Dzonova,** D. Д. *Megalitischer Brunnentempel protosardinischen Typs vom Dorf Garlo, Bez. Pernik.* Sofia, 1983, c. 27.

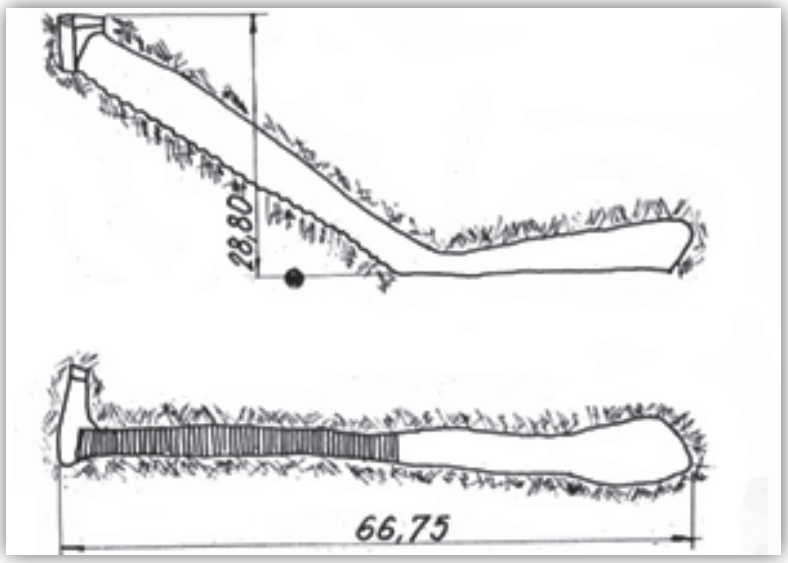
Културни маршрути „НУРАГИ“

Принципи:

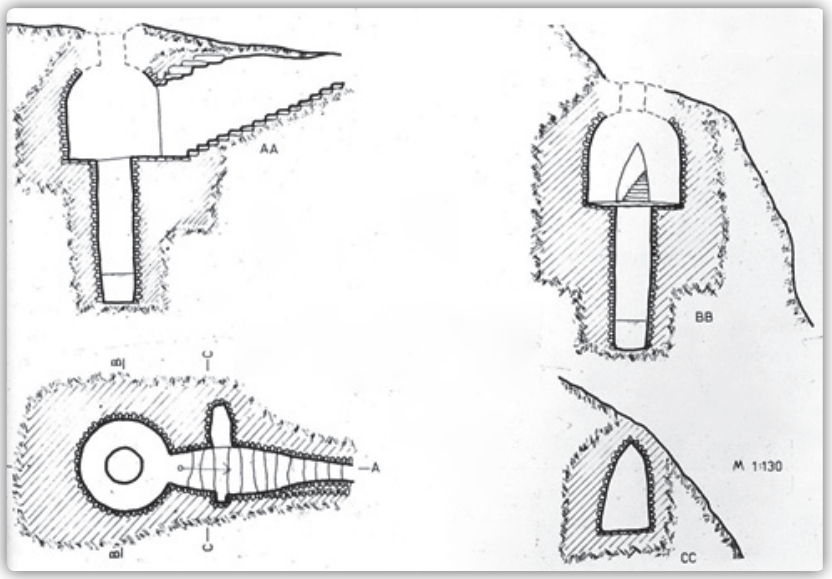
1. Културните маршрути могат да се организират в различни комбинации, но при всички български посещения начален пункт трябва да бъде Регионален исторически музей – Перник, а като основен посетителски център – Общинският исторически музей в гр. Брезник.

2. Културните маршрути могат да функционират не само във всяка една от локациите на древната култура като ***Дисперсен музей „НУРАГИ“*** , но под егидата на ЮНЕСКО такъв музей може да бъде свързан с дигитални „IT-мостове“ – ***Световен Виртуален IT-Интерактивен Музей „НУРАГИ“.***

3. Всяка година на 18-ти април – Международния ден на Музеите, да се организира 10-дневен обиколен тур по локациите „НУРАГИ–ТУР“, който да бъде придружен с научни форуми и фестивални представяния на древната, антична и религиозна интерпретация на културата.

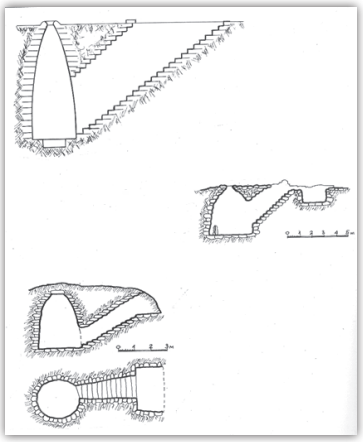

Фиг. 2. Храм-Кладенец в Палестина (по проф. Димитрина Митова-Джонова)

Фиг. 3. Храмът-Кладенец в с.Старо (Пусто) Гърло план и в разрез[3]

Забележка: *В хода на реставрационните работи стълбата е променена, за да се осигури слизането към Храма-Кладенец; направен е сектор от извити стъпала, което е нарушение на слизане в оста на кладенеца.*

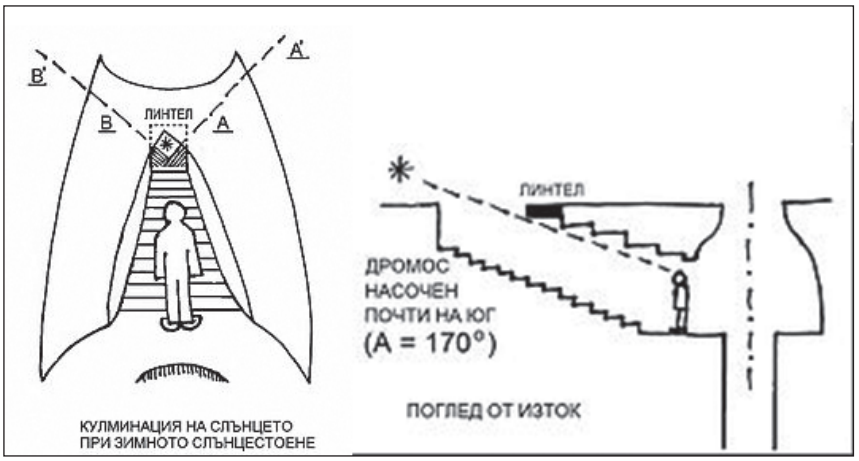

Фиг. 4. Храмът-Кладенец на о. Сардиния, в Древността – емпорион на културите на Малоазийските древни култури в пространствата на Двуречието(р. Тигър и р.Ефрат)[4].

[3] **Mitova-Dzonova,** D. Д. *Megalitischer Brunnentempel protosardinischen Typs vom Dorf Garlo, Bez. Pernik.* Sofia, 1983, с. 27.
[4] **Mitova-Dzonova,** D. Д. Цит. съч.

Фиг.5. Действието на Храма-Кладенец

„ВЕЧЕН КАЛЕНДАР“ ОТ 1860 Г. ЕДИН ЦЕНЕН ЕКСПОНАТ ОТ ФОНДА НА ОТДЕЛ „ЕТНОГРАФИЯ“ПРИ РИМ–ВИДИН

д-р Сашка Бизеранова
Регионален исторически музей–Видин

“ETERNAL CALENDAR” FROM 1860 A VALUABLE EXHIBIT FROM THE FUND OF THE ETHNOGRAPHY DEPARTMENT AT RIM–VIDIN

PhD Sashka Bizeranova
Regional History Museum–Vidin

ABSTRACT

Under the inventory number 3239 in the Department of Ethnography of the RHM–Vidin is started the „Eternal Calendar“ issued by Em. D. Petrov in 1860, in Bucharest. He was transferred and entered the department in 1999 by Ivan Todorov Ivanov from Vidin, but was found in the town of Dunavtsi from his grandmother. The exhibit has not been studied or published so far.

The present work sheds light on a specific cultural value from the fund of the Ethnography Department at the RHM–Vidin, which introduces unknown information about the names of Vidinians, their professions and their donations in publishing a book. An analysis was made of the crafts and professions, the origin of the names of the donors, the numbers applied for and more. The exhibit provides opportunities for other additional interpretations, the discovery of new touches for the city and its inhabitants.

Ключови думи: *календар, спомоществователи, Видин*
Keywords: *calendar, co-sponsors, Vidin*

* * *

Под инв. № 3239 в отдел „Етнография“ при Регионален исторически музей – Видин е заведен ***„Вечен календар“ (сн. 1 и сн. 2),*** издаден от Ем. Д. Петров през 1860 г. в Букурещ. Той е предаден и постъпва в отдела през 1999 г. от Иван Тодоров Иванов от гр. Видин, но е намерен в гр. Дунавци при неговата баба. До момента експонатът не е проучван, нито е публикуван.

Целта на настоящата работа е да се хвърли светлина върху една конкретна културна ценност от фонда на отдел „Етнография“ при РИМ – Видин, да вкара в обръщение непозната информация относно имена на видинчани, техните професии и спомоществователството им за издаването на една книга. Експонатът дава възможности и за други допълнителни тълкувания, откриването на нови щрихи за града и неговите жители.

През Възраждането видинчани стават спомоществователи на 63 книги. По данни, публикувани от проф. Пламен Митев, 24 от изданията (т.е. над 1/3, или по-точно 38,095%) са осъществени в периода след 1870 г., а тиражът на тези книги съставлява 31,47 % от всичките 2523 предплатени екземпляра[1].

Изследваната от мен книга е от периода преди 1870 г. и има следното съдържание:

Леточисление (сн. 3)

Родословие

Месецослов

Подвижни празници

Пасхалева таблица

Мартини месечинки на турски език

Луните на раждането, турско и еврейско леточисление

Изяснение лунно в растеж и умаление

Правила за месечните видове

Таблица за показване на часовете по европейско изгряване и залязване на слънцето, по турски изгр. и пладня.

Годишно предзнание

По вруцелетно-то число

Затъмнение на слънцето и месечината

[1] **Митев Пл**. За какво разказват старите тефтери на видинските училища от 70-те години на XIX в. – В: Изследвания и материали за Видин и региона. Т. III, София, 2018, с. 160; Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания. 1806 – 1878. Т. 1, Съст. М. **Стоянов**, София, 1957, с. 87.

За плодородието

За не плодородието

За 4-те годишни времена, и за техните погоди (сн. 4)

Предсказание Астрологически

Рожденник по зодиите (сн. 5)

Рожденник по планетите

За нещастливи-те години

Расписание на добрите е лошите месечни дни

Таблица на детинското раждане, и физиог.

Правила за съхранение на здравето

Показание на св. Секому каква дарба се даде от Бога да цели, и кога му е денят Врачовник

Врачовник на карти

Сънотълкувател (сн. 6)

Трепетник

12-те петъци

Старобабска философия

Разстоянието на градовете

Панагирите

Тълкуване на собствените имена на словенски език

Книгата завършва с изброяване на „Родолюбивите спомагатели в: Букурещ, Галац, Силистра, Шумен, Русчук, Свищов, Търново, Сливен, Железник, Казанлък, Лович, Плевен, Видин, Варна, Цари-град, Юскедар.“ Накрая се умоляват почтените спомагатели „да произволи секи спомагател 4 бешлика да допълни, защото се умножи харчат му, затова неможе по-долу цена-та“[2].

[2] **Петров,** Ем. Вечен календар. Букурещ, 1860, с. 327.

На финала на книгата има списък със спомоществователите по населено място[3]. Интерес представлява списъкът на дарителите от гр. Видин ***(сн. 7 и сн. 8).*** Той е многоброен, а освен това посочва професията/занаята на дарителя, както и броя книги, които са заявени.

Г. Лука Павлев – учител

Г. Харалампи Иванов Ганзовян – певец

Христо Иванов – подучител

Емануил Кръстович Брашев

Аристотел Х. Николов Брашев

Младенчо Ванков – терзи

Петър Дамянов – терзи

Благог. Г. П. Йон – игумен на Роковскаго Монас.

Благог. П. Иванчо 1.

Благог. П. Ангел 1.

„П. Йоаникия 1.

Благог. „П. Димитрика 1.

Госпожа Татианиа – учителка 1.

Г. Петко Маринович – бояджи 1.

„Петр Стоилов – клисар 1.

„Илия Праванов – клисар 1.

Иван Димитров 1.

Стоян Андреевич от Враня 1[4].

Апостол Христов от Свищов 1.

Г. Цеко Бакал 15.

[3] **Петров,** Ем. Цит. съч., с. 325 – 326.

[4] Подчертаването е от Сашка Бизеранова.

„Яков Чохаджи 1.

Христо Петков Етрополец 1.

Атанас Илиев – терзи 1.

Савво Христов – дикиджи 1.

Живко Найденов – терзи 1.

„Митраки Теодоров – коюмджи 1.

Теодор Х. Мирчев – коюмджи 1.

Христо Цоков – коюмджи 1.

Христо Николович – папуджи 1.

„Никола Миков – Папуджи 1.

„Стоян Лилов – папуджи 1.

Ванку Велков – папуджи 1.

„Александър Георгиев – терзи 1.

Петр Предов кръчмар 1.

Христо Теодосиев Брашеван 1.

Стоян Маринов – терзи 1.

„Марин Спасов – терзи 1.

„Петр Барлуло – Брашеван 1.

Димитър Стаменов – терзи 1.

Цано Ганчов – чохаджи 1.

Нако Петков – терзи 1.

Нетко Минчов – терзи 1.

Манойло Голубов – шекерджи 1.

Найдин Станков – коюмджи 1.

Младен Кръстевич – брашеван 1.

Вълчо Лозанов – бакал и син негов Младенчо 2.

Х. Ангел Х. Данаилов 1.

„Ставри – 1.

„Йордаки Герчов – бояджи 1.

„Йоан Нанов за сина си Младена 1.

„Марин Митров – кръчмар 1.

Христо Антов – кръчмар 1.

„Симеон Ценович – абаджи 1.

„Ангел Филипович – терзи 1.

„Петр Миков – коюмджи 1.

„Игнат Божинов – терзи 1.

Младен Янкулов – шикерджи 1.

Йоан Илиев – коюмджи

Общо дарителите са 58, от които само 3 са посочили, че не са от Видин. Явно те са пребивавали в града за по-дълъг период от време, щом са решили да спонсорират издаването на книгата и да я получат в посочения град. Единият от тях е от Свищов, другият – от Враня, а третият е записан Етрополец като второ име, но това не винаги сочи, че е от Етрополе[5]. Един е с фамилно име Гъмзовян, което насочва към произход от близкото с. Гъмзово. Мнозинството са указали своите професии, но 7 от дарителите не са посочили своята професия или занаят.

Двама от записаните са малолетни (Младенчо е син на бакалина Вълчо Лозанов, а вторият, който също се нарича Младен, е син на Йоан Нанов). Един от дарителите е хаджия, а на двама бащите или дедите им са хаджии.

Всички спонсори са мъже, с изключение на учителката Татианиа[6].

[5] Напр. Стефан Софиянски не е задължително да е от София, Видинлиев от Видин, а Мая Новоселска от Ново село.

[6] **Енциклопедия** Българска възрожденска интелигенция. София, 1988, с. 641. В енциклопедията е записана като Татяна „монахиня и учителка във Видин в средата на XIX в.“

Анализ по професии

В обобщение професиите, които са изброени в книгата, групирах според техния брой, а те са:

12 терзии – шивачи

7 духовни лица, от които 2 клисари

6 златари – куюмджии

5 брашевян[7]

4 папукчии[8]

4 кръчмари

3 учители – Г. Лука Павлев – учител, Христо Иванов – подучител и госпожа Татианиа – учителка

2 бакали

2 бояджии

2 чохаджии[9]

1 шикерджия

1 абаджия

1 певец

1 дикиджия[10]

През 60–70-те г. на XIX в. се наблюдава икономически подем. Движението за новобългарска просвета и култура обхваща целия Видински регион. Видинската община играе огромна роля за утвърждаването на българското просветно дело. Занаятчии, свещеници и учители имат свой личен принос за повишаване на културното равнище на населението и заделят средства за набавяне на книги, за съграждане на училища, за наемане на учители, за огрaмотяване на хората и др.

[7] Със значения: 1. от Брашов или търгували с Брашов 2. продавачи на дребна железария и галантерия, значенията са уточнени от автора – Сашка Бизеранова.
[8] Шивачи на обувки.
[9] Сукнари.
[10] Шивач на плитки кожени обувки.

От посочените дарители по-известно е името на Лука Павлов (Павлев)[11] – учителят, за когото местният изследовател историк Генади Вълчев прави подробно проучване[12]. Авторът посочва, че Лука Павлев е родом от Пирдоп. Според Г. Вълчев Павлев учителства във Видин от 1858 г., което е известно от дописките му в „Цариградски вестник“[13], а според Цветана Филипова периодът на учителстването му тук е от 1848 до 1862 г.[14] Във Видин той пребивава до 1863 или до 1864 г.[15] От съобщенията на Лука Павлов в „Цариградски вестник“ се разбира, че той е главен учител. Павлов работи по взаимоучителната метода, което „много спомогнало за качественото израстване на образователното дело във Видин и училищата във Видинския край“[16]. Лука Павлов има солидно за времето си гимназиално образование, завършено в Белград с отличен успех[17].

Наред с учителската професия Л. Павлов се занимава и с издателска дейност, с цел снабдяване на учениците с учебници и помагала, които той съставя лично и ги отпечатва в Белград. В по-нататъшната си дейност, т.е. на друг етап от живота си, Лука Павлов се занимава с търговия, замогва се и спонсорира българските училища с много средства.

Другият дарител – Христо Иванов не се споменава от Цв. Филипова като учител в гр. Видин през Възраждането[18]. От „Вечния календар“ е видно, че той е бил подучител. Според „Енциклопедия Българска възрожденска интелигенция” Хр. Иванов е учител във Видин и е спомоществовател за издаването на „Месецослов“ на Пенчо Радов[19]. През една и съща година този български учител спомага за издаването на две книги.

От спомоществователите за издаването на „Календара“ освен светски лица има и такива, свързани с православната църква. Сред посочените Благ. П. Ангел би могъл да бъде свързан със споменатия в „Енциклопедия Българска възрожденска интелигенция” свещеник Ангел. Упоменатият е свещеник във Видин през 70-те години на XIX в. и за него се отбелязва, че е „иконом, член на епархиалния съвет на града през 1875.“[20] В същата „Енциклопедия“ е включен Димитър – игумен, който е посочен като спомоществовател от Видин за „Часови благоговейния“, превел Георги

[11] Среща се изписан по двата начина – Павлев и Павлов.
[12] **Вълчев,** Г. Учители-възрожденци във Видинския край. Видин, 1999, с. 22 – 26.
[13] *В-к Цариградски вестник*, 1858, бр. 385, 18.06.1858, с. 153–154; бр. 399, 4.10.1858.
[14] **Филипова**, Цв. За учебното дело във Видинския край през XIX в. // *Известия на музеите от Северозападна* България. Т. I, София, 1977, с. 115.
[15] *В-к Светлина*, 1892, бр. 12, с. 269.
[16] **Филипова,** Цв. Цит. съч., с. 108.
[17] **Вълчев,** Г. Цит. съч., с. 22 – 26.
[18] **Филипова,** Цв. Цит. съч, с. 116.
[19] **Енциклопедия** Българска възрожденска интелигенция ..., с. 275.
[20] Пак там, с. 35.

Йошев от 1850 г.[21] Издаването на двете книги е в рамките на един времеви отрязък от 10 години. Това ме навежда на мисълта, че става въпрос за едно и също лице, записано по два различни начина – Димитър и Димитрика[22].

Според някои изследвания през 1699 г. бакалите във Видин са само трима, а от 1700 г. – четирима. Всички те са мюсюлмани. В годината на издаването на „Календара" – 1860-та бакалите – дарители са двама българи[23].

Абаджийският еснаф във Видин също е съставен предимно от българи християни и в края на XVII и началото на XVIII век няма информация за абаджии мюсюлмани[24]. Данните говорят за настъпване на съществени промени и навлизане на българи християни в различните еснафи.

Общо от източници през първата половина на XVIII в. се срещат данни за 34 професии, упражнявани във Видин[25]. През втората половина на XVIII в. Христо Гандев, разглеждайки занаятите във Видин, посочва 17 и ги изрежда. От тези професии сред дарителите са записани 13 еснафа и други лица, упражняващи професии като учители, игумен на манастир, свещеници, клисари и др. Липсват представители на следните занаяти: кожухарски, дюлгерски, на хлебарите, коларите, свещарите, рибарите, касапите, градинарите, бръснарите и лозарите[26].

Проблемът с уточняването на еснафите се усложнява от факта, че през втората половина на века е преустановена практиката за съставяне на поименни списъци на видинските еснафи. Едно обаче е сигурно, че броят им е много по-голям от този, който е посочен в „Календара".

При анализа на професионалното представителство впечатление прави и фактът, че през втората половина на XVIII в. е регистриран само един златар християнин, а през 1860 г. те са шест. Този факт сочи към отваряне на еснафите за християните, за нарастване на имущественото състояние на част от видинското гражданство и за усвояване на по-фини и престижни професии.

Докато през XVIII в., според наследствените описи, проучвани от Хр. Гандев, е известен само един златар – Димчо от Видин, с наследство от 833 гроша[27], то през XIX в. видинските куюмджии християни са добре известни със своите майсторски умения и произведения, което е

[21] Пак там, с. 202.

[22] Смятам, че второто име е прозвище.

[23] **Атанасов,** Хр. В османската периферия: общество и икономика във Видин и околността през XVIII в. София, 2008, с.152.

[24] Пак там, с. 153.

[25] Пак там..

[26] **Гандев,** Хр. Проникването и укрепването на българите във Видин към края на XVII и през XVIII век. – В: Проблеми на Българското възраждане, София, 1976, с. 523.

[27] **Тодоров Н**. Балканският град XV–XIX век, София, 1972, с. 157.

документирано от Феликс Каниц[28]. В „Календара“ са отбелязани 6 души куюмджии – християни.

През XIX в. групата на търговците мюсюлмани във Видин са 111 души. Големият брой е предопределен от стратегическото място на града, на границата на империята. Градът има пристанище и осъществява контакти с Централна Европа, Трансилвания, Влашко, Молдова и се търгува по пазарите на цялата Османска империя. В дефтерите са регистрирани и 10 души търговци християни. Въпреки това не може да се каже, че това е точният им брой или към тях са причислени и търговци с чуждо поданство[29].

При едно сравнение на професионалната структура на мюсюлманите и християните във Видин, направено от Гергана Георгиева, се вижда, че в средата на 40-те години на XIX в. мюсюлманите не са представени в редица професии, между които е и златарството[30].

Според Гергана Георгиева двете общности християни и мюсюлмани са разпределени равномерно при бакалите и терзиите[31]. Абаджията дарител е само един, но това не е учудващо, като се има предвид, че според Г. Георгиева мюсюлманите абаджии са двама[32].

Терзиите, абаджиите, бояджиите и кюркчиите като брой и разнообразие насочват към мисълта за добро развитие на производството на дрехи във Видин и висока степен на специализация. В това отношение Видин не е изключение, а следва една тенденция, позната и от други градове, където абаджиите, терзиите и др. са значителна част от производителното население през XIX в.[33]

Защо обръщам внимание на занаятчиите? Първо, защото още от втората половина на XVIII в. занаятчийското съсловие във Видин се ангажира с образованието на българската общност. През 1775 г. 10 души християни занаятчии купуват къща с колективно попечителство, като според Хр. Гандев това най-вероятно се прави, за да се отвори килийно училище[34]. Такава колективна покупка показва по-добри финансови възможности на занаятчиите, както и социалната ангажираност на съсловието. Второ, защото след имената, най-важната характеристика и отличителен белег е

---

[28] **Каниц,** Ф. Дунавска България и Балканът. София, 1932, т. I, с. 60.

[29] **Георгиева**, Г. Професионален профил на видинското население в средата на XIX век според теметтуат дефтерите. – В: Изследвания и материали за Видин и региона. София, 2018, Т. III, с. 66.

[30] Пак там, с. 69.

[31] Пак там, с. 70.

[32] Пак там.

[33] **Гаврилова,** Р. Колелото на живота. Всекидневието на българския възрожденски град. София, 1999, с. 228 – 229.

[34] **Гандев**, Хр. Цит. съч., 1976, с. 526 – 527.

занаятът.

АНАЛИЗ НА ИМЕНАТА[35]

Имена със сръбско влияние	**С гръцко влияние**
Петр	Аристотел
Кръстевич / Кръстович	Атанас
Маринович	Ставри
Николович	Теодор/Теодоров
Филипович	Теодосиев
Ценович	
С румънско влияние	**С библейско влияние**
Барбуло	Дамян
Брашев	Димитър
Ванку	Игнат
Гънзовян	Илия/Илиев
Димитрика	Йоан
Йон	Йордаки
Марин - 2 /Маринов	Лука
Предов	Петър
Янкулов	Яков

Имена, характерни за Видинския край

Божин – рядко, среща се в Западна България

Ванко

Велко

[35] Анализът на имената е направен по **Илчев**, Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969, с. 41 – 626.

Вълчо - среща се в Западна България

Ганчо

Герчо

Лило – видоизменено от Илия с детското повтаряне на първата съгласна. Типично за Видин като фамилно име.

Младен – пожелателно име: да младее, да бъде с младо сърце.

Найден

Нако – съкратено от Найден или от Атанас.

Нетко – фонетична форма на Недко

Никола

Петко

Станко – умалително, от Станьо

Стоян

Цано

Цено

Цеко

Цоко

В приписките откриваме имената: ***Н. Атанасова Богдева (сн. 9), Радка, Катина (сн. 10)*** и Тодор, който се уточнява, че е роден през 1869 г. Първите най-вероятно са чели книгата или в определен период тя е била тяхно притежание, докато Тодор се ражда и един от неговите родители записва този факт върху книгата.

Анализ според заявените бройки

Според бройките, които са спонсорирани чрез лични вноски, може да се каже, че всеки си поръчва по една. Изключение има само в два от случаите, когато „Г. Цеко Бакал“ поръчва 15 книги, което насочва към мисълта, че неговата цел е разпространение на изданието, а „Вълчо Лозанов – бакал и син негов Младенчо 2“, т.е. бащата иска неговият син

също да притежава този „Вечен календар“.

Кои професии **не се срещат** в списъка със спомоществователите?

- свързаните със селското стопанство – градинари, лозари, овощари, зеленчукопроизводители и др.
- с хранително-вкусовите услуги – рибари, сапунджии, симидчии/хлебари, касапи, и др.
- свещари, кожухари, дюлгери, колари и др.
- в сферата на услугите – бръснари и др.

Така изброените по-горе липсващи професии или занаяти не могат да изненадат никого. Една част от тях са свързани със селото, други – с по-груба физическа работа, трети – с лимит на време, интереси или средства в конкретния момент. Не на последно място трябва да се посочи, че в изследвания период грамотните хора не са преобладаващото мнозинство.

Накрая бих посочила, че обработените данни от „Календара“ маркират особености, оформят тенденции и повдигат въпроси, които трябва да бъдат изследвани в бъдеще.

ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ МИТРОПОЛИТ В ПИРОТ – ПАРТЕНИЙ НИШАВСКИ 1867 – 1874 г.

проф. д-р Надя Манолова-Николова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE FIRST BULGARIAN METROPOLITAN IN PIROT - PARTENII NISHAVSKI 1867 - 1874

Prof. PhD. Nadya Manolova-Nikolova
Sofia University "St. Kliment Ohridski "

ABSTRACT

The article discusses the activities of the first Bulgarian Metropolitan Parteniy Nishavski in Pirot for the period 1867 - 1874. The article uses previously unknown archival documents for his biography. The causes of the Metropolitan's conflict with the Pirot municipality are analyzed and Partheniuss' refusal to lead the Diocese of Nishava. The author points out not only the shortcomings in the work of the metropolitan, but also the positive results, not only in Pirot, but also in church affairs in the Diocese of Sofia.

Ключови думи: *Нишавска епархия, Партений Нишавски, Пирот, София, Трън, църковно движение*
Keywords: *Diocese of Nishavia, Partheniy Nishavski, Pirot, Sofia, Tran, church movement*

* * *

Много от митрополитите, създали Българската Екзархия в края на 60-те и през 70-те години на XIX в. са слабо известни, както в историческата наука, така и на широката общественост. Сред тези дейци на Екзархията е първият българин, митрополит в Пиротска (Нишавска) епархия – Партений Нишавски[1]. Времето на неговото управление от 1867 до 1874 г. е твърде динамично и бурно. През 1867 г. се появяват и се сражават четите

[1] Вж.: Приложение № 1.

на Филип Тотю и Панайот Хитов, изтеглили се към Сърбия през Пирот. В следващата 1868 г. четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа отново бунтува духовете по българските земи. В началото на 70-те години се организира тайната мрежа от революционни комитети на В. Левски, в която Пирот също е въвлечен[2]. По същото време църковният въпрос е в своята най-напрегната фаза на развитие и решаване, а с издаването на фермана за Българската Екзархия от 1870 г., започва нейното трудно и нелеко организиране.

Активен участник в църковното движение е митрополит Партений Нишавски. Биографични проучвания за него са правили автори от първата половина на XX в. По-късно патриарх Кирил, във връзка със своите изследвания по църковния въпрос, е събрал множество различни сведения, които използвам в настоящата статия. Данни за Партений предоставят още изследователи като Зина Маркова, Вера Бонева и др., за проследяване на общата история на църковното движение[3].

Сравнително оскъдното познаване на личността на Партений може да се допълни и разшири с включването в научно обръщение на непознати досега писма от Знеполския Пеев архив, съхраняван в ДА – Перник. Запазена е кореспонденцията между трънските първенци и по-специално на Гига (Григор) Пеев с митрополията в Пирот, от 1867 до 1874 г. Писмата дават възможност да се уточняват фактите от този период в живота на Партений, а и да се обогатят някои от оценките, давани досега за дейността му. Оценките, впрочем, са доста противоречиви, от крайно положителни до отрицателни, или изследователите предпочитат да отминат с мълчание действията му в Пирот[4].

Животът на Партений Зографски започва през 1818 г. в Галичник, със светско име Павел Хадживасилков Тризловски[5]. Получава добро образование в Солун, Атина и Цариград. Става монах на Зографския

---

[2] **Унджиев** И. Васил Левски. София, 1945, фототипно издание 1993, с. 363; **Кузманов П**. Революционният комитет, основан от Васил Левски в град Пирот. // *Военноисторически сборник*, г. LXV. Кн. 1, януари – февруари 1996, с. 7 – 23.

[3] **Маркова** З. Избрани съчинения, т. I. София, 2007, Българската екзархия 1870 – 1879, с. 375 (141); **Бонева**, В. Българското църковнонационално движение 1856 – 1870. София, 2010, с. 245 – 246, 496 – 497, 706 – 708, 958 – 960, 1090 – 1091.

[4] **Карапетров П.** П. Спомени за унията. Сб. Статии Средец, С. 1896, с. 168; **Начев** Н. Христо Тъпчилещов. С. 1935, с. 130; **Томов** Ф. Живот и дейност на х. Партений, архимандрит Зографски, епископ Кукушко-Полянски и Нишавски митрополит. // *Македонски преглед*, г. X, кн. 1 – 2, 1936, с. 44 – 45 и сл.

[5] ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3691, л. 142 – 160; **Томов** Ф. Живот и дейност на х. Партений, архимандрит Зографски, епископ Кукушко-Полянски и Нишавски митрополит ., с. 45 и сл.; Според Димитриос Румпос рождената година на Партений е 1820, но няма цитиран документален източник. Вж.: **Румпос** Д. Български преподаватели и ученици в богословското училище на остров Халки (1844 – 1903). Велико Търново, 2007, с. 83.

манастир. Завършва духовните академии в Одеса, Киев и Москва. Работи в Богословското училище на о-в Халки от 1852 до 1855 г., продължавайки делото на Неофит Рилски[6]. Служи в българския храм в Цариград, а и в руската църква там. През 1859 г. е ръкоположен от солунския митрополит за Поленински епископ в Дойран. Следват изключително напрагнати години, в които Партений успява да сведе до минимум влиянието на католическата пропаганда в района, но също да ограничи богослужението на гръцки език. Поражда се дълбок конфликт със солунския митрополит Неофит Византиийски и с някои кукушки първенци. Макар защитаван от цариградските църковни дейци, Партений е принуден да напусне епархията си и да се прибере в Цариград[7]. Този период, изключително мъчителен и пълен с много интриги и лъжи срещу него, го изтощава физически, морално и финансово, слагайки траен отпечатък върху характера и поведението до края на живота му. В столицата той продължава да играе видна роля в българското църковно дело, като сътрудничи на българските вестници и особено на в-к „Македония“. През 1863 – 1864 г. участва в Смесената българо-гръцка комисия, където разобличава злоупотребите на гръцките владици[8].

По същото време Нишавската епархия остава без владика. От есента на 1864 г. недоволните от прогръцката политика на митрополит Софроний пиротчани и трънчани го принуждават да напусне поста си[9]. Кондиката на Пиротската митрополия дава сведение, че двамата общинари Гога Павлов и Коста Пешин са пътували до Цариград през 1866 г. по въпроса за нов владика[10]. Като се имат предвид връзките на Пиротската община, на К. Пешин и на тъста му, известния х. Христо Йоанович (Мали х. Риста) с Христо Тъпчилещов в Цариград, е логично да се предположи, че именно Тъпчилещов е ориентирал пиротчани към Партений Поленински и е подпомогнал неговото избиране за техен владика[11]. От друга страна новият руски посланик ген. Игнатиев убеждава Партений да приеме поста, защото Патриаршията не го допуска до македонските епархии. През 1867 г. Партений е назначен за нишавски митрополит, нещо което Пиротското общество съобщава на Г. Пеев в Трън с писмо от 7 октомври с.г.[12] В града митрополитът подпомага българското училищно дело, строителството и

[6] **Румпос** Д. Български преподаватели ..., с. 84 – 85.
[7] ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3691, л. 135 – 150; л. 206 – 223.
[8] *В-к Съветник*, г. II, бр. 13, 27 юни 1864 г.
[9] ДА – Перник, Ф. 349к, оп. 1, а. е. 35, л. 9 – 14. **Манолова-Николова** Н. Нишавските митрополити през XIX век. // *История,* бр. 1, 1997, с. 10 – 11.
[10] Тефтер Нишавске митрополие, Пирот, с. 71. Заплатено им е 2 500 гроша за пътуването.
[11] НБКМ, БИА, ІА 1802, ІА 4179, ІА 4223, ІА 4224 и др.
[12] ДА-Перник, ф. 349к, оп. 1, а. е. 38, л. 1 – 2. Писмото се публикува в Приложение № 2.

изписването на много църкви в района[13]. На 12 юни 1868 г. започва строителството на втората църква в Пирот, „Успение на Пресвета Богородица“[14].

През 1868 г. във връзка с изготвените проекти за решаване на българския църковен въпрос, са изпратени две брошури до Пирот и Трън, чрез които местните общинари са добре информирани за напредъка по въпроса, постигнат в османската столица[15]. В края на същата година Партений е поканен от църковните дейци в Цариград с писмо на Хр. Тъпчилещов да отиде в столицата и да се присъедини към отреклите се от Патриаршията владици. Изглежда по лични причини, колебания и заради зимното време Партений не тръгва веднага за Цариград, пребивавайки известно време в София[16]. Към средата на март 1869 г., след като упълномощава своя епитроп поп Михаил и общинари от Трън да взимат решения по важни въпроси за Трънско като го уведомяват своевременно, той тръгва за Цариград[17]. Вероятно подобно нещо е направил и за Пиротско.

Известно е, че Партений се задържа в София и Софийско през март, като въвежда в свещеничество мнозина от Софийско, Брезнишко и Трънско. Споменават се имена от Брезник – поп Петър поп Стаменов, поп Георги Спасов и Илия поп Стаменов; от с. Горни Романци – поп Никола В(Ф)итанов; от с. Балин поп Величко, от с. Ярославци – поп Георги Янков, от с. Билинци – поп Теодор Паунов, от с. Конска – поп Рангел Доцев, от с. Сопица – поп Станко и още трима без вписани имена от с. Режанци и още един от Брезник[18]. Авторът на информацията е от Църногорския манастир „Св. св. Козма и Дамян“. Той дава положителна оценка на тази политика, очевидно непозната в голям мащаб до момента.

Действията на Партений в Софийско имат разнопосочен ефект в Цариград. В-к „Македония“ от средата на март с. г., пише, че той ръкополага свещеници без да иска разрешение, че получава по 6 лири за ръкополагане и под благовиден предлог прави страшна „халтура“, като е глух към всякакви съвети да престане с тези „безобразни подвиги“. Според вестника ръкополага до 60 свещеници[19]. Появява се и опровержение, според което подобни действия са само от полза за Софийската църковна община[20].

---

[13] *В-к Право*, 4 октомври 1871, год. VI, бр. 32, с. 127. Един пиротчанин.

[14] **Велкова** С. **Панайотович** М. О писменах, Пирот, 2014, с. 138

[15] ДА – Перник, ф. 349к, оп. 1, а. е. 39, л. 6-8. Писмото е от 18 февруари 1868 г.

[16] ДА – Перник, ф. 349к, оп. 1, а. е. 39, л. 21 – 22.

[17] ДА – Перник, ф. 369к, оп. 1, а. е. 40, л. 11 – 12. Писмото е от 16 март 1869 г.

[18] **Манолова-Николова**, Н. **Желева** П. Летописни бележки от Средна Западна България. София, 1999, с. 183, № 507.

[19] *В-к Македония,* г. III, бр. 16 от 15 март 1869 г.

[20] *В-к Турция*, г. V, бр. 11 от 3 май 1869 г.

През април и май 1869 г. Партений е вече в Пловдив. Посрещнат е тържествено от гражданите и е настанен в дома на Георгаки бей. С поискано разрешение, той въвежда в чин десетина нови свещеници[21]. От това време е единственото му физическото описание, направено от Славейков, според което той е телесно слаб, говори длъжко и, невисоко, та не го чували добре всички[22].

Как се развива неговият живот през 1869 – 1870 г. е доста неизяснено. През зимата на 1870 г. митрополит Партений обикаля южните български земи, служи и ръкополага свещеници, тъй като гръцките владици са прогонени. В Пловдивско, Асеновградско и Перущица ръкополага 84 свещеници. Изпраща от спечеленото 100 лири на българските дейци в Цариград. С обявяването на фермана за Българската екзархия той се присъединява към нея[23], заради което е отлъчен от Патриаршията през ноември 1870 г. Неговото положение е твърде несигурно. Запазва позицията си като наместник в Пиротската епархия, но същевременно Екзархийският съвет го предлага за владика на кюстендилци. Те остават недоволни от него и в началото на 1871 г., след близо две години, той се връща в Пирот. Изглежда дългото му отсъствие от района се е отразило негативно върху общественото мнение за владиката. Местната община не го изпраща като представител на Църковно-народния събор в Цариград[24].

В Пирот Партений освещава новопостроената църква „Успение на Пресвета Богородица“, за чиято вътрешна украса са повикани и работят самоковските майстори Стойчо Фандъков с неговата тайфа, и Никола Образописов през 1871 – 1872 г.[25] Партений има безспорни заслуги за довеждането на нови грамотни учители и за създаването на българско класно училище в града[26]. През май 1872 г. около четиридесет граждани създават читалище „Просвета“ в Пирот. Партений дарява за него 115 гроша и едногодишен абонамент за сп. „Читалище“[27]. Читалището, в което водеща е ролята на учителите, поддържа връзки с Цариград и София.

Политиката на Партений в епархията е коментирана като твърде проблематична и е оценявана разнопосочно. Причина е избухналият

[21] ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3691, л. 13, писмо № 12 от 3 март 1869 г.

[22] *В-к Македония*, г. III, бр. 26 от 11 май 1869 г.

[23] ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3691, л. 13, писмо № 83, 18 април 1870 г.

[24] По този повод има писмо в Знеполски Пеев архив, според което трънчани не изпращат свой представител на събора заради владиката, който бил под „емза“ заради незаконно действие, с което легализирал две жени на един мъж? За това твърдение засега няма друг източник, освен общите обвинения на пиротските общинари. Вж.: ДА – Перник, ф. 349к, оп. 1, а. е. 42, л. 3. Писмо от 12 март 1871 г.

[25] **Велкова** С. Чуварь дома и пламена. Пирот, 2014, с. 38, 60 – 61 и сл.

[26] *В-к Право*, г. VI, бр. 32 от 4 октомври 1871 г., с. 127.

[27] *В-к Право*, г. VII, бр. 15 от 19 юни 1872 г.

конфликт между него и пиротските общинари през 1873 – 1874 г. Трябва да се посочи справедливо, че още през юли 1872 г. Партений моли Св. Синод да напусне епархията, както сочи той „[…] преди да се е разгоряла борбата […]“. В писмото си пояснява, че е болен, климатът не му понася; че някои чорбаджии и лица в служба на сръбското правителство му създават трудности тук. Екзарх Антим I обаче смята, че това би довело до сериозни последици, да насърчи сръбската пропаганда в района и това да е мотив за правителството да откаже настаняването на нов екзархийски владика[28].

Противоречията се разгарят в началото на 1873 г., когато пиротчани искат неговото вдигане от епархията. Обръщат се към Патриаршията и тя дори определя гръцки владика за Пирот с готов берат![29]. Все пак се отказват от гръцкия владика с писмо до Екзархията от април с.г.[30] Обвиняват Партений в сребролюбие, грабителство, непозволени бракове, грубо отношение към местните хора и пр.[31]. Св. Синод изпраща няколко духовници, за да се проведе анкета и да се установи характера на конфликта. Информацията от проведените разпитвания обаче не е еднозначна. Архимандрит Йосиф дава право на пиротчани и преценява, че двете страни в конфликта обичат твърде много парите[32]. Пиротските общинари поддържат тезата, че Партений не е избран по устав и настояват да има нов избор като са забранили споменаването на името му в църковните служби[33]. Задълбочаващият се конфликт принуждава Св. Синод да предложи на Партений да се откаже от Пиротската епархия, да се върне в Цариград и да остане народен пастир. Партений не приема обвиненията за верни, категорично не се съгласява да напусне Пирот и настоява за по-задълбочена проверка на място[34].

В резултат на усложняващите се отношения, недоволството и обвиненията, които му отправят общинарите, Св. Синод организира втора проверка[35]. Временно конфликтът затихва в края на 1873 – началото на 1874 г.[36], но се подновява през лятото и есента на 1874 г.[37] С намесата на властта, която заради връзките на владиката с руското посолство го смята

[28] ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3691, л. 27-28, писмо № 144 от 4 юли 1872 г.
[29] Пак там, а. е. 3691, л. 85, писмо № 104 от 20 март 1873 г.
[30] Пак там, а. е. 3691, л. 90, писмо № 139 от 16 април 1873 г.
[31] ЦДА, ф. 1318, оп. 1, а. е. 3691
[32] Български Екзарх **Йосиф I**. Дневник. С. 1992, ред. Т. Събев, с. 56.
[33] ЦДА, ф. 1318, оп. 1, а . е. 3691, л. 84, № 201, писмо от 4 юни 1873 г.; л. 88, № 339, писмо от 19 октомври 1873 г.
[34] Пак там, а. е. 3691, л. 86, № 279, писмо от 19 октомври 1873 г.
[35] ЦДА, ф. 1318, оп. 1, а. е. 3691, л. 88, писмо от 11 септември 1873; № 326, писмо от 15 октомври 1873 г.
[36] Пак там, а. е. 3691 л. 89, писмо от 20 януари 1874 г.
[37] Пак там, а. е. 4711, л. 3, писмо от 8 октомври 1874 г.

за „московец“, понататъшните разследвания през 1874 г. са прекратени. Партений е принуден да се подчини на решението на Св. Синод и да подаде оставка на 15 октомври 1874 г.[38]

Основна причина за конфликта е въпросът за разпределението на църковните приходи. Пиротските обществеици, свикнали да се борят за събирането и увеличаването на обществените доходи, държат те да упражняват изцяло контрола над църковните средства. Партений настоява да се заделят повече пари за него и за Екзархията. По този въпрос не се постига споразумение, въпреки няколкото опита на екзархийски представители като архимандрит Йосиф (бъдещият екзарх Йосиф), Иларион Кюстендилски и Доситей Самоковски да помирят двете страни, пиротчани са категорични. За разлика от тяхната позиция, трънското общество и Гиго Пеев е на страната на Партений. Те изпращат две прошения до Св. Синод в Цариград в негова подкрепа, но това не променя ситуацията[39].

Няма съмнение, че някои от личните качества на Партений са усилвали конфликта. Преживял много трудности в живота си, той не приема компромиси и упорито отстоява позиците си. Не коментира, нито приема обвиненията, които за него са твърде обидни и не отговарят на истината. Опитва се да определи сам правилата „на играта“, но не успява, защото освен общинарите, местната турска власт и Патриаршията застават срещу него.

Твърде сложно и неоднозначно е поведението на Св. Синод в столицата към разразилия се конфликт. Партений получава разбиране и съчувствие от страна на екзарха, на когото остава верен до кончината си. Същевременно обаче синодалните старци настояват да се стигне до помирение с пиротчани. Позицията на Партений е уязвима и заради обстоятелството, че той не е избиран от епархията, а остава на поста след като се отказва от Патриаршията. Подал сам оставката си през октомври 1874 г. Партений Зографски умира на 7 февруари 1876 г., в деня на св. Партений Лампсакски и е погребан в църквата „Св. Стефан“.

За оценката на неговата дейност от страна на Св. Синод, Смесения съвет и Екзарха говори фактът, че през август 1875 г. има ново предложение за избор на владика в Пирот, като листата съдържа имената на архимандрит Йосиф, Партений и Аверкий[40]. Този план също не се реализира, поради

---

[38] ЦДА, ф. 1318к, а. е. 3691 , л. 84, № 103, писмо от 6 ноември 1874 г.

[39] ДА – Перник, ф. 349к, оп. 1, а. е. 44, л. 12 – 13, л. 16. ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 3691, л. 89, писмо № 77 от 8 април 1874 г. В него Екзархията изказва похвала, че трънската община защитава Партений срещу обвиненията и съветва да направят прошение от цялото население на епархията в негова полза. На практика това не се случва.

[40] ЦДА, ф. 1318к, оп. 1, а. е. 4531, л. 9 – 10 ; а. е. 3691, л. 107 – 108, заседание на Смесения

отрицателното отношение на Йосиф към него.

Партений Зографски развива активна книжовна дейност. Сътрудничи на списание „Български книжици“ и на редица български вестници. Автор е на няколко книги[41]. Занимава се с изследователска дейност, като обнародва два документа за Охридската архиепископия, намерени в Рилския манастир. Събира и публикува народни песни. Партений е сред първите български книжовници, които обръщат внимание на особеностите на македонското наречие с мнението, че наречието не трябва да се пренебрегва при създаването на българския език[42].

Изложените факти и краткият анализ за дейността на Партений Нишавски дават основание да се изтъкне, че той е един от малкото широко образовани български духовници на своето време. Стремял се е и е постигнал висока духовна и творческа кариера. Същевременно е личност, общуваща трудно с различните слове на обществото, което особено проличава в Пирот. Съзнавайки голямата си дистанция от масово неграмотното население, Партений е чувствал необходимостта да се формира ново българско свещеничество, което да е мост, връзка между християните и владиците, да образова и духовно да въздига паството. Макар да е обвиняван в печалбарство, неговата политика за въвеждане на млади хора в свещенически чин има само положителни резултати. „Създава“ над 150 свещеници, крайно необходими и работили самоотвержено за българската църква през XIX и XX в.

Противоречивият характер на църковни дейци като Партений Нишавски не бива да пречи на изучаването и оценяването на реалния им принос за развитието на българска църква в модерната епоха.

съвет от 5 август 1875 г.

[41] Архимандрит Партений Зографски. Началное оучение за децата. Цариград, 1858. Вж.: Приложение № 3.

[42] Партений Зографски. Мисли за болгарски-от язик. // *Български книжици,* бр. 1, 1858*, с.* 35 – 42.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

Партений Зографски, Поленински и Нишавски

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

ДА – Перник, ф. 349к, оп. 1, а. е. 38, л. 5 – 8

Пирот, 7 октомври 1867 г.

Любезний приятелю,

Г-ну Гиго Пейову у Трън

Понастоящему с радост ви известяваме защото днес дойде Патриаршеско писмо, с което явно ни доказа че бившият ни владика Софроний ся е определил за такъв у Месемврийската епархия, а за Пиротската, според ирадето и вишегласието е определен Полянский

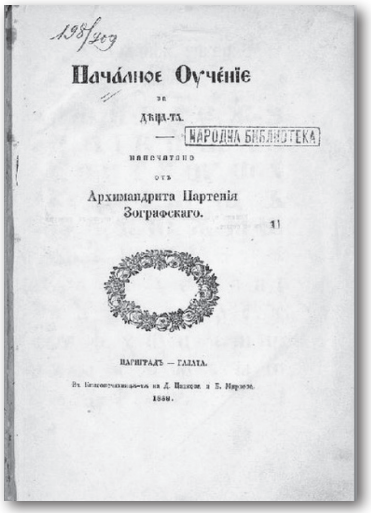
влаика Партений, роден българин, съдобиен с потребните качества, за които ни е превъзходно мило, ние данас добихме и от него едно писмо с което ни сам доказва да избереме едно духовно лице за едни негов векилин, а при това ни още поручава да се и ви постараете и да наместите такъв един деспот векили, който ще може верно да изпълнява своите владички работи коит-то ще ся случат до гдето он дойде тука, и затова ние сега ви поруемо [поричуемо – поръчваме – б. а.] да се соберете Обществото трънско и изберете един человек Векилин Митрополитски, но да е такъв щото да го обича народът, и тека нека буде слободен да дава вули и да върши негови работи за кои ще има особен девтер това така да знайте и извършете го, а ми ютре у церква ще прочитаме Патриаршеско-то писмо, а после веднага ще се проводи и Вам за Публично прочитения, особно от днес ще начнете да споменувате името му в свите церкви, както и че собщите на свещениците.

Ваши Приятели Пиротское Общество.

ПРИЛОЖЕТНИЕ № 3

Архимандрит Партений Зографски.

Началное оучение за децата. Цариград, 1858.

БЪЛГАРО-СРЪБСКАТА ГРАНИЦА СПОРЕД ЗАПИСКА НА МАРИН ДРИНОВ ОТ 20 ДЕКЕМВРИ 1877 Г.

гл. ас. д-р Ваня Рачева
СУ „Св. Климент Охридски“

THE BULGARIAN-SERBIAN BORDER IN A MARIN DRINOV`S RECORD OF DECEMBER 20, 1877

Assist. Prof. Vania Racheva, PhD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

ABSTRACT

This study discusses in details the views of both the Bulgarian historian and Kharkiv Professor in Slavic Studies Marin Drinov (1838–1906) during the Russo-Turkish War of 1877–1878 on the his pending delineation of the Bulgarian-Serbian interstate border. A comparison is made between strategic and political reasoning on the one hand, and ethnographic, linguistic, historical and cartographic evidence and motivations on the other.

Ключови думи: Марин Дринов, Българо-сръбска граница
Keywords: Marin Drinov, Bulgarian-Serbian interstate border

* * *

Автор на документа[1], чието съдържание искам подробно да представя, е Марин Дринов (1838–1906). Става дума за собственоръчно подписана записка за българо-сръбската граница, която носи датата 20 декември 1877 г. Тя е поръчана от княз Владимир Черкаски (1824–1878) по повод ру-

[1] Български исторически архив при Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ (БИА–НБКМ), ф. 111 (Марин Дринов), а.е. 22, л. 112 – 118 (чернова), л. 119 – 123 (белова). През 2016 г. имах възможност да публикувам текста на беловата на документа като Приложение № 1 в тематична студия, вж. **Рачева**, В. Политики на границата: 1877–1878. Един документ на Марин Дринов. – В: Империи, граници, политики (XIX – началото на XX век). Сб. с материали от международна научна конференция. София, 2016, с. 180 – 186.

ското и сръбското зимно напредване към София вследствие обрата в Освободителната война и предстоящото скорошно сключване на примирие[2]. Запазена е в две версии – чернова и белова. Беловата на документа няма собствено заглавие. Писана е на руски език в с. Бохот, където по това време се намира Дринов и където е разположена Гражданската канцелария на Черкаски. При успешно реализиране на руския план в тази част на фронта Дринов, както е известно, трябва да заеме поста заместник-губернатор на София[3].

Интересно е да се спомене, че този документ е коментиран за първи път в кратко съобщение, подписано с инициали „С. П.“ и публикувано под заглавието „Марин Дринов и Западните крайща на България“ в книжка седемнадесета на списание „Отечество“ от 1915 г. В съобщението документът е бегло преразказан[4]. Прави впечатление, че при подготвянето на

---

[2] Ген. Гурко влиза в София на 23 декември 1877 г., а примирието е подписано на 19 януари 1878 г. от главнокомандващия Николай Николаевич Романов старши и пашите Намик и Сервер. **Недев**,Н. Освобождението на София. София, б.г. [1938?], с. 19 – 30; **Георгиев**, Г. Освободителната война 1877–1878. Енциклопедичен справочник. София, 1986, с. 28 – 35.

[3] Марин Дринов се включва в дейността на Гражданската канцелария на княз Черкаски отвъд Дунав от началото на юли 1877 г., след като месец преди това се е оженил. Подпомага работата на Канцеларията като събира информация за устройството, законите, „гражданския бит“ и етническия състав на освобождаваните райони, подготвя статистически и др. сведения, издирва и посочва подходящи българи, които да бъдат назначени в местните съвети. Често е ангажиран с оценка на книжовни и др. исторически паметници, много от които са изпратени в Русия. Орханийският санджак, преименуван впоследствие на Софийски, е образуван на 12 декември 1877 г. Марин Дринов, като „един от немногото съвършено просветени българи“ и при това „съвършено предан на интересите на Русия“, е назначен на поста вице-губернатор на бъдещата столица от декември 1877 до май 1878 г. Вж.: **Дринов**, М. Записка за деятелността на привременното руско управление в България. – В: Съчинения на М. С. Дринов. Т. 3. София, 1915, с. 141 – 161; **Теодоров**, А. Обществената дейност на професора Марин Дринов в свръзка и с дейността на Българското книжовно дружество. – В: Сборниче за юбилея на професора Марин С. Дринов. 1869–1899. София, 1900, с. 31; Сборник материалов по гражданскому управлению и окупации в Болгарии в 1877–1878–1879 гг. Вып. 1. Санкт Петербург, 1903, с. 134–135, док. 24; **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии в 1877–1878–1879 г.г. [Т]. I. Заведывавший гражданскими делами при Главнокомандовавшемь Действующий армии д.с.с. князь В. А. Черкасский. Санкт Петербург, 1906, с. 50; **Тодоров**, Г. Обществено-политическата дейност на проф. Марин Дринов по време на освобождението на България от турско иго. – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. София, 1960, с. 54; **Стойчев**, А. Документи на Централния държавен исторически архив за дейността на проф. М. Дринов в България по време на руско-турската освободителна война и Временното руско управление. – В: Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека Кирил и Методий“, ноември 1989. София, 1989, с. 209, 211, 217.

[4] **С. П**. Марин Дринов и Западните краища на България. // *Отечество*, г. II, кн. 17, 19 декември 1915, с. 12.

първото издание на събраните му съчинения, осъществено от проф. Васил Златарски (както и в по-късните издания от началото на 70-те г. на XX в.), а също и след обработването на архива на Дринов в Националната библиотека в София, тази записка не е сред публикуваните текстове[5]. Документът е споменат с по едно изречение в изследванията на такива познавачи на биографията на Марин Дринов, каквито са Горан Тодоров и Людмила Горина[6].

Тематично съдържанието на документа може да се подреди по следния начин. Марин Дринов изтъква, че текстът е писан на базата на собствените му продължителни проучвания върху българо-сръбските отношения,

---

[5] Изследванията на Марин Дринов в публикациите им в трите тома, издадени от проф. Васил Златарски в периода 1909–1915 г., са печатани като към автентичния текст са добавяни късни бележки от авторските екземпляри, съхранени в архива на проф. Дринов, вж.: **[Златарски**, В.]. Предговор. // *Съчинения на Марин С. Дринов*. Т. 2. София, 1911, с. V–VI; [**Златарск**и, В.]. Предговор. // *Съчинения на Марин С. Дринов*. Т. 3. София, 1915, с. V–VIII. Този метод (без задължителното за академично публикуване указание на неавтентичните за текста пасажи) е запазен и в изданието на съчиненията на Дринов, осъществено през 1971 г. Под редакцията на Ив. Дуйчев, вж.: **Дринов,** М. Избрани съчинения в два тома. Т. 1 Трудове по българска и славянска история. София, 1971; **Дринов,** М. Избрани съчинения в два тома. Т. 2. София, 1971. За архива на Дринов изобщо и за тази част от него, постъпила в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, вж. **Тилева**, В., З. **Нонева.** Архивът на Марин **Дринов.** – В: Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека Кирил и Методий“, ноември 1989. София, 1989, с. 144.

[6] Тодоров, Г. Обществено-политическата дейност на проф. Марин Дринов по време на освобождението на България от турско иго. – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. София, 1960, с. 54; Горина, Л. Марин Дринов. Историк и обществен деец. София, 2006, с. 112; Горина, Л. Марин Дринов и Петър Алабин – сотрудничество. – В: Сборник по случай 170-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов. София, 2009, с. 30. Документът не е използван в тематични изследвания като: Стойчев, А. Документи на Централния държавен исторически архив…; Венев, К. Намеса на Сърбия в Освободителната война през 1877–1878 г. и Шопското въстание. // ВИС, 1980, кн. 2, с. 159 – 168; Венев, К. Към въпроса за Шопското въстание (декември 1877 – януари 1878 г.). Из архива на Марин Дринов. // ИДА, 1981, Т. 41, с. 89 – 93.

[7] Марин Дринов заминава за Русия през 1858 г. Родното си Панагюрище посещава отново едва през лятото на 1871 г. В края на 1873 г. той подава молба за пътуване зад граница за срок от половин година и получава одобрение за научна командировка през 1874 г. Тя се отлага до началото на следващата 1875 г. През пролетта обаче Дринов е зает в Москва с довършването на дисертацията си, затова пътуването се реализира едва в началото на август 1875 г., когато престоява един месец в Панагюрище, посещава също Пловдив и Цариград, след което от началото на ноември заминава за Прага. Повече у: Горина, Л. Марин Дринов…, с. 43, 45, 47; Виноградов, А. С. Нови документи за научната дейност на М. С. Дринов. // ИДА, 1961, Т. 5, с. 161; Диалог от букви. Кореспонденцията между М. Дринов, Гр. Начович, В. Д. Стоянов, В. Друмев и Т. Пеев (1868–1875). [Т. 1]. София, 2002, с. 297 – 298; Соленкова, Л. Априлското въстание в кореспонденцията на Марин Дринов: „Повест славна за моите панагюрци“. // Дриновски сборник. Т. VI. София, 2013, с. 318 – 319, док. 31.

но прави уговорката, че към датата на съставянето (20 декември 1877 г.) не разполага с материалите, въз основа на които са формирани заключенията му в записката. Сред източниците му са данни, лично събирани при посещенията му в българските земи[7], църковна статистика и др. публикувани материали. Затова си запазва правото при първа възможност да ги сравни и да предложи допълнителна записка с по-ясна мотивация и още доводи, а тук изказва „само най-общи съображения". Авторът е убеден, че „най-удобното и най-справедливото политическо разграничение между сърбите и българите е *политическата* [подчертаното мое, тук и по-долу – В.Р.] граница", т.е. очертана по политически съображения. Според него държавната межда трябва да започва от „днешната източна граница на сръбското княжество от устието на река Тимок до градчето Суповац, по-нататък река Българска Морава, приблизително до северната граница на Вранси окръг, след това линия, прокарана от това място до [планината] Карадаг и накрая Карадаг с горната част на [планината] Шардаг"[8].

Дринов обаче изтъква, че „политическата граница" не трябва да се определя на основата на историческото право, а на основата на етнографските дадености в настоящия момент. Предлага да се остави „настрана историята", защото ако по нея се устройват бъдещите политически отношения между българи и сърби, „то лесно може да се озовем в такъв лабиринт", от който „никаква нишка [на Ариадна – б.м., В.Р.]" не би ни помогнала да излезем. За да мотивира очакваните български възражения срещу сръбските претенции, той се спира главно на етнографски мотиви. Но използва и лингвистични доводи, впечатления на чужди пътешественици, твърдения за българско национално самосъзнание, както и доводи, свързани с географското положение на някои области и селища. Въпреки това, професорът съзнава, че прокарването на „политическа граница", съответстваща на „етнографската граница", разбрана така, че да дава „на сърбите сръбските окръзи" и „на българите българските окръзи", е невъзможна и за това е достатъчно, твърди той, да хвърлим един поглед на картата. Тези „неудобства и трудности", пише Дринов, могат „по удовлетворителен начин да се отстранят единствено с взаимни отстъпки между сърбите и българите"[9].

Авторът на документа се опитва да предвиди възможните възражения

---

[8] НБКМ, БИА, ф. 111, а.е. 22, л. 119. Това изречение е единственият пасаж от документа, цитиран в изследването на Горан Тодоров, **вж. Тодоров,** Г. Обществено-политическата дейност…, с. 54.

[9] В черновата на документа по повод евентуалните български и сръбски възражения има следното изречение, което е отпаднало от окончателния вариант на текста и то е: „Тези възражения не са такива, че да не могат да се примирят, особено когато арбитър се явява Русия". НБКМ, БИА, ф. 111, а.е. 22, л. 114 гръб.

от страна на българи и на сърби за очертаната от него граница и последователно да ги коментира. Тези възражения могат да се отнасят само до Призренски, Прищински, Скопски и Нишки санджаци. Според българина действителен статски съветник Марин Дринов, руски поданик и чиновник в Гражданската канцелария на княз Черкаски, начертаната политическа граница ще даде първите два санджака на сърбите, третият – на българите, а четвъртият, т.е. Нишкият, „ще раздели почти поравно между тях“[10].

Възраженията на българите относно предаването на Призренски и Прищински санджаци на Сръбското княжество, според Дринов могат да се основават на „историческото им право“, че са владели първите два санджака от IX в. до средата на XIII в. „Българизмът“ в тези територии бил толкова силен, че се запазил и когато средновековните царе от сръбската династия на Неманичите пренесли столицата си в Призрен, и когато тези земи попаднали под османска политическа власт и под сръбска духовна власт. Българите могат да имат и „етнографски възражения“, но те са справедливи само до известна степен и само по отношение на югоизточните окръзи на двата санджака. Според професора по славистика от Харковския университет езикът в тези окръзи е интересна за филолога „лингвистична сръбскобългарска амалгама“ и жителите, говорещи на това смесено наречие, именуват себе си българи. Но според Дринов, който се позовава на сведения на неназовани пътешественици, „националното им съзнание не е много дълбоко“. „Географското положение“ също е в полза на сърбите, заключава авторът на документа.

Дринов коментира по интересен начин и успешните усилия от последните няколко години на сръбската пропаганда[11] в района на Призренски и Прищински санджаци. Благодарение на нея „националният индиферен-

---

[10] Не е случайно, че Дринов коментира точно тези територии. В сръбския меморандум от 3 януари 1878 г., изразяващ официалната позиция на сръбското правителство за границите, се мотивира цялостното включване на четирите санджака на Косовски вилает, а именно Нишки, Призренски, Новопазарски и Скопски. **Стојанћевић**, Вл. Други српско-турски рат за ослобођење српског народа у Турској 1877–1878. – В: Други Српско-турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Београд, 2001, с. 5; **Ковачевић**, Д. М. Дипломатска борба Србије за очување тековина другог српско-турског рата. – В: Други Српско-турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Београд, 2001, с. 144.

[11] В беловата на документа Дринов е заменил думата „пропаганда“ в съчетанието „сръбска пропаганда“ с думата „патриоти“. Читателят остава с впечатление за старанието на автора да мотивира по възможност убедително присъединяването на Призренски и Прищински санджак към Сърбия. Това наблюдение се засилва, когато се установи, че едни и същи принципи се прилагат непоследователно в текста. Така напр. Дринов признава успехите на сръбските „патриоти“ в тези територии, но се съмнява и оспорва такива успехи на същите „патриоти“ в районите, които по очертаната от него граница трябва да останат в Българското княжество.

тизъм“ на „тукашното славянско население“ се заменя със сръбски тенденции, на които, според автора, може да се предскаже успешно бъдеще. Като последен довод за присъединяването на тези райони към Сърбия, авторът изтъква демографската картина в областта и потенциалните промени в нея: „накрая не трябва да се изпуска пред вид, че Призренската и Прищинска области по състава на днешното им население са по-скоро албански области, отколкото славянски“. След като в края на XVII в. голяма част от древното им славянско население се изселва с Печкия патриарх Арсений III Черноевич в Австрия, откъдето една част после се премества в Русия, то пустите земи се заели постепенно от албанско население. В днешно време, т.е. в 70-те години на XIX в., според Марин Дринов (който цитира сведения на ген. Обручев), албанците са два пъти повече от славяните и в региона живеят „92 450 българи и сърби“ срещу „104 928 мюсюлмани, главно албанци“. Проф. Дринов няма доверие в силите и опита на българите да се справят с тази демографска ситуация. Но за сърбите, „чиято колонизаторска способност е влязла в поговорките“, пише той през декември 1877 г., тази задача би била по силите им. Те лесно биха могли да насочат тук свои колонисти от „негостоприемните части на Черна гора, Херцеговина и Босна“.

По-нататък коментарът в записката продължава с анализ на „съвсем различното положение“ в Скопски санджак. Претенциите на сърбите за този санджак нямат „никакво законно основание“ и произтичат, според Дринов, само от т.нар. „велика сръбска идея“, чиито „най-ярки поборници“ предявяват претенции и „върху цяла Македония“. Тук сякаш патосът на документа е различен и авторът се опитва да *разгроми* сръбските претенции като забравя отношението си към евентуалните исторически доводи на българите по отношение на Призренски и Прищински санджак. Той поднася именно исторически факти, за да обоснове мнението си, че Скопската област трябва да принадлежи на българите. Коментира и съвременните му сръбски опити да се открият сръбски училища в някои части на Македония, включително в Тетово, откъдето е българският книжовник Кирил Пейчинович, чиито текстове са отпечатани на „прост и некнижовен език български“, на скопски диалект. Дринов оценява категорично като неуспешни и като обречени опитите на сръбската пропаганда в Скопски санджак, въпреки признанието за наличието вече „на някои прозелити“[12].

[12] В научното и публицистично творчество на проф. М. Дринов след връщането му в Харков темата „Македония“ ще присъства повече от осезаемо. Достатъчно е напр. да се прочете отново написаната през 1886 г. популярна статия: Дринов, М. Още няколко бележки за Паисия и за неговата история. – В: Дринов, М. Избрани съчинения, Т. 2…, с. 296 – 307. Ако се сравнят статиите му със запазените и отпечатани негови лекции, свързани с Македония и Стара Сърбия, ще се долови разлика между академични и

Особен интерес за мен, с оглед коментиране на уменията на Марин Дринов като политик, а и като историк, представлява текстът в записката за българо-сръбската граница, отделен на Нишкия санджак, който трябва да се раздели „почти поравно“ между българи и сърби. Санджакът според Дринов се състои от пет окръга: Нишки (който лежи „на изток от р. Българска Морава“), Прокупле, Куршумлия, Лесковац и Враня. Дринов признава за предимно сръбски окръзите Прокупле и Куршумлия, където обаче според него живеят главно албанци, които той *великодушно* отстъпва на сърбите. А в окръг Лесковац, който според „политическата граница“, начертана в записката на бъдещия заместник-губернатор на София, трябва да принадлежи на българите, естествено „славяните са преобладаващи“ и „считат себе си за българи“. Отново са изведени на преден план етнографски доводи и сведения на „пътешественици-етнографи“. Дринов признава, че сърбите са се възползвали от „захвърленото положение“ на тази „българска окраина“ и създали сръбско училище в гр. Лесковац. Но той не вярва те да са постигнали някакъв резултат, защото знае, че преди три години[13] жителите на града търсели съдействие от Българската екзархия за откриване на българско училище там. За да мотивира пък принадлежността на граничния Вранski окръг към *българската част* на Нишкия санджак, чието население е предимно българско („и в църковно отношение се числи към Скопската епархия“) и малко албанско, той се опира на църковна статистика и предлага сведения, събрани от него „през 1874 г.“, когато лично узнал за успехите на българското училище там, за сметка на сръбското.

Населението специално на Нишки окръг се състои главно от славяни, те са „12 569 венчила“ или (авторът ги умножава по пет) „62 834 души от двата пола. Нишкото славянско население – четем в текста, – говори на наречие, по-близко до сръбския, отколкото до българския език“ и, „със съвсем не много изключения, признава себе си за сръбско“. Тук историкът Дринов прави явен реверанс към конюнктурната политика[14], като *забравя*

публицистични текстове, както и разлика в стила на писане за руска научна периодика и за българска научна и друга периодика. За политическите елементи в научното творчество на Дринов вж.: **Митряев**, А. И. К вопросу об этапах научного творчества Марина Дринова. – В: Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека Кирил и Методий“, ноември 1989. София, 1989, с. 71 – 78; **Горина,** Л. Марин Дринов…, с. 185, 206, 225; Лаптева, Л. П. Марин Дринов и его связи с чешским ученым Адольфом Патерой. (По письмам М. С. Дринова). // *Дриновски сборник.* Т. III. София, 2003, с. 405; **Паскалева**, В. Принос към биографията на М. **Дринов.** – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. София, 1960, с. 18.

[13] В черновата на документа е отбелязано, че това е станало преди две години, вж. НБКМ, БИА, ф. 111, а.е. 22, л. 118.

[14] Документът на Дринов е писан, когато сърбите вече владеят Пирот, а Ниш е блокиран

да спомене като възможен сериозен довод за легитимиране на границата международно признатия факт чрез решенията на Цариградската посланическа конференция (от 11 декември 1876 до 8 януари 1877 г.), че по фермана от февруари 1870 г. за Българската екзархия Ниш е изрично упоменат в нейния диоцез[15]. И твърди, че при прокарването на „политическа-

от тях и до капитулацията на гарнизона остава седмица. Българската историография все още е в дълг относно сериозното академично изследване на сръбското участие в руско-турската Освободителна война, както и на отражението в перспектива на тези събития върху българо-сръбските отношения. Важно е да се знае, че след прокламацията на княз Милан Обренович от 1 декември 1877 г., с която Княжеството влиза във войната, сръбските отряди се насочват към градовете Прищина, Лесковац и Враня. Превземането на важни селища като Лесковац и Куршумлия върви успоредно с прокарването и на телеграфна мрежа, която е осигурена в района до средата на месеца. Още на 7 декември е овладян проходът Св. Никола в Западна Стара планина, което отваря пътя на сръбската армия към гр. Кула. Другото стратегически важно за сърбите (и за руското командване!) направление е към гр. Ниш и усилията за неговата блокада са активизирани, особено след падането на Бела паланка. В средата на месеца, на шестнадесети, е превзет Пирот и окончателно е блокиран Ниш. По това време ген. Гурко в унисон с инструкциите на руската Главна квартира иска сърбите да съгласуват действията си с неговите към Софийското поле и да се насочат към Сливница. Два дни след освобождаването на София (23 декември), княз Милан праща свои войски към Трън и Враня (те ще влязат в последния град на 19 януари 1878 г., в деня на сключване на примирието). По Коледа на 1877 г. сърбите започват преговори с Хафиз паша, командващ турския гарнизон в Ниш. Постигнатите условия за капитулация на гарнизона са изгодни и включват гаранция за свободно излизане от крепостта, а на населението се гарантира безопасност, запазване на частното имущество и съдействие при желание за изселване. Под претекст, че се гарантира спокойствието в града, е прибрано оръжието на населението (мюсюлманско и християнско), но сръбският княз, в знак на уважение към войнската храброст, оставя на турските офицери и на лицата от гражданското ведомство личното оръжие. Повече вж.: **Бобриков**, Г. И. Въ Сербии. Изъ воспоминаний о войне 1877–1878 гг. Санкт Петербург, 1891, с. 124 – 139; Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах. Т. 2. Борьба за национальное освобождение Болгарии во время Русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Москва, 1964, с. 356, док. 319, с. 361, док. 327; **Скоко**, С. Садејство српске и руске војске у рату против Турске 1877–1878. // Други Српско-турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Београд, 2001. Нов сръбски поглед върху прокарването на сръбската граница в завършващия етап на Източната криза, на основата и на много необнародвани източници, вж. у **Самарџић**, М. Европа и обележавање граница Србије 1878–1879. Нови Сад, 2006.

[15] Текстът на фермана и специално на чл. 10, очертаващ границите на църковния диоцез, вж. Църковно-народният събор 1871 г. Документален сборник по случай 130-годишнината от Първия църковно-народен събор. // *Архивите говорят*, № 15. София, 2001, с. 38 – 40. Би било особено интересно едно сравнение на написаното в записката от декември 1877 г. с писаното от Дринов през 1869 г. за българите в Ниш в двете негови популярни книги („Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история“ и „Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало и до днес“), както и в негови статии от 70-те и 80-те г. на XIX в.: **Дринов**, М. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. – В: **Дринов**, М. Избрани съчинения, Т. 1…, с. 179; **Дринов**, М. Рецензия на Владимир Качановский. Памятники болгарского народного творчества. Вып. 1-й. Сборник

та граница между родствени племена“ и разделянето точно на Нишкия санджак не е уместно да се следва етнографския принцип, т.е. сръбско население на сърбите и българско – на българите, (който довод той свободно използва за други спорни райони). Според автора не е уместно да се следва етнографският принцип и поради географските условия, което щяло да създаде направо непреодолими трудности. За преодоляването им Дринов предлага лесно решение: „замяна на сръбския Ниш за българския Лесковац“, с което ще се получи „много удобна естествена граница“. А именно: „по средното течение на Българска Морава[16] от границите на Сръбското княжество до върховете [на планината – б.м. В.Р.], отделящи Вранси окръг от Лесковачки“.

* * *

Целта на настоящото съобщение е да популяризира съдържанието на този останал недостатъчно използван интересен документ на проф. Марин Дринов. Но, за да се оценят обективно представените в него тези, би трябвало записката задължително да се коментира през призмата на поне три важни проблема.

Първият е свързан с изясняването на историческия фон с оглед руските стратегически интереси и актуални цели на фронта на Балканите в двете кампании на Освободителната война. В този случай е важно българската историография да даде своя принос, като подробно и обективно (без политизиране) попълни фактологично и очертае тематично сръбското военно участие.

Вторият аспект на анализ е свързан с необходимостта съдържанието на записката на проф. Марин Дринов да се съпостави с известните ни и документално достъпни други мнения за българо-сръбската граница на някои от представителите на българския политически и културен елит. Статистически, етнографски и др. сведения за българските граници и в частност – за граничните със Сръбското княжество земи, усилено се събират около и след потушаването на Априлското въстание и при последвалата дипломатическа активност до и по време на Цариградската посланическа конференция. През 1876 г. и в навечерието на войната с подобна дейност са ангажирани Найден Геров, Йоаким Груев, Методи Кусевич, Тодор Бурмов, Николай Хр. Палаузов. Някои от посочените лица

западно-болгарских песен съ словарем. Санкт Петербург, 1882. – В: Съчинения на М. С. Дринов, т. 3…, с. 296 – 307 и др.

[16] В черновата на документа фигурира изоставеното твърдение, че именно р. Българска Морава и по-точно „средната част на нейното течение“, ако бъде зачетена като „погранична линия в политическите граници между с[ърби] и българи“, се явява тази „удобна естествена граница“, за която Дринов многократно пише. Вж. НБКМ, БИА, ф. 111, а.е. 22, л. 118 гръб.

работят специално по нареждане на руския посланик генерал Николай Игнатиев (1832–1908)[17]. Интересен е случаят на родения в Босна Стефан Илич Веркович, известен в българската историография повече като част от агентурната мрежа на сръбския външен министър и политик Илия Гарашанин. В резултат на многогодишната си дейност в Македония, той е един от най-запознатите с реалното етническо състояние на населението там. През същия месец декември 1877 г., откогато е и документът на Марин Дринов, и в резултат на зачестилите публични изяви на сръбските териториални претенции, Веркович развива активна журналистическа дейност в защита на българския характер на Македония. А на 6 декември изпраща до руския консул в Солун Т. П. Юзефович свое писмо, в което порицава прекомерните сръбски *апетити* и твърди, че Скопският, Нишкият и Видинският санджаци са български, защото жителите „им говорят на чисто български език, следователно принадлежат на българския клон, а не на сръбския". Според него „сърбите си присвояват едва ли не три части от България, наричайки я Стара Сърбия"[18]. Специално внимание в тази посока заслужава огромният етнически, демографски, географски, политически и исторически материал, събиран *на терен* от австрийския поданик Феликс Каниц (1829–1904) в продължение на повече от десетилетие (и в голяма степен публикуван и превеждан на различни езици). Неговите мотивирани тези за българо-сръбската етническа и политическа граница са предмет на специално мое изследване, върху което продължавам да работя.

Третият и най-съществен според мен аспект за обективен анализ на съдържанието на представения тук документ, е свързан с изследване в развитие вижданията по въпроса за българо-сръбската граница на княз

---

[17] **Шарова,** Кр. Българската национална акция в Европа след Априлското въстание и Русия. – В: Освобождението на България и руската общественост. София, 1977, с. 258 – 259. Общо за публичните представи на възрожденския елит за териториалните граници на българите, коментирани през източници като пресата и учебниците по история и по география, вж.: **Лилова**, Д. Балканите като родина? Версии за териториалната идентичност на българите под османска власт. – В: Краят на модерността? Култура и критика. Ч. III. Варна, 2003, с. 27 – 61; **Лилова**, Д. Новинарската родина: география на информационния поток в българската преса (1842–1878). *// Критика и хуманизъм,* 2012, кн. 39, бр. 2, с. 93 – 113.

[18] Повече вж.: **Райкова**, А. Освобождението на България и обществеността в Хърватско и Сърбия. – В: Освобождението на България. Материали от юбилейна международна научна сесия в София. София, 1982, с. 136, с. 139 – 143; **Венев**, К. Съвременна югославска историопис за „Сръбски селища и райони" в България след Берлинския конгрес. // *ИПр*, 1986, № 7, с. 57 – 66 и особ. с. 65. За понятието „Стара Сърбия" вж.: **Кайчев**, Н. Сръбско-хърватската комуникационна отчужденост и националният пространствен образ в сръбските учебници от XIX век. – В: Учител на учителите. Юбилеен сборник в чест на професор Йордан Шопов. София, 2006, с. 192 – 195; **Јагодић**, М. Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу. Београд, 2016.

Владимир Черкаски, който не случайно в навечерието на влизането на ген. Гурко в София поръчва на своя подчинен Марин Дринов – българин и професор по славистика в Харковския университет, съставянето на записката. Тъй като съм публикувала своето виждане по този въпрос[19], тук няма да се спирам на това. Ще отбележа само, че починалият в Сан-Стефано призори преди подписването на прелиминарния мир княз Черкаски, не само поетапно си създава от различни източници детайлна представа за етническата и политическа ситуация по българо-сръбската граница. Но той се и опитва активно да предприеме конкретни действия (Понякога в разрез с официалните военни намерения и действия на руското командване, както и с предварителните секретни политически и дипломатически договорки на Руската империя с Австро-Унгария по отношение предстоящото в края на Източната криза очертаване на граници на Балканите.), за да защити българския интерес (а най-вече – руския, според разбиранията на ръководителя на Гражданската канцелария, документално отразени в последните месеци от живота му).

[19] **Рачева**, В. Политики на границата: 1877–1878…

ЩРИХИ ОТ ЕЖЕДНЕВИЕТО НА АЛЕКСИ ПОПАНГЕЛОВ СПОРЕД ДОКУМЕНТИ ОТ БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ АРХИВ

Руслан Иванов - НБКМ

REMARKS ON THE EVERYDAY LIFE OF ALEXI POPANGELOV(BASED ON DOCUMENT OF THE BULGARIAN HISTORICAL ARCHIVE)

Ruslan Ivanov - NBKM

ABSTRACT

The paper casts light on some aspects of the everyday life of Alexi Popangelov born on 9th March 1850 in the village of Kotenovtsi (today a part of the Municipality of Berkovitsa/ district Montana). It bases on documents of 1866-1941 preserved at fond no. 512 [Alexi (Branko) Popangelov Tsankov (Tsanov, Tsenov)] of the Bulgarian Historical Archive at the National Library "Sts. Cyril and Methodius". They number about 945 archive unites.

Eighty five years long Alexi Popangelov dwellt, studied and served in different villages and towns. Born in a "single hall" dugout he moved to Istanbul, the capital of the Ottoman Empire. Graduating there he served to sustain the religious, moral and national conscience of the Bulgarians. He was a travelling bookseller, contacted the most important figures of the National Liberation Movement and took a part in the Russo-Ottoman War of 1877-1878. After the War of 1877-1878 Alexi Popangelov assumed different administrative positions of the restored Bulgarian state

Ключови думи: *ежедневие, образование, училище, администрация*

Keywords: *everyday life, education, school, administration*

***

Документите, свързани с живота и дейността на Алекси (Бранко) Попангелов в Български исторически архив към Националната библиотека " Св. св. Кирил и Методий " са обособени във ф. № 512 - Алекси (Бранко) Попангелов Цанков (Цанов, Ценов). Броят им е 945, обхващат периода 1866-1941 г. С цел по-пълното разкриване на съдържанието им са

обособени в няколко дяла, от които стават ясни живота и дейността на фондообразувателя[1].

Алекси Попангелов е роден на 9 март 1850 г. в с. Котеновци, (дн. община Берковица, област Монтана). Бащата - поп Ангел Цанков - през 1876 г. е на 40 години, среден на ръст, с прошарена брада и мустаци, пъстри очи[2]. Майката Стана (Стояна) според спомените на Алекси Попангелов "притежаваше чудесно добри качества, имаше неизчерпателно любящо сърдце..., когато аз тръгнах на училище - продължава той - тя, ако и неграмотна, постоянно изискваше от мене да се уча. Сърдцето ѝ гореше от желание да види чадото си между учените хора у селата - "да носи дивит на пояса" [3]

Спомените от първото жилище на Алекси Попангелов са за една землянка, с покрив от клонки, слама и дебел пласт пръст. Всички спят на одър от плет, а за постелка използват сено и черга, изтъкана от конопени кълчища, завивката е подобна, а за възглавница се слагат дрехи[4]. Не са по-различни битовите условия в Лом, където е ученик в класното училище. „[…] Домашните удобства ... бяха много примитивни и трудни. Къщата на чичо Мико, в която живеех имаше само една одая (стая) и оджак за готвене. В стаята се помещавахме и спяхме всички... на земяното душеме, върху което имаше рогоска, върху нея черга..., стаята се осветяваше нощта с лоена свещ... около тая свещ се трупахме всички за работа. Аз обикновено чеках да си легнат по-старите на спане, та да мога по-спокойно да уча и пиша на светлината на лоената свещ. ... Стаята се отопляваше зимно време с мангал […]“[5].

Първоначално учи в родното си село, а през 1865 г. постъпва в училището в Лом при даскал Никола Първанов[6]. За тези години разказва в спомените си: „[…] в училище имахме основано ученическо дружество за саморазвитие и образование. В това дружество зимаха участие учениците от 2-ри и 3-ти клас, имахме устав - наречен закон за ръководството на дружеството, за редът на заседанията му и за лекциите.[…]“[7].

От уземната къща и едната одая, в която живее първите 18 години от живота си, от училището в село Котеновци, в което даскал Цветан Синигерски цяла зима обучава учениците на „аз-буке“ в една вкопана стаичка в земята, през училището в Лом, където при даскал Никола

---

[1] Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. С. 1986, кн. VII, с. 156 – 160.
[2] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 157, л. 1.
[3] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л.58 – 59.
[4] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л.3 – 4.
[5] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 18 – 19.
[6] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 16.
[7] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 17.

Първанов учи гражданско учение, българска граматика, църковна история закон-Божи, българска история, землеописание космография, физика, аритметика до сложно тройно и верижно правило, френски, немски и турски език, той попада през 1868 г. в Робърт колеж, в столицата на Османската империя в едно от най-престижните ученби заведения. „[…] В Лом - пише той - свърших при Н. Първанов 3- ти клас в 1868 г. през м. декември, отидох в Ц-град, гдето бяха отишли преди мене съучениците ми Митко Маринов и Георги Иванчов...още по-силни бяха тия впечатления и радости като влезох и постъпих в училището "Роберт колеж „[…]"[8].

Високата такса за обучение предопределя преобладаването на деца от заможни семейства, но има и известен брой българи със скромни възможности, подкрепяни от общината или роднини[9]. Един от тях е Алекси Попангелов. „[…] Баща ми нямаше възможност да ме издържа - пише той - та Кр. Пишурка и Н. Първанов кандардисаха владиката Доротей, който тогава се отказа от Гръцката патриаршия и премина, уж към борците за българска църковна независимост, да ме издържа […]"[10].

В спомените си споделя: „[…] в това училище попаднах в съвършено свободолюбива среда, под Американската бандера (знаме),"[11]където остава до лятото на 1870 г. В колежа денят започва рано, директорът чете молитва, следва закуска, обучение 4 часа, обяд в 12:30 ч., два часа и половина обучение след обед и час и половина вечерни занаятия, които са предвидени за самоподготовака. Вечерята е в 6 ч., ляга се в 10 ч. [12]. „[…] Никому не се позволяваше - пише Михаил Маджаров в своите спомени - да стои вечер по-късно от десет часа […][13]". Учениците спят в големи спални. „ […] Креватите бяха наредени тъй, щото да не се опират един до други "[14].

В подготовката на уроците и усвояването на материала българчетата полагат старания и се справят с изискванията. Самият Алекси Попангелов - според думите на Иван Илчев - „[…] пишеше на преподавателите си на съвсем сносен английски"[15]. Учебните занятия са средно 25 часа на седмица. Свободното време на учениците е само събота следобед. В неделя в 10:45 (или в 11:00) ч. президентът на колежа или друг преподавател провежда литургия, а в 14:30 ч. има общи събрания, следва клас по Библия.

---

[8] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 62 – 64.

[9] **Илчев**, И., **Митев**, П. Докосвания до Америка (XIX - началото на XXв.). София, 2003, с. 247 – 248.

[10] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 66.

[11] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 23.

[12] **Илчев**, И., **Митев,** П. Докосвания до Америка ..., с. 253-255

[13] **Маджаров**, М. Спомени. София, 1968, с. 283 – 284.

[14] **Маджаров,** М. Спомени ..., с. 284.

[15] **Илчев, И., Митев,** П. Докосвания до Америка ..., с. 250.

В колежа има и вътрешен правилник за учениците. В сградата на учебното заведение се говори само на английски или френски език, пушенето е забранено, излизането навън между 19:30 и звънеца за събуждане също, нанесените щети се възстановяват за сметка на учениците[16].

В обучението се отделя внимание и на развитието на физическите умения. Осигурени са нужните спортни съоръжения, застъпени са спортове като крикет, бейзбол, футбол[17]. Интересен факт е, че отборът по крикет побеждава в две поредни срещи този на един британски кораб, който посещава Цариград[18].

След като напуска колежа през 1870 г., за да се издържа, започва работа в книжарницата на Хр. Г. Данов в Русе, управлявана от Никола Живков. От този период са и връзките му с Никола Обретенов, Захари Стоянов, Ангел Кънчев[19]. Две години по-късно е пътуващ книжар в Оряховско, Врачанско, Берковско, Белоградчишко и Ломско.

През 1873 г. с Никола Живков решават да отворят народни училища в Ломско. По това време Лом се слави с добро училище, но в селата преобладават килийните. Алекси Попангелов учителства в с. Вълчедръм през 1873, а в годините 1874 -1876 и в с. Прогорелец[20]. Тук даскалува при благоприятни условия, с добри ученици, с които пее в църквата. Както казва той: „[…] това го изискваше времето и условията на живота, за да се поддържа религиозния, моралния и национален дух на населението". Много пъти подготвя сказки по различни предмети и теми, декламира с учениците по „някой избран поучителен разказ" Създаден е и кръжок от млади и по-възрастни селяни, в който се развива националното съзнание и свободолюбие[21]. Години по-късно директорът на Прогорелската народна прогимназия в едно писмо от 10 януари 1933 г. го моли да опише живота и дейността си преди и след Освобождението, с което ще бъде полезен за разкриването на историята на просветното дело[22]. Няколко месеца по-късно Алекси Попангелов дава сведения за училището, които взима от „един ръкописен милитвеник". В тях казва, че учителите се назначават „[…] като другите обикновени слуги, по за 6 месеца (за една паша) - от Гергюв-ден до Димитров-ден" и от Димитровден до Гергьовден[23].

По време на Руско-турската война е записан в V-та дружина на

---

[16] **Събев,** О., Робърт колеж и българите. София, 2015, с. 140.
[17] **Събев,** О., Робърт колеж и ..., с. 150.
[18] **Илчев,** И., **Митев,** П. Докосвания до Америка ..., с. 254 – 255.
[19] НБКМ-БИА**,** ф. 512, а.е. 1, л. 69.
[20] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 32, НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 121, л.3; **Дамянов**, С. Ломският край през Възраждането. София, 1967, с. 220 – 228.
[21] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 1, л. 75.
[22] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 121, л.7 – 8.
[23] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 121, л. 9.

Българското опълчение, а след преминаването на р. Дунав при Свищов и сформирането на нови дружини е прехвърлен в IX-та, в която и остава до юли 1878 г.

След Освобождението (1878) е член и председател на Окръжния съд в Лом, председател на Окръжния съд в Стара Загора и Оряхово, член на Окръжния управителен съвет в Лом, член на Окръжния съвет и окръжен управител във Видин.

Дейността му в Окръжния съд в Лом е засвидетелствана с писма, разписки, заявления, списъци, които разкриват информация за поддържането на пътя Церовина - Расово, за изпълнение на решенията на Ломския окръжен съд, за назначаването му за председател на Ломския окръжен съд и др.[24]

Като член на Окръжния управителен съвет в Лом трябва да прегледа сметката на кмета в с. Медковец по събиране и изплащане даждието от 1877 и 1878 г.[25], а също така и шосето София - Лом и мостовете по него, след което да се разпореди за поправката на развалените мостове и неудобствата и развалините по шосето[26]. През есента на 1879 г., когато се провеждат първите избори за Първо обикновено народно събрание, става жертва на политическите борби в Княжество България. С телеграма видинският губернатор му съобщава, че се „отчислявате от длъжността си като член секретар в Окружний управителен съвет". Според А. Попангелов уволнението е резултат от отказа му да се откаже от Либералната партия, да не агитира за нея, а за консервативната в предстоящите избори[27].

Дейността му като правителствен контрольор по събиране на десятъка в Ломско окръжие е свързана с даване на сведения за отглежданите култури и свине, събирането на реколтата и добива в поверените му 10 села. Документите свидетелстват и за трудности при воденето на документацията. Писар има само в едно населено място, а кметовете са слабограмотни и в „пресметване снопето според полученото в оки не ще има никаква точност и правилност"[28]. Продължава се традицията от годините преди Освобождението, когато Алекси Попангелов е учител и ръководител на общите селски работи. Старейшината и мухтарят са неграмотни и той като грамотен човек е заставен да пише тефтери и списъци за данъци[29]. От едно писмо от Окръжния управителен съвет в Лом до Алекси Попангелов от 24 юли 1880 г. става ясно, че с данък се облагат

[24] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 122.
[25] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 123, л. 24.
[26] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 123, л. 28.
[27] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 123, л. 30.
[28] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 125, л. 1, л. 48.
[29] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 1, л. 75.

и манастирските имущества, които не издържат училища, болница или други благотворителни учреждения[30].

Сред материалите във фонда има и документи, които свидетелстват за работата му като мирови съдия в Ломска околия[31], длъжност на която остава в продължение на една година[32]. В качеството му на такъв един ден на прага на съдилището намира плик с писмо, в което анонимно лице пише срещу писарите в неговата канцелария. Този „нещастник“ - както се изразява Алекси Попангелов - е кандидатствал за работа и очевидно не е одобрен[33].

Интересни са бележките, в които описва част от работата на смесената сръбско-българска комисия за проверяване и обозначаване на границата между България и Сърбия от лятото на 1901 г. Той е упълномощен да участва само във Видински окръг. Членовете се събират в Брегово, откъдето тръгват към Неготин. Там окръжният началник ги посреща с файтон и ги води в „Гранд Хотел“ на богато угощение с „разни вина черни и бели от новоамерикански лозя из държавния винен склад“[34]. Разказва за пътуването през Княжевац, Ниш, Враня, Лесковац, за споровете със сръбските делегати, неудобствата на времето - силен студен вятър, дъжд, мъгла, а понякога пек и слънце. Хранят се с печени агнета и пъстърва, но без зеленчуци, защото по тези места те липсват[35].

Алекси Попангелов участва и в обществения живот в Ломско.Член е на читалищата „Постоянство“ в Лом, „Отец Паисий“ в с. Котеновци, „Просвета“ в с. Прогорелец. През 1929 г. дарява в с. Котеновци броеве от „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ и книги за Ломското читалище[36]. През 1930 г. председателят на читалище „Просвета“ в с. Прогорелец, Ломско в свое писмо му изказва благодарност за заслугите, които има и му съобщава:„събранието единодушно Ви провъзгласи за благодетелен член“[37].

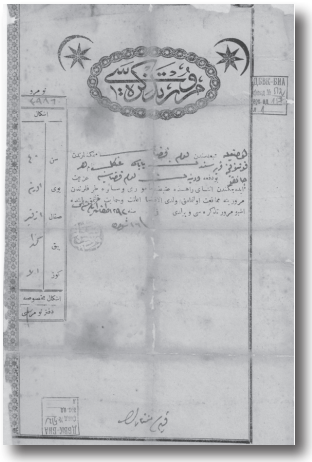
Своя 85-годишен живот Алекси Попангелов прекарва от втората половина на XIX до 30-те години на XX в. Това е време, в което той се учи, обучава и поддържа религиозния, моралния и национален дух на българите, работи като пътуващ книжар, общува с дейци на революционното движение, участва в Освободителната война (1877-1878), а след нея заема

[30] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 125, л. 30.
[31] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 128, л. 3.
[32] НБКМ-БИА, ф. 512, а. е. 128, л. 7.
[33] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 128, л. 11.
[34] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 136, л. 5.
[35] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 136, л. 3 – 12.
[36] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 144, л. 1, 28, 29.
[37] НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 144, л.1, 47.

различни длъжности в администрацията на възстановената през 1878 г. българска държава. Виждаме го като председател на Окръжния съд в Лом, Стара Загора и Оряхово, член на Окръжния управителен съвет в Лом, член на Окръжния съвет и окръжен управител във Видин. Участва активно в обществения и политически живот на България.

Документи от фонда:

Тезкере (пътен лист) - разрешително за пътуване от Видин до Лом на поп Ангел, син на Цанко от с. Котеновци, спадащо към Лом - НБКМ-БИА, ф. 512, а.е. 157, л.1.

Отличителни белези на лицето:

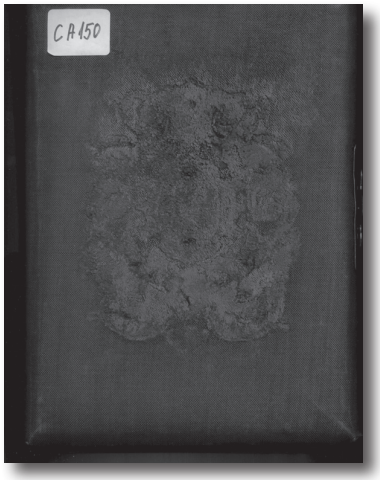
Години - 40

Ръст - среден

Брада - прошарена

Мустаци - също

Очи - пъстри

Семееен албум на Алекси Попангелов

НБКМ-БИА СА 150

Алекси Попангелов със съпругата си Костадина и децата им Димитър, Станислав, Любен, Петко и Стоянка, 1900.
Фотограф: П. Д. Грънчаров, Враца , НБКМ-БИА СА 150, № 1

ПЕРНИШКАТА МИНА В ТВОРЧЕСТВОТО НА НАРОДНИЯ ТРУБАДУР СТОЯН МИЛЕНКОВ

Нонка Кръстева
краевед, гр. Перник

PERNIK MINE IN THE ART OF THE PEOPLE'S TRUBADUR STOYAN MILENKOV

Nonka Krasteva
Regional history researcher, Pernik town

ABSTRACT

Stoyan Ivanov Milenkov (1889–1953) was born in the town of Breznik. Since 1907 he studied Theatrical art at the National Theater – Sofia and in Paris, with the great actor Paul Moone. He returned to Bulgaria for a while, playing on the stage of the National Theater (1913–1915), after which he left and dedicated himself to creative work. As a creatior-coupletist, singing and playing guitar, he traveled around many villages and towns and cheered people up, singing in all conditions – sometimes together with a traveling circus, sometimes accompanied by a salon orchestra. He was an experienced actor-comedian and a very good improviser, who ridiculed and criticized in his couplets many vices of the socio-political system.

Milenkov visits the town of Pernik more than once ('30s, the 20th Century) and the object of his couplets are mostly personalities and places related to the mine and mining: Georgi Konyarov – director of the mine; mining engineers Ivan Berladin and Helmut Brooks; conductor of the mine orchestra Hristo Manolov; Kovachev – a local celebrity; the Kukurigu Mining Pub and more.

Ключови думи: *Стоян Миленов, куплетист, мини „Перник"*

Keywords: S*toyan Milenkov, coupletist, Pernik mine*

* * *

„[…] В нашия живот, който сега се формира, в много области има личности, които стърчат като самотен житен клас в полето. Ний не знаем цената им и те сами не я знаят, защото няма с кого да ги сравняваме, да се сравняват. Миленков като хумористимпровизатор е един от тези самотни […]“[1].

Стоян Иванов Миленков е роден на 9 ноември 1889 г. в град Брезник в семейството на Йованчо и Ристена Миленкови. Родоначалник е чорбаджи Миленко от село Дивотино, Софийско (днес – Пернишко), който в началото на XIX век се преселва в Брезник. Бащата на Стоян е завършил медицинска фелдшерска школа в София и работи като фелдшер в градовете Кюстендил, Варна, София. Семейството пътува и живее с него; затова Стоян учи основно училище в Кюстендил, а в София – Втора мъжка гимназия. Тук семейството се установява трайно, тъй като бащата започва работа като административен директор на Александровска болница[2]. От 1907 г. Стоян Миленков е ученик в Народния театър, а през 1908–1909 г. изучава театрално изкуство в Париж при големия актьор Пол Муне. Работи в известния парижки театър „Комеди Монден“ и театър „Одеон“ като стажант-режисьор и актьор. По-късно вече е актьор в Народния театър в София (1913–1914 г.), след което напуска театралната сцена и се отдава на творчество. В 1914 г. дебютира в театър-вариете „Нова Америка“ в София.

Стоян Миленков е творец-куплетист – названието идва от куплетния строеж на текстовете, от задължителното им римуване и кратки мелодии, които също имат куплетен строеж. Той съчинява текстовете, мелодиите, пее ги и си акомпанира с китара, пътува от село на село и от град на град, със или без цирка, пее при всякакви условия, със или без съпровод на салонен оркестър. Известно време сътрудничи на националното радио – в часа, посветен на българското село, където чете свои злободневки. Автор е на либретото на първата българска оперета „Моралисти“, по което маестро Георги Атанасов написва музика. Оперетата е представена през 1916 година. Стоян Миленков е професионалист, но и много добър импровизатор, опитен актьор-комик. В творчеството си той заимства от шопския словесен фолклор (на шопски диалект), а композициите му в по-ранния период са повлияни от шопския музикален фолклор и тиролските

[1] **Николов,** А. (1878–1959 г.; скулптур, народен художник). – В: Карнавал без маски между кабарето и Парнас. Юбилеен сборник, 1934, с. 66.

[2] **Асенов,** П. Чародейният бард Стоян Миленков. *// Нов Пернишки вестник,* бр. 17, 19.02.1995, с. 3.

песни – умело съчетава шопски песни с тиролски припеви. Автор е на две шопски поеми: „Пендо и Пена“ и „Подвигът на Пижо“. В своите куплети Миленков осмива и критикува недъзи на обществено-политическото устройство. Главни герои на неговите произведения и обект на критиките му са продажни министри, гешефтари, диктатори, черноборсаджии и др. През 1922 г. печата малка брошура със сатирични песни – „Генуезки силуети“, които пее пред публика в годините след войните. Той твори и шлагерни песни, когато нашето шлагерно изкуство едва прохожда. Негови са познатите и актуални и днес: „Ех, проклета фукария“, „Апаши“, „Далавера“, „О, Париж“, „Парижко тегло“ и други[3].

Много от свободното си време и ваканциите си Стоян Миленков прекарва в родния Брезник, където с китара през рамо отива с приятели на Бърдото и там пеят неговите песни. В Брезник участва в издаването на вестник „Дяволско шило“, който критикува недъзите (кривиците) на брезнишкото общество[4].

През 1934 г. се организира 25-годишен творчески юбилей на хумориста Стоян Миленков и по този повод излиза сборник с негови песни „Карнавал без маски“ с предговор от писателя Стоян Чилингиров. По политически причини юбилеят не се е състоял, за което писателят Светозар Димитров с псевдоним Змей Горянин пише:

„Животът ни е глупава лотария

и ти си взел фаталния билет

да веселиш печалната България,

а сам да имаш български късмет...“[5]

Последното му участие е на 24 април 1953 г., когато в град Добрич Държавният цирк „Родина“ чества 45-годишната творческа и артистична дейност на куплетиста Стоян Миленков. Умира същата година на 64-годишна възраст.

Неговото творчество е изследвано и отразено в статии на Николай Кауфман, Васил Гендов, Кирил Батенбергски, Драган Тенев, Андрей Андреев, Елена Огнянова, Елена Боянова, Петко Асенов и др. Дъщеря му – Чайка Миленкова, е автор на книга за своя баща, издадена по случай

[3] **Кауфман,** Н**.** Сатиричните песни на Стоян Миленков. // *Българска музика*, бр. 5, 1985, с. 17 – 20.

[4] **Боянова,** Е. Брезник – роднят град. София, 2002, с. 61 – 71.

[5] **Димитров,** Св. – В: Карнавал без маски между кабарето и Парнас. Юбилеен сборник с песни на Ст. Миленков. София, 1934, с. 84.

100-годишнината от рождението му[6].

През 30-те години на XX век Стоян Миленков неведнъж посещава нашия град Перник и отразява в куплетите впечатленията си. Пернишките теми в творчеството му са изследвани от краеведа Светозар Захариев, който е поместил в свои публикации някои от тях. Той предостави част от личния си архив за настоящото изследване.

„Цели две години

не бех идвал тука.

Ето – пак пристигнах

да разсея скука.“

Пътувайки из страната, Миленков търси запознанства и срещи, чрез които да вникне в бита на хората, в обществения живот. От тези срещи той черпи теми за своите куплети:

„Кат преди и днеска

дойдох с пълна вера,

че пак ще направя

добра далавера.

Сега ще засегна

в няколко куплета

интересни теми

от мината взети...“

Естествено, мината в Перник по това време е най-крупното предприятие, създало след себе си и други предприятия, създало и града. С нея са свързани имената на много личности, които стават обект на творчеството на Миленков:

„С кого да започна,

с кого да захвана,

кой ли ще се хване

първи в капана?“

Разбира се, на прицел е тогавашният директор на мини „Перник“ –

[6] **Миленкова,** Ч. Стоян Миленков – трубадур на смеха и горчивите истини. С., 1989.

Георги Коняров (управлявал в периода 1925 – 1932 г.):

„Ще почна безспорно –

Коняров известен,

що достойно влезе

в моята песен.

Цели шест години

той твори безспира

и за мохабети –

душа му умира...“

Иван Берладин е друг минен инженер, когото Миленков фокусира и представя пред публиката с неговите положителни и отрицателни черти. Той е роден в Русия; потомък на белогвардейци. Завършил е минен институт в Петроград. Започва работа като млад инженер в мини „Перник“, ръководител на строежа на шахта „Св. Ана“ (1925 г.). По-късно става началник на рудника:

„Берладин познати

или инженера

и за него тема

лесно ще намеря.

За работа казват

не търси покана.

Той създаде зная

шахта „Св. Ана“.

Една слабост има

(това между нази) –

кат белогвардеец

болшевики мрази.

Руснак като види

той не го изпуска,

шахтата му стана

губерния руска.“

Хелмут Брокс – друг минен инженер, дългогодишен началник на рудник „Бели брег“ в Перник, също е обрисуван подобаващо като човек, който, освен че върши работа, оценява и иска да опита всичко хубаво в живота:

„А Брокс инженера

самин не отрича,

че всичко красиво

в живота обича.

Но скъпо му струва!“

От погледа на Стоян Миленков не се изплъзва и маестро Христо Манолов – тогавашният диригент на минния оркестър, син на известния композитор Емануил Манолов:

„Нашият капелник

всички възхищава.

На всичко любящо

настроение дава.

Син е на Манолов –

наша стара слава,

но и син му тоже,

неща чудни дава.

Тука дирижира

и то не от скоро.

За ерген минава

издание второ...“

Обект на куплетите му е и г-н Ковачев – популярна личност в Перник, в чийто личен живот Миленков надниква и ни го поднася с лека насмешка:

„А Ковачев славни

с очи засмени

вече май заряза

старите ергени.

Познат е на всички –

на мъже, жените,

че винаги носи

цвете на гърдите.

От село Студена

годеница има

и ще си я топли

през цялата зима.“

Миленков посвещава свои куплети и на миньорската кръчма „Кукуригу“, която се е намирала в квартал „Хумни дол“, заселен тогава предимно с руски емигранти – белогвардейци:

„Дигу, дигу, дигу,

сега ще започна

с Тодор Кукуригу.

Винце има той червено

и руская водка,

като петел на бунище клиентите котка...“[7]

Понякога се е налагало бедната и не дотам кротка миньорска клиентела да има „юмручено“ разплащане на сметките с кръчмаря, което хумористът Миленков обобщава така:

„Дигу, дигу, дигу,

сладкогласен Кукуригу

с разперени крила,

с вересии се издигаш

[7] **Захариев,** Св. Стоян Миленков. // *Нов пернишки вестник,* 01.11.1993, с. 3.

и с проскубани крила[8].“

Често Миленков започва с този рефрен „дигу, дигу“, който асоциира звука на шопската гъдулка и той го ползва като начин за приобщаване на публиката. Пеейки своите куплети, Миленков разпространява 2–3-листни „песнопойки“, на които те са отпечатани. За съжаление, не всички „песнопойки“ са запазени в архива му, предаден от неговата дъщеря на читалището в град Брезник. Този безкрайно талантлив и продуктивен творец е бил изключително скромен, което е причина много от нещата му да се загубят. Оприличава своята съдба с тази на щуреца, който се раздава чрез изкуството си.

„Без реклами, без венци

като полските щурци

песни пея аз вес ден

с весел, лек, игрив рефрен...

А кога настъпи глад,

тръгвам аз от град на град.

Фондове що са не знам,

от държавата не ям.“

(„Автопортрет“)[9]

Творчеството и животът на народния трубадур, чародейния бард, хумориста, куплетиста, поета с китара, импровизатора, артиста Стоян Миленков тепърва ще се изследва и обнародва. Дано! Пороците и недъзите, които той описва, осмива, критикува и днес съществуват, затова неговото творчество е актуално и в наши дни. Почти всички съвременни групи за стари градски песни имат в репертоара си шлагерните песни на Стоян Миленков. Много от неговите песни са приели т.н. вторична фолклоризация, т.е. предават се от уста на уста, знаят се, пеят се без да се споменава и знае кой е авторът.

Нужно е да се издирят още източници за куплетите му, посветени на пернишката мина. Може би има все още живи източници – информатори, които със спомени и записки могат да дадат по-пълна представа за

[8] Пак там.

[9] **Миленкова,** Ч. Стоян Миленков – трубадур на смеха и горчивите истини. С., 1989, с. 121.

творчеството му, което ще добави нови щрихи към творческия портрет на Стоян Миленков като народен трубадур, свързан с нашия град и нашата мина.

МАЛКО ИЗВЕСТНИ АРХИВНИ ДОКУМЕНТИ ЗА НЯКОГАШНОТО БРЕЗНИШКО СЕЛО ЗИДАРЦИ

Георги Радославов
историк, гр. Перник

LITTLE KNOWN ARCHIVAL DOCUMENTS ABOUT THE FORMER VILLAGE OF ZIDARTSI IN BREZNIK REGION

Georgi Radoslavov
Historian, Pernik town

ABSTRACT

The author cites little-known and unpublished archival documents stored in the State Archives in Pernik and the State Historical Archives in Sofia. Information from the „Turkish sources for Bulgarian history", volume XX and volume V, was also used. These documents reveal important issues from the 15th – 19th centuries related to the history and development of the village of Zidartsi (the author's birthplace) and the region of the town of Breznik. The Turkish documents provide information on: the number of households for the relevant period in the village of Zidartsi and the region; tax revenue of the state paid by the local non-Muslim population; the names of people and places; the different names of the village of Zidartsi in the years. Attention was paid to the Lawsuit of 1873, organized by the central Turkish authorities, to resolve the dispute that had arisen between the villages of Zidartsi, Velkovtsi and Selishten Dol for the common use of the pasturelands in Cherna Gora Mountain.

The author also paid special attention to Dimitar Petrov Yankolov from the village of Zidartsi (known as Dimitar Zidarski) – a prominent public figure, member of the parliament (1884 – 1886) and mayor of the village of Zidartsi in the first decades of the twentieth century.

Ключови думи: *село Зидарци, 15–19 век, данъци, брой домакинства, съдебен процес, Димитър Зидарски*

Keywords: *Zidartsi village, 15th-19th century, taxes, number of households, lawsuit, Dimitar Zidarski*

* * *

Село Зидарци се намира в етнографската област Граово, с център град Брезник. То е разположено в хълмиста равнинна местност в подножието на хълма Стража (н.в. 790 м). От тази височина се открива широка панорама на цялата околност. Старите хора от с. Зидарци предполагат, че тук в миналото е имало постоянна стража. Димитър Дойчинов[1] пише, че тази охрана в миналото е извършвала и пощенска дейност с други подобни пунктове; те са установявали връзка помежду си и са си разменяли важна информация. До 1900 г. село Зидарци е част от Брезнишка околия, а след тази година е към Радомирска околия, Кюстендилски окръг. Съседни селища на Зидарци са: от изток – с. Витановци, от север – с. Велковци, от запад – с. Ярджиловци и от юг – с. Богданов дол. Зидарци отстои на 9 км в западна посока от гр. Перник, на 12 км югоизточно от гр. Брезник и на 11 км североизточно от гр. Радомир.

Първите писмени сведения за Зидарци са от ***1515 – 1516 г.*** в издадения в Турция ***данъчен регистър за българските земи,*** публикуван в един от 6-те тома на съвременен турски език[2]. Това е съкратен регистър на населението в Софийски санджак (към Софийска кааза). Регистърът дава информация за броя на домакинствата, за данъчните задължения на селото към централната турска власт; за прихода, който получава държавната хазна от с. Зидарци. От него научаваме, че жителите му не са мюсюлмани. В документа[3] селото се споменава под името Зидарич, че в него живеят 43 домакинства (неверници), 5 неженени и 2 вдовици; посочено е, че тук има един едър овцевъд. Това население е давало приход от 4412 акчета[4].

Вторият документ е непълен регистър на бащини в Софийско, Пиротско, Трънско и Брезнишко, съставен от началника им Ахмед бей (от 9 май 1606 г. до 30 март 1607 г.). В него се посочва, че за войнуците[5] от каазите София, Пирот, Трън, Брезник, записани във втората императорска конюшня, службата се отменя с височайши ферман и те се облагат по

[1] **Дойчинов,** Д., **Петров**, В. Историята на храма „Св. Анна“ и историята на с. Велковци. София, 2017.

[2] Данъчният регистър досега не е включен в научно обращение. Използвам информацията от него благодарение на любезната помощ на доц. д-р Румен Ковачев, османист от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, на когото изказвам голямата си благодарност.

[3] ВОА, ТД 370, с. 197.

[4] *Акче* – дребна сребърна монета, въведена в обращение при султан Орхан (1326–1356), дълго време основна монетна единица в Османската империя.

[5] *Войнук* – Войнуците са служили във военно-помощните корпуси на османската армия или понякога като джебалу (бронирани дружинници). В замяна на това са ползвали поземлени дялове (бащини), с облекчен данъчен режим.

системата „Макту“[6]. В документа селото е записано с името Зидарофче. Посочено е, че Петко Велко, изпълнил службата си, притежава бащина под формата на „макту“ – 825 акчета. Споменава се още наличието на две празни бащини[7].

Сведения от този документ е ползвала Елена Грозданова. Тя пише, че през 1606 г. в Зидарци има една заета войнушка бащина и 2 незаети. И още: „Тук войнушкият институт придобива твърде широко разпространение, за да се пренебрегва броят на неотразените в джизие-регистрите войнушки домакинства с оглед по-точното изчисляване на средния брой немюсюлмански домакинства в селище“[8].

Третият документ от турските извори е от 3 май 1640 г. и представлява Списък на домакинствата в Софийско**,** обложени с данък джизие[9], събиран от мъжкото немюсюлманско население в периода 15 май 1638 г. – 3 май 1639 г. В този документ с. Зидарци се споменава под името Зидариче. С особена стойност са данните, според които през 1640 г. с посочения данък са обложени общо 28 немюсюлмански домакинства – 11 стари и 17 нови. В други села в Пернишко и Радомирско, някои от които днес са значително по-големи, броят на домакинствата е следният: Ярджиловци има само 10 ханета (домакинства); в Мещица (както са дадени – „Горна“ и „Долна“) – домакинствата са 18, от тях нови – 6; в Драгичево – 6 домакинства, няма нови; в Горни Раковец – 4 ханета, нови – 16; в Кралев дол – 16 ханета; в Църква – 59 ханета; в Мърчаево – 8 ханета; във Велковци – 14 ханета, в Студена – 40 ханета. От тези данни е видно, че с. Зидарци по броя на домакинствата е равностойно на изброените. Земята в Зидарци е плодородна, селскостопанската реколта е добра, местните жители живеят добре и имат възможност да си плащат данъците към централната турска власт. Затова през годините броят на домакинствата в Зидарци непрекъснато се увеличава[10].

Четвъртият документ е от 31 март 1815 г. **–** Откъс от регистър за войнуци от кааза София. Селото вече е посочено под името Зидарче. Записани са 2 пълни общини на Павле и Павле. В документа се споменава,

---

[6] *Макту* – предварително определена глобална сума за десятъка и налозите.

[7] Турски извори за българската история, Т. XX. София, 1973, с. 213; Турски извори... Т. V, 1974, с. 197 – 198.

[8] **Грозданова**, Е. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. София, 1989, с. 121.

[9] *Джизие/ Харадж* – паричен данък, събиран от мъжкото немюсюлманско население в Османската империя. До 1690 г. джизието е изисквано от немюсюлманското домакинство (хане), а след това – от всеки пълнолетен немюсюлманин. През 1856 г. е заменено с т.н. бедел-и – аскрие, т.е. военен откуп.

[10] *Архивите говорят,* Т. 13. София, ГУА–МС, 2001, с. 430.; ЦДИА – София, ф. 156, а.е. 364 , л. 93 – 98.

че в селото има осем зеваиди[11]. Посочват се и собствените им имена: Паун, Коле, Хранчо, Степан, Пешо, Тричко, Матея, Стоян[12].

В тези документи са описани специалните задължения на жителите на селото към централната османска власт, в замяна на които получават правото да владеят земя.

* * *

Преди Освобождението в землището на с. Зидарци едновременно са съществували два турски чифлика. Собственик на единия чифлик бил Мустафа Мехмед Бегов (1145 уврата[13] – или 1053 декара обработваеми ниви и ливади). Другият чифлик бил на Хаджи Исмаил (около 1000 дка обработваема площ; отделно е имал и ливади). След смъртта му, вероятно по време на Освободителната война 1877–78 г., неговият чифлик е наследен от съпругата му Фатме Зехра.

Чифликчиите живеели в София. Имотите им се стопанисвали от специално упълномощени доверени хора, които организирали и ръководели цялостната стопанска дейност[14].Тези лица живеели в непосредствена близост до чифлиците. Жилищата им се намирали в най-високата централна част на селото (на мястото на днешното училище), откъдето те следели работния процес в двата чифлика. Постепенно около домовете на доверениците, макар и на разстояние, българите започнали да си строят примитивни къщички и домът на довереника се оказал в центъра на селището. Местното население започнало да го нарича „Срецело“, т.е. „насред селото“. Това наименование се употребява и днес. Новозаселилите се българи в Зидарци живеели в девет големи рода. Повечето работели по чифлишките земи, само някои от тях притежавали малко земя. На практика двата чифлика били обработвани основно от изполичари и кесимджии.

* * *

Землището на с. Зидарци обхваща над 3000 декара. По-голямата част от обработваемата земя е равнинна и плодородна, почвата е чернозем. Когато е суха или кална, тази почва изисква повече усилия отколкото другите почви. Независимо от късните пролетни и ранните есенни слани при навременна и добра обработка земята дава добра реколта, главно при зърненото производство. Това осигурявало прехраната на многобройните семейства. Най-плодородните земи обаче били собственост на двамата чифликчии – Мустафа Мехмед Бегов и Хаджи Исмаил.

---

[11] Турски извори... , Т. XX, 1974, с. 337: „зеваид“ – войнушки резерви, от чиито среди са набирани войнуци.

[12] Пак там, с. 337.

[13] Един уврат е около 920 кв. м. За сведение: 1 дюнюм е 919,3 м2.

[14] ДА – Перник, ф. 147 К, оп.1, а.е. 79.

Важна роля за земеделието имали няколко малки потоци-бари (Турска, Осоичка, Изворска, Падинска, Стражичка) и най-вече р. Мещичка. Тя извира от западните склонове на Люлин планина, в близост до с. Мещица[15]. По поречието ѝ се оформя една неголяма равнинна част с песъчлива почва, значително по-лесна за обработване. Тук някога е имало много овощни и зеленчукови градини. Водата на реката се е използвала за поливане на градините и за водопой на добитъка. Нейните води са задвижвали малката караджейка (воденица) на Алексовите от с. Зидарци.

През първите две десетилетия на XX в. поминъкът на местните жители е бил земеделие и скотовъдство. Имало е обширна мера за развъждане на дребен добитък[16]. Впоследствие мнозина земеделци започнали работа в мините в Перник – отначало временно, през зимния период, а впоследствие – за постоянно.

* * *

Интерес представлява съдбата на двата чифлика след Освобождението (1878 г.). Българската държава дава възможност на техните собственици да ги продадат на българите. В ДА – Перник е съхранено Заявлението (под № 1093 от 30 май 1880 г.) от собственика на единия чифлик Мустафа Мехмед Бегов от София, с което упълномощава Иван Колев от с. Витановци, Трънско окръжие да го представлява. В същия документ Иван Колев удостоверява, че е продал на жителите на Зидарци всички ниви и ливади на чифликчията и декларира, че си е взел парите от купувачите. В подадената на 31 януари 1881 г. молба Иван Колев иска Мировият съд в град Трън да издаде на жителите на с. Зидарци Продавателен акт за посочените недвижими имущества[17]. В отговор на това искане Окръжната комисия (под председателството на окръжния управител на Трънски окръг В. П. Муромцов и помощника на секретаря Ангелка Басарова) разглежда делото за въвеждане във владение на недвижимите имущества на Мустафа Мехмед Бегов от София. В съответствие с Решение № 25 от 1879 г. комисията издава съответния документ за продадените от чифликчията дванадесет ниви, пет ливади и един чифлик, находящи се при с. Зидарци, Трънско окръжие.

Този документ е особено ценен, защото в него са отразени наименованията на местностите на 12-те продадени ниви и площта на всяка една от тях: При реката, Бели брег, Кавгалия, Извор, Меджак, При църквата, Падина, Турска бара, Извор. Тези имена са запазени до днес и дават представа за местонахождението на нивите и ливадите на

---

[15] Река Мещичка е десен приток на р. Конска, която се влива в р. Струма.

[16] ДА – Кюстендил, ф. 269 К, а.е. 67, оп.1, л. 69 – 70; **Велев**, В. Местните имена в Пернишко. Велико Търново, 2010.

[17] ДА – Перник, ф. 171к, а.е. 79, оп. 1, л. 1.

чифликчията. Например: в м. *При църквата* Мустафа Мехмед Бегов е имал една нива от 250 уврата и още осем други с площ от 15 до 50 уврата. В м. Турска бара чифликчията е бил собственик на една нива от 180 уврата и на друга от 76 уврата. В м. Извор той е притежавал нива от 51 уврата; в м. Падина – нива от 16 уврата. Отделно са ливадите: една от 250 уврата и друга от 12 уврата в м. Турска бара, в местността Меджак – 16 уврата, в м. Извор – 14 уврата, в м. Осоица – 25 уврата и още една (както е посочена) в близост до селото – 10 уврата[18].

Запазените документи дават информация и за имената на собствениците на имоти, граничещи с чифлишките. Това са чисто български имена, които съществуват и днес: „Милко и Стоян, Христо, Маринко, Витан, Павле, Милан, Мартин, Манчо, Пенчо, Ваклин, Милутин и Илия, Тоне с нивата, Дамян с поята; Гоце с нивата, Милош, Пейчо с ливадата, Гоце със селището нива“. Споменат е и родът на Заяците.

Запазени са и други документи за покупко-продажба на имоти. На 13.II.1885 г. Павел Стоилков от с. Зидарци, Брезнишка околия е подал до Трънския окръжен съд прошение за издаване на документ за чифлишка земя (собственост на турчина Мустафа), закупена от него. Поради неграмотността на подалия молбата, то е подписано от лицето Цв. Радков. На 2 март 1885 г. Трънският окръжен съд му връща отговор.

Подобно искане има от 6 юли 1885 г., подадено от Стоимен Манков от Зидарци, до пълномощника на Фатиме Зехра Хаджи Исмаилова (бивша жителка на София) чрез ходжа Зааде Хюсни ефенди и Зия Ибрахимов (жители на гр. София) – за въвеждане във владение от 28 декември 1884 г. на закупените чифлишки имоти. Под този документ е поставен печатът на селото. Печатът е с правоъгълна форма. На черно поле са изписани с бели едри букви: **„ТРЪ. ОКР. ЗИДАРЦИ“.** Кмет на селото по това време е бил Маринко Илиев Кьосин. На 18 януари 1885 г. Трънската окръжна постоянна комисия удостоверява действителността на настоящото свидетелство с печата на с. Зидарци[19]. Още сведения за чифликчиите има в Държавен архив–Перник[20].

* * *

Спор за мерата в Черна гора

С висока историческа стойност за с. Зидарци е архивният документ, издаден от „Висок турски съдебен съвет“ на 16.XI.1873 г., чийто Препис (от 20 май 1882 г.) се съхранява в Държавен архив – Перник. Този документ е единствен източник за съдебния процес, организиран във връзка с дългогодишния спор за мерата в планината Черна гора между жителите

[18] Пак там, л. 2.
[19] ДА – Перник, ф. 171к, оп. 1, а.е. 339, л. 6 – 7; *Архивите говорят*, т. 13, 2001, с. 428.
[20] ДА – Перник, ф. 147к, оп. 1, а.е. 79, л. 65, 79, 88.

на селата Зидарци, Велковци и Селищен дол. По това време първите две села се числят към Софийски санджак, Дунавска област, а третото – към Радомирската кааза.

Преписът на документа съдържа 8 текстови страници, където подробно е описан целият съдебен процес. Към преписа има и скица на имотите на Зидарци в Черна гора с наименованията на местностите. Оригиналът на съдебния протокол е издаден от Софийското кадийство в деня на процеса[21]. Този съдебен процес е отразен още от историка Петко Асенов[22]и от Димитър Дойчинов[23].

Дълго време посочените села Зидарци, Велковци и Селищен дол спорили за общото ползване на селската мера в Черна гора. Претенции към това изявявали и жителите на с. Ярджиловци. След дългогодишни разпри жителите на Зидарци и Велковци се оплакали на Софийското кадийство срещу своеволията на селищендолци, които им пречели да пасат добитъка си. Затова през 1873 г. турската власт свиква „Висок съвет“ (оторизиран съд), съставен от 9 компетентни съдии – 8 турци и един българин. В него влизат софийският мюфтия, секретарят на Софийското кадийство, писарят и двама членове от радомирския Съдебен съвет (един от тях бил известният брезнишки чорбаджия Димитър Игнатов). В заседанието на споменатия Съвет законни пълномощници са Недялко, Тодор и Бона. За да вземе правилното решение, съдебният състав отива на самото място, т.е. в Черна гора, където се запознава с действителните условия и изяснява фактите.

В съдебния процес като свидетели се явяват 165 селяни от 13 села в района. Свидетели от Зидарци са турските поданици Павле Кръстев, Иванче Стоилков, Мартин Златков, Митре Ристов и кметът на селото Маринко Илиев Кьосин. Свидетелите от Велковци са 48 души, а от Селищен дол – 22. Селата Велковци и Зидарци осигуряват още 86 свидетели от близките села. Най-много са от с. Мещица – 19, от Витановци – 17 и от село Перник – 13 души (общо 49 души). По-малък е броят им от другите 9 села. Пред съда се явяват 9 души от с. Расник, 7 души от Богданов дол, от Сопица – 6, от Вискяр и Батановци – по 4, от Бабица – 3, от Дивотино – 2, от Радуй и Слаковци – по един свидетел. Свидетелите на Зидарци и Велковци оспорват претенциите на село Селищен дол за собственост на мерата; с конкретни примери и факти опровергават неверните им твърдения. Те свидетелстват в присъствието на Хюсеин ефенди (писар на тапиите) и законния повереник, пратен от страна на Мехмед Али ефенди, Абдула Ефендиев.

---

[21] ДА – Перник, ЧП – 194, л. 1–8. Документът е от 16.XI.1873 г.

[22] **Асенов,** П. Съдебни разпри за земя. // *Димитровско знаме*, бр. 69, 1.IX.1972.

[23] **Дойчинов,** Д., **Петров**, В. Историята на храма „Св. Ана“ и... , с.16.

На базата на събрания по време на съдебните заседания богат фактически материал и на свидетелските показания съдът определя границите на гореспоменатото пасище: дълга тясна ивица, започваща от река Конска, на която има мост, и оттам започва т.н. „прогон“ за минаване и отвеждане на животните към пасището. После площта на пасището се разширява. Границата му върви покрай местността Три кладенци и достига най-високата точка – връх Китка. Оттам тя се спуска към гората Костурица, после очертанията на пасището се стесняват към старояржиловска нива и се спускат отново към река Конска[24].

„Високият съвет“ (оторизираният съд) издава справедливо решение: гореспоменатите села задружно да ползват мерата. Съветът постановява: *„гореказаното в пределите пасище, според свещения и високите устави остава задружно да се ползва между жителите на гореспоменатите села, които в него да си пасат своите скотове, да не се забранява и не възпрепятства във владението и ползването на тъжителите от предписаните села Велковци и Зидарци и на техните доверители...“*[25].

В крайна сметка съдът възстановява законните права на тъжителите от Зидарци и Велковци относно тази земя, като се основава на достоверността на свидетелските показания. Явно, загубено е доста време и нерви. По тогава действащите закони за съдебните документи е заплатено 1500 гроша мито и 5 гроша за подпис.

* * *

Интересни сведения за Брезнишко изнася брезнишкият историк Петко Асенов. В своята книга „Бащино огнище“[26] той сочи, че през втората половина на XVIII в. в Брезник приижат много пришълци от околните села. Много „зидарчане“ (както ги нарича П. Асенов) също идват и се заселват в Брезник с надеждата за по-добър живот. Няма точна информация колко семейства са се преселили в Брезник. Известно е, че тук се утвърждава фамилията Зидарски. Основна причина за преселването на хората е бързото развитие на различни занаяти в малкия град. Постепенно в живота на хората навлизат стоково-паричните отношения и развитието на търговията, които коренно променят начина на живот. В навечерието на Освобождението тук се създава Смесен съд[27].

Според П. Асенов, през Средновековието Брезник се е числял към

[24] ДА – Перник, ЧП – 194, л. 1–8. В центъра на скицата на мерата са посочени ниви и поята на зидарчани - л. 5.

[25] ДА – Перник, ЧП – 194, л. 1 – 8; **Асенов**, П. Пак там.

[26] **Асенов,** П. Бащино огнище: Брезник. София, 1969, с. 43; **Нешев,** Г., **Асенов**, П., **Огнянова,** Е, **Велев,** В. Брезник и Брезнишко (краеведски изследвания). София, 2005, с. 86 – 87.

[27] **Асенов**, П. Бащино огнище..., с. 47; **Асенов,** П. Съдебни разпри за земя...

Дунавския вилает. До 1856 г. Брезнишката кааза в административно отношение е към Видинския, после към Нишкия и най-накрая – към Пиротския санджак. След 1865 г. селищата от Брезнишката кааза са включени в Радомирската, в чийто състав вече влизат общо 140 селища. Само след 9 години, т.е. през 1876 г., Брезник отново става кааза в състава на Пиротския санджак. Зидарци и близките села Витановци, Мещица и Велковци отново са върнати към Брезник. Все повече Брезник се утвърждава като привлекателен районен център за много хора от съседните села.

* * *

В Брезник преселниците се включват в обществено-политическия живот, а някои от тях израстват като авторитетни личности. Популярна личност в Брезнишко е Димитър Петров Янколов. Той е роден в с. Зидарци и е известен с фамилията Зидарски**.** В навечерието на Освобождението Димитър Зидарски е училищен настоятел. Има информация, че през 1858 г. той е заточен за цяла година в София[28].

От архивните документи, съхранявани в ДИА – София и ДА – Перник, научаваме, че той е бил секретар на Окръжния съвет в град Трън (1882 – 1884 г.), депутат в IV Обикновено народно събрание (1884 – 1886 г.) и кмет на село Зидарци в първите десетилетия на XX в.[29].

В Държавен исторически архив – София се пазят протоколите от двете събрания, проведени на 27 май и 3 юни 1884 г.[30]. Според предписание № 1389 от 5 април 1884 г. и съгласно чл. 11 от Закона на избирателите, на 27 май 1884 г. в Брезник се провежда събрание, на което трябва да бъдат определени кандидатите за народни представители от околията. Окръжният управител на град Трън изпраща Димитър Зидарски[31] да го представлява на това събрание. За член на Втората избирателна секция за писар е избран учителят от с. Зидарци Стойне Павлов[32]. Според тогава действащия закон, на това събрание се решава кои двама от Брезнишка околия ще я представляват в Народното събрание (от предварително одобрените по места 16 кандидати). Още на първото събрание Димитър Зидарски е избран за депутат в Народното събрание с най-много гласове.

---

[28] **Асенов,** П. Бащино огнище..., с. 68.

[29] ДИА – София, ф. 173К, оп. 1, а.е. 100, л. 52 – 58; Родоначалникът на рода на Димитър Зи дарски дядо Янкол е бил войвода и търговец на добитък, търгувал е с Цариград.

[30] ДИА – София, фонд 173К, опис 1, а.е. 100, л. 52 – 58.

[31] По това време Димитър Зидарски е секретар на Окръжния съвет в Трън. Посочено е, че по занятие той е земеделец.

[32] В ранния период на училището в Зидарци учител е местният жител Стойне Павлов. Според „Държавен вестник“ (бр. 77, 04.10.1881 г.) Димитър Петров и Стойне Павлов слушат лекции и завършват успешно курсовете за учители, проведени през юли и август в София.

(Броят на населението в околията е 4287 души, а за него са пуснати 1642 бюлетини). Този факт е показателен за безспорните му качества и за влиянието му сред населението в околията.

Следващият след него по брой на спечелени гласове е Димитър Вучков Раснишки (763 бюлетини). Интерес представляват данните за третия, ползващ се по това време с висок авторитет, брезнишки патриот и възрожденец – Кота Кафеджийски. Той печели само 372 бюлетини, което е крайно недостатъчно, за да заеме второ място, даващо му право да влезе в Народното събрание. При тези резултати, според закона, се налага да се проведе ново събрание, за да бъде определен вторият кандидат. То е организирано на 3 юни с.г. За председател на една от двете избирателни секции е избран учителят от село Зидарци Стойне Павлов**.** От съседното на Зидарци село Витановци се включват учителят Ваклин Иванчев и кръчмарят Гергин Илиин. След преброяването на гласовете се установява, че Димитър Раснишки получава необходимия брой бюлетини и е утвърден за народен представител за Брезнишка околия. Кота Кафеджийски и при втория тур не успява да набере необходимите гласове[33]. Само девет дни след събранията в Брезник в „Държавен вестник“[34] са оповестени имената на избраните народни представители за IV ОНС от Брезнишка околия на Трънски окръг: Димитър Петров Янколов от с. Зидарци и Димитър Вучков от с. Расник.

От Дневниците на IV Обикновено Народно събрание узнаваме, че на 27 юни 1884 г. се провежда Извънредна сесия. На следващия 28 юни 1884 г. (четвъртък) е Първото заседание. В Списъка за присъствие на народните представители намираме името на Димитър Зидарски[35]. Димитър Зидарски. е взел участие в заседанията от Първата сесия на IV ОНС (15.X.1884 – 1.II.1885 г.)[36].

* * *

Изключителен интерес представляват развалините на старата църква в сега действащия гробищен парк, в източния край на Зидарци[37]. Дължината на този строеж е 16 м, ширината – 9 м, площта – 144 кв.м. Основите на зидовете са с дебелина 0,80 м; иззидани са с дялани правоъгълни камъни; от зидовете сега са запазени само 2 м в земята[38]. Разрушената

[33] ДИА – София, ф. 173к, оп. 1, а.е. 100, л. 52 – 58 (Протоколи от събранията в Брезник).
[34] Държавен вестник, бр. 52, 12 юни 1884 г.
[35] Дневниците на IV ОНС, Първа сесия, 15.X.1884 – 1.II.1885 г., с. 4. Димитър Зидарски.
[36] Пак там, с. 2.
[37] Тази височина местните я наричат „При тръна“.
[38] **Велев,** В. Местните имена в Пернишко. Велико Търново, 2010, с. 28 – 29; ДА – Перник, ф. 40к, а.е. 46, 1926 – 1948 г. Църковното настоятелство при църква „Св. Николай“ в с. Ярджиловци; ДА – Перник, ф. 35, а.е. 26, 1923 – 1948 г. Църквата „Св. Петър и Павел“ в с. Мещица.

църква в Зидарци е ценен архитектурен паметник от Средновековието и има регионално историческо значение. За съжаление, църквата все още е непроучена – не се знае кога е построена, нито кога е разрушена и изоставена. Имайки предвид, че тя е вкопана 2 м в земята, се предполага, че строежът е през първите години на турското робство. От посочения по-горе документ знаем, че селото през ранните години на османското робство (1514 – 1515 г.) е имало немалък брой домакинства, които внасяли солиден приход в държавната хазна. Може би това е причина за благосклонността на властта към хората от Зидарци. Вероятно влиятелни лица от селото са успели да спечелят доверието на турската власт в София и да издействат разрешение за строеж на християнски храм. Храмът е вкопан в земята, за да не доминира в близката околност – спазено е основното изискване на централната турска власт църквата да не е по-висока от „мюсюлманин, яхнал кон". Според историка Божидар Димитров[39] много християнски храмове са унищожени по време на войната на Свещената лига срещу Османската империя (1688–1689). Сериозни страдания търпи раята и по време на кърджалийските размирици, продължили близо три десетилетия в края на XVIII и началото на XIX в., когато също се извършват разрушения и поголовна сеч. Възможно е църквата в с. Зидарци да е разрушена през тези години.

* * *

По инициатива на местните жители – членове на Църковния съвет – Веско Петров Стоичков, Иван Венциславов Алексов, Божидар Асенов Любомиров и др. през 2013 г. в Зидарци започва строежът на малка църква – параклис. Средствата за строежа са от арендаторите на земеделска земя в селото Веселин и Данчо от Богданов дол; има дарения и от местните жители. Майстори-строители са: Ангел Борисов Петков (родом от с. Егълница, в момента 62-годишен), Владимир Георгиев Иванов (роден 1962 г.) и Иво Тодоров Иванов (роден 1962 г.)[40]. Новата църква в Зидарци е разположена на най-високото място на площада и впечатлява с особената си църковна архитектура. Строежът на църквата доминира над местността и внушава респект. След нейното окончателно завършване, оборудване и евентуално изографисване ще стане най-импозантната сграда в селото. Тя ще бъде място за поклонение и надежди, за утеха в трудни минути за всеки човек. Дано това стане в скоро време, тъй като са известни трудностите, свързани със специалисти и финансови средства.

[39] **Димитров,** Б. Уникалните пернишки църкви. София, 2003, с. 9.
[40] **Личен фонд на Георги Радославов**. Записано на 02.03.2017 г.

* * *

Цитираните архивни документи в статията са доказателство, че с. Зидарци съществува много векове преди нас, че тук хората са отстоявали своята идентичност и продължават да живеят с надеждата, че името на селото ще пребъде във вековете. В днешно време населението на селото е силно намаляло и е със затихващи функции (както всички съседни селища). Надяваме се обаче с. Зидарци да намери верния път и да продължи своето развитие. Това е важно както за нас – днешните му обитатели, така и за следващите поколения.

ЗА ОБЩИЯ ПРОИЗХОД НА ВИДОВДЕНСКИТЕ СЪБОРИ В ГР. ГОДЕЧ И ГР. БРЕЗНИК

Вера Георгиева
краевед, гр. Брезник

.

GENERAL ORIGIN OF THE VIDOVDEN FAIRS IN THE TOWNS OF GODECH AND BREZNIK

Vera Georgieva
Regional history researcher, Breznik town

ABSTRACT

The article contributes to clarifying the origin of Vidovden in Bulgaria.

Vidovden Fairs in the towns of Breznik and Godech have been held each year on June 15/28 since time immemorial. According to the legend of these fairs, Bulgarian and foreign traders and craftsmen came and sold various goods. The fairs lasted for three days. People prepared different dishes and breads, welcomed guests, danced horo, and there were lots of music and songs. The Vidovden Fair in both settlements gradually declined during World War II, but in the 1970s, people's interest in it returned.

Vidovden is associated with the hailing saints: Bartholomew and Barnabas (June 11), Holy Prophet Elisha (June 14) and St. German (May 12). It was believed that on this day farmers should not do anything in the field in order to avoid hail, storms, winds and fires that destroy the crops. The Vidovden Fairs in Godech and Breznik are also associated with St. Vitus – a protector in distress (held on the day of St. Vitus). The cult of St. Vitus was apparently transferred by Saxon Catholics who worked as miners on the Balkan Peninsula during the Middle Ages.

However, a more in-depth study needs to be done to completely shed light on Vidovden origins in Bulgaria.

Ключови думи: *панаир, Видовден, Св. Вит, Св. Вартоломей и св. Варнава, католици саксонци*

Keywords: *fair, Vidovden, St. Vitus, St. Bartholomew and St. Barnabas, Saxon Catholics*

***

От направените проучвания в близкостоящите до западната ни граница градове: Видин, Лом, Белоградчик, Михайловград (Монтана), Берковица, Годеч, Сливница, Ботевград, София, Брезник, Трън, Перник, Радомир, Пирдоп, Златица, Самоков, Ихтиман, Костенец, Кюстендил, Дупница, Благоевград, Разлог, Симитли, Банско, Сандански, Гоце Делчев, Мелник и Петрич се оказа, че Видовден се празнува само в Годеч и Брезник с провежданите там събори.

Съборите на Видовден в Брезник[1] и Годеч[2] се провеждали от незапомнени времена на 15/28 юни. Първоначалните им местонахождения били в с. Комщица, Годечко и в местността „Кална бара", землище на с. Бабица, Брезнишко. Те се намирали на стари пътища: през с. Комщица минавал „друм", идващ от Лом, през Берковица за Цариброд (Димитровград)–Пирот–Ниш; през местността „Кална бара" преминавал „Железарски път"[3], който идвал от Цариброд за София или през Петрохан за р. Дунав. И двата пътя са свързани с представата за стари пътувания на търговски кервани и размяна на стоки.

Съборът Видовден в Комщица се провеждал на десния бряг на р. Височица, в махала Комщица[4]. Там имало турски хан. Мястото е познато под наименованията Анове, Поданът[5] и Каменякът[6]. По предание се знае, че на 100–200 метра от това място имало изворна вода и оброк[7]. Забравено е на кой светец се е служело на този оброк. Местонахождението на събора е в близко съседство с непроучената местност Селище[8] в землището на с. Комщица.

Мястото, където се провеждал Видовден в обширната местност Кална бара, се знае като „Стари Видовдън" – землище на с. Бабица, Брезнишко. Това място било маркирано с оброчен паметник, на който жителите на с. Бабица изнасяли колачи за Видовден. Забравено е на кой светец е служено. Мястото на събора на запад граничи с голямо антично селище[9].

От предание се знае, че в с. Комщица идвали кервани на търговци и

---

[1] ОИМ – Брезник, Научен архив, а.е. 186, с. 41 – 45.

[2] **Георгиева,** В. Видовден някога. // *На преден пост,* Годеч, № 6, 30.06.1986; **Палиязова,** И. Някогашни срещи на Видовден. // *На преден пост,* Годеч, № 10, 18.06.1987.

[3] **Георгиева,** В. Стари пътища в Брезнишко. // *Граовски новини*, № 23, 09.12.1977.

[4] ОИМ – Брезник, Научен архив, а.е. 183.

[5] *Поданът* – под хана.

[6] *Каменякът* – каменни основи, останали от хан.

[7] *Оброкът* – намирал се е в сегашния двор на Митко Костин от с. Комщица.

[8] *Селище* – намира се между р. Височица и Гебешка река.

[9] **Митова-Джонова**, Д. Археологическите паметници на Пернишки окръг. София, 1983, с. 18.

занаятчии от запад, а от вътрешността на страната се включвали български и турски занаятчии, и търговци. Тук те разменяли своята стока. Затова и Видовден в с. Комщица бил установен като пазарен ден. На Видовден идвали много хора от Пиротско, Царибродско, от Петрохан. Стара местна информация гласи: „Чък от Пирот доодеше“. Запазен е и споменът за пазар на добитък. От селото продавали местна порода овце, коне, говеда. Търговци от Панагюрище и Копривщица купували добитък. Покупко-продажбата се осъществявала със златни и сребърни монети. Затова свидетелстват две малки златни монети на „пазарището“ в Комщица. На събора имало и свирки, правело се хоро.

По-подробни са преданията за „Стари Видовдън“ в Брезнишко[10]. Съборяни идвали не само от граовските села, но и от околните краища. Срещу Видовден шилегарите от селата Слаковци и Сопица построявали егреци от западната страна на близкостоящата до мястото на събора Добра могила[11], за да скрият шилетата от „власците“. Според народното поверие на Видовден преди изгрев слънце огрявали „власците“. Височината на могилата пречела на „власците“ да огреят „шилетата“. В противен случай те ставали „власиви“, т.е. разболявали се. Оттук и народната поговорка „Че те вида власците на Видовдън.“

На „Стари Видовдън“ ставало голям пазар. Идвали чуждестранни търговци, които продавали лекарства, „меришливки“[12], килими, коси за косене и арнаутски сърпове. От гр. Кутловица (Монтана) предлагали малки и големи кутли[13]. От Габрово с талига превозвали залупци[14], ножове, ножици. От с. Гинци с кола докарвали за продан каменни корита и точила. Местни майстори предлагали пищялки и двоянки. Някои селяни пекли агнета и продавали печено месо. И тук пазарували със златни, сребърни и турски пари. Всеки търговец имал „терзичета“[15] с малки блюда за измерване на златните монети.

На този ден се играело хоро, като се свирело на гайда и кавал, но най-често момите пеели „хороигрени песни“. „Усвирило се, удрънкало се, да ти е мило да гледаш и да слушаш“ – гласи местното предание.

Около Освобождението и двата събора били пренесени от първоначалните си места. Въпреки отпора на населението, поради търговски съображения, започнали да се провеждат в Годеч и в Брезник.

---

[10] **Георгиева,** В. Стари Видовдън. // *Граовски новини*, Брезник, № 13, 14 юли 1978.

[11] *Добра могила* – надгробна антична могила.

[12] *Меришливки* – парфюми.

[13] *Кутли* – крина, мярка за жито.

[14] *Залупци* – дървена паница с дървен капак. Използвала се е при полската работа за носене на сирене и др.

[15] *Терзичета* – везни

Но споменът за първоначалните местонахождения на съборите останал за дълго. „Остана ми жал за този събор…“ – споделял със сина си дядо Георги Диманов от с. Сопица, Брезнишко, починал на 90 години през 1934 г.

В Годеч съборът ставал в центъра и по поречието на р. Нишава. Участвали всички села от бившата Годечка околия. Идвали от Михайловградско (Монтана), Берковско, Софийско, Самоковско, Западните покрайнини. Съборяните пристигали на коне, магарета, с каруци или пеша. Младите булки носели бебетата на гръб в люлки.

В Брезник съборът първоначално ставал в източната част на града, а по-късно в центъра и на главната улица. Съборът бил посещаван от населението на бивша Брезнишка околия, от Трънско, Радомирско, Сливнишко, Софийско.

И двете селища предварително се приготвяли за своите събори. Почиствали домовете си, кръчмите, бакалниците, кафенетата и др. В Годеч касапите заколвали около 1000 броя агнета и яловици[16] за кръчмите и домовете. Във всяка къща трябвало да има месо, затова тези, които нямали, им било давано на вересия.

Обикновено в кръчмите имало подготвени по 20 агнета и 2–3 „яловици“; в мазетата била складирана бира, ракия, вино. В кръчмите имало още: пържена риба, зелен фасул, гювеч и др. В специално приготвени бирарии са поднасяли кебапчета и пиене. В гостоприемните домове приготвяли супи, различни гозби, баници. Различни компании (роднини, сватове, приятели) се веселили в кръчмите и бирариите. Поръчвали си обикновено по едно цяло агне и казвали: „Сега че се видим, па чак на Димитровден“.

На Видовден в Годеч идвали от софийските села, за да пазарят моми за жътварки. Обикновено отсядали в някой дом, за да дават „равуну“[17] на жътварките. Уговаряли се с драгоманката[18] на коя дата ще дойдат, за колко дена и колко лева ще им заплатят. Обикновено се спазарявали групи от 7–10 моми. След това сядали да обядват. „Полянците“[19] носели бял хляб и сирене в залупци. В Годечко яли черен хляб и когато поднасяли на децата бял хляб, за да не гледат, те държали в едната ръка белия, а в другата ръка – черния, отхапвали от единия, после от другия и казвали, че ядат сирене.

В Брезник за Видовден касапите колели агнета, ялови овци, овни,

---

[16] *Яловица* – овца, която не се е оагнила.

[17] *Равуну* – капаро. Дадена част от уговорената цена като залог, че сделката ще бъде изпълнена.

[18] *Драгоманка* – водачка на жътварките, която прави спазаряването и разпределя парите.

[19] *Полянци* – селяните от софийските села.

телета под дървения мост на чаршията[20]. Още от вечерта пълнели агнетата и ги носели на фурна. Кръчмарите опъвали платнени навеси и нареждали маси. В големи котли готвели постни и блажни гозби. По домовете готвели месо със зеле, фасул, ориз. Съборяните носели в дисагите си погачи, баници, печени пилета, ракия. Веселбата била голяма и непринудена.

Съборът на Видовден в Годеч, както и в Брезник, продължавал три дни. В Годеч – първият ден се нарича „Лисе“[21] (детски празник). На „Лисе“ се установявали сергиите и бабите извеждали децата, накичени с трендафил. На втория ден, т.е. на самия Видовден, излизали младите и хората на средна възраст. Бабите оставали вкъщи, а децата пасели добитъка. На третия ден излизали предимно старците, които се пазарели със сергиджиите за по-евтина стока.

В Брезник денят преди Видовден бил свързан с настаняване на сергиите и започване на пазара. На втория ден, когато бил самият събор, било най-оживено. На третия ставали последните пазарлъци и вдигане на сергиите.

На двата събора ставали големи пазари. В Годеч идвали 70–80 евреи – пътуващи търговци. Те правели „вениции“[22], за да имат сянка. Сергиите изобилствали от разнообразна стока: басми, платове, памуци, прежди, конци, чорапи, дантели, маниста и друга стока. От Берковско идвали грънчари, оттам продавали също самари и седла за коне и магарета, бакърени съдове. От с. Бусинци, Трънско продавали глинени съдове, като ги прекарвали с конски каруци, покрити с чергила. От Клисура докарвали небоядисани столове и пр. От Габрово – захлупци и копани[23], бъклици. От Етрополе – грънци, връчви[24], бъклици. От Михайловградско (Монтана) докарвали добитък за продан. Цигани идвали с вретена и хурки.

В Брезник разнообразието на предлаганите стоки също било голямо. За допълване на картината ще спомена още: бозата и шербета, тахан халвата, ябълки, сливи, круши. Наред със сергиите идвали цирк, люлки, въртележки, мечкари и др.

На Видовден се играело хоро. В Годеч свирела духова музика и на 3–4 места правели хоро. „Невестите“ завързвали люлките с бебетата на върбите до реката и правели самостоятелно хоро. Играели „За пояс“, „Кукунеще“, „Лила“, „Пайдушко хоро“. На хорото момите и момците се

[20] *Чаршия* – главната улица, където са дюкяните.

[21] *Лиса* – свети пророк Елисей

[22] *Вениции* – забити четири кола от четирите страни на сергията; отгоре са поставени върбови клонки и листа, за да правят сянка.

[23] *Копаня* – широк и плитък съд от издълбано дърво. Използван за месене на хляб или за поставяне на храна за добитъка.

[24] *Връчва* – голямо гърне, делва

харесвали и често ставало „влачене на моми“.

В Брезник циганите кеменджии, цигулари, тъпанджии, свирели граовското „За пояс“, „Топтан“, „Водена ръченица“ и др. Правели се по три-четири хора; едни били смесени, а други – на отделни села.

Съборът на Видовден и в двете селища постепенно запада по време на Втората световна война и след 09.09.1944 г., но около 70-те години на XX век започва макар и бавен процес на спонтанно връщане интереса на хората към него. На този ден се завръщат кореняците, създава се празнично настроение и задушевност.

Всичко казано дотук говори за общите белези на двата събора. Но за общия им произход интерес представлява коренът на самия Видовден.[25] На много места у нас представата за този ден е разлята и не се свързва с определен ден. Видо/а/ се свързва със светците-градушкари: Вартоломей и Варнава (11 юни), Свети Пророк Елисей (14 юни) и Свети Герман (12 май). „Видо види, а светците-градушкари наказват за сторените пакости“[26].

Видовден у нас показва известна връзка със западния светец Вит. Той е включен в групата на светците-мъченици от IV век Вито, Модесто и Крегиенция. Св. Вит е един от 14-те светци-закрилници в беда, към които християнските народи се обръщат за помощ. Култът към Св. Вит се развил след V век в Южна Италия, а предаността към 14-те светци-закрилници като група се разпространила в Германия през XIII век, след това в Чехия и други европейски страни. В Германия Св. Вит е патрон-закрилник на саксите. Той се празнува на 15 юни[27].

Култът на Св. Вит в Брезнишко, а вероятно и в Годечко, явно е пренесен от саксонците-католици, които през средните векове били рудничарите на Балканския полуостров[28]. Затова говорят следите от старо рударство край Брезник, на планинското възвишение Бърдото[29].

---

[25] **Георгиева,** В. Видовден. // *Векове,* кн. 2, 1986, с. 62 – 64.

[26] **Вакарелски**, Хр. Български празници и обичаи. // *Войнишка библиотека*, кн. 18, 1943, с. 2; **Арнаудов**, М. Студии върху българските обреди и легенди. София, 1971, с. 231;

[27] **Милев,** Н. Католишката пропаганда в България през XVII век. София, 1914, с. 9; **Кирил, Патриарх Български.** Католишката пропаганда сред българите през втората половина на XIX век. София, 1962, с. 33**; Дуйчев,** Ив. Софийска католишка архиепископия през XVII век. София, 1939, с. 1.

[28] **Dizioario encilopedico modern VI volume edizione labor, Milano, 1959;**
Nuivoisanti del giorn di Piero Bargo 1Lini 331_332_editore Va_llocchi_Firenzeterzaedizione 1960; Encilopedia Unversale_la Rousse_Rizzoli XV volume, pagina 630 enditore Rizzoli_ Milano, 1966; Citta e paesi D`Ytalia_Istituto geografico do Agostini_Novara, 1966; Annuariogenerale_Comuni e frazifneD`Ytaliaedizone Tovring club italiano 1968; Handworterbuch des Deutschen Aberglaubens, Band VIII, Berlin und Leipzig 1936_1937, 1539 –1544. Използвам случая да благодаря на Лиляна Кожухарова, гр. Милано, Италия и Oda Lrcholz, Берлин, Германия за оказаното съдействие.

[29] **Геров, Б.** Проучвания върху западно-тракийските земи през римско време. // *ГСУ,* Исторически факултет, Т. 4, с. 196, с. 253–254; **Георгиева**, В. Рударите в Брезнишко. //

Внимание заслужават и следните сходства: култът към Св. Вит е свързан със символа на „светлината“ (виждането), същото се отнася и до нашия народен обичай. В Брезнишко срещу Видовден хората събирали дъждовната вода, запазена в листните пазви на растението „баба Вида“ (лугачка). Преди изгрев слънце се измивали с тази вода за здраве, да нямат очебол през годината, да растат буйни косите на момите, за да се харесат на момците и др.[30] В Годеч този обичай по-рано е отмрял и обеднял от съдържание. Преди Видовден бабите карали младите и децата да събират дъждовната вода от чобанките[31] или от трендафил и преди изгрев слънце на Видовден измивали лицата си, за да са червени като трендафил. В деня на Св. Вит в Италия и Германия се устройвали весели събирания с ядене, танци и пазар, както е правено на видовденските събори в Годеч и Брезник. Денят на Св. Вит се смята за ден на обрат на слънцето и за най-дълъг ден, има значение за времето, докарва дъжд. У нас се вярвало, че денят на Вартоломей е на завъртане на слънцето към зима. Тези белези вероятно имат общ характер и крият следите на паганизма.

От всичко казано дотук, като се има предвид, че съборите на Видовден в Годеч и Брезник се провеждали в деня на Св. Вит, може да се допусне, че Видо/а/ в нашата страна е пренесеният Св. Вит от Запада.

Трудно е обаче да допуснем, че само саксонците-рудари са успели да предизвикат с насаждането на култа към Св. Вит (и най-вероятно поставянето от тях на оброчни паметници) тези мащабни, спонтанни, празнични изяви векове наред в Годечко и Брезнишко. Явно тук е имало и нещо друго, което е задържало култа. Следи от него не са останали, но най-логичното предположение е Косовската битка през 1389 г., която е станала на 15 юни в деня на Св. Вит[32]. Знае се, че български доброволчески отряди от западната ни граница са се притекли на помощ на балканските християнски войски на Косово поле. Оттук може да се стигне до догадката, че българското население от сегашните Годечки и Брезнишки краища е било свързано с тази битка. Първоначалното провеждане на двата събора е било вероятно в памет на падналите воини в тази битка. Смисълът на граовската поговорка „Че дойде Видовдън“ е напълно в духа на тази битка, т.е. ще дойде ден за разплата, за уреждане на сметките. В Годечко по време на спор и обида казвали: „Нека дойде Видовден, че оправимо работата.“ Но току-що казаното е съвсем хипотетично. Тази теза се нуждае от по-сериозни доказателства, че съществува връзка между този празник

Рудничар, № 39, 29.09.1977.

[30] **Мартинов,** А. Народописани материали от Граово. // *СбНУНК*, кн. 10–11, 1958, с. 739 – 740.

[31] *Чобанка* – високо растение със зелени, широки и устойчиви листа.

[32] История на България, Т. 1. София, 1961, с. 222.

и Косовската битка от 1389 г. Тази връзка става още по-неуловима като се вземе под внимание хронологическото несъответствие между Косовската битка и дейността на саксонците-рудари.

С произхода на Видовден у нас са свързани и други нерешени въпроси от археологически, етнографски и исторически аспект. За Брезнишко е необходимо да се изясни изборът на оброчното място и евентуалната му връзка със заобикалящите го археологически останки. За Годечко – да се осветли взаимовръзката на оброчното място с изворната вода, която вероятно е адресирана към част от култовите символи на Св. Вит, свързани със „светлината и виждането". Да се търси коренът на Видовден в народното творчество и топонимията. Необходимо е да се издири къде на други места в нашата страна са провеждали събори на този ден. Да се издирят всички старини у нас, свързани с Видо/а/ и групата на светците-градушкари. Макар и пренесен светец, трябва да се изследват обстойно култовите символи, свързани със Св. Вит, и да се доуточни разпространението на този култ и в другите страни. Да се изясни съществувала ли е връзка между Видовден и Косовската битка през 1389 г.

Направеното дотук е повод за по-задълбочено изследване в бъдеще, което би осветило напълно произхода на Видовден у нас.

СОЦИАЛНО-НОРМАТИВНАТА КУЛТУРА НА ТРАДИЦИОННОТО СЕЛСКО СЕМЕЙСТВО (по материали от Кюстендилския край)

Доц. д-р Екатерина Керемидарска
РИМ–Кюстендил

THE NORMATIVE SOCIAL CULTURE OF THE TRADITIONAL RURAL FAMILY (Based on materials from the Kyustendil region)

Assoc. Prof. Ekaterina Keremidarska, PhD.
Regional Historical Museum at Kyustendil

ABSTRACT

In the normative social culture of the Bulgarians, an essential part takes the family with its historical development, its kinship groups, relationships and kinship names related to the village community, craftsmen organizations, traditions and common law. The family is considered as a core value, a place where the biological and social reproduction of the generations is done and the cultural and moral values are created, preserved and transmitted, while the ethnic self-awareness is maintained.

The family and the native village of the rural person represent his social and spiritual cosmos, in which his work and emotional life flow.

This article gives a brief overview of the traditional rural family in the Kyustendil region and the radical changes in its structure and functions, happening in the period after the Liberation and before the Second World War. The researched settlements are selected according to certain indicators: natural-geographical environment, economy and land ownership before the Liberation.

The study covers several major problematic circles related to the normative social culture. The first one is about the form and the structure of the family itself – marital age, spouse choice, and demographic behavior. The second one covers the relationships inside the family: parents-children, siblings, man-woman; putting an accent on the socialization of the individuals and their differentiation by gender and age. The third problematic circle is related to

the role and the status of the family in the rural community and relationships: neighborhood-village-village lands, village and surrounding villages.

The normative social culture of the traditional rural family in the indicated region shows that mountainous terrain, typical for most of the studied villages, leads to poor and primitive agriculture, to detachment of cultural centers and to low living standard of the population. The reasons for this process are economic, natural, geographical, social and cultural and they lead to the depopulation of many settlements back in the 1950s when the big rural family was replaced by small individual families.

Ключови думи: *традиция, нормативна култура, семейст**во, родствена терминоголия***

Keywords: *tradition; normative culture; family; kinship terminology*

* * *

Социално-нормативната култура обхваща етническата среда и присъстващите ѝ организиращи и регулиращи функции, които заедно с обществено-икономическите и политическите фактори, оказват влияние върху формирането на българския народ и култура. В нея основно място заема семейството с неговото историческо развитие, с рода и родствените групи, родствените връзки и роднинските названия, селската община, еснафските организации и народно-обичайното право. За българина семейството е основна ценност. В него се осъществява биологичното и социалното възпроизводство на поколенията: в него се създават, запазват и предават културни и морални стойности, поддържа се етническото самосъзнание[1].

В статията се прави кратък преглед на селското традиционно семейство в Кюстендилския край, от Освобождението до Втората световна война (1880–1945), когато в неговия състав, структура и функции настъпват радикални промени. Проучените селища са подбрани по определени показатели – природо-географска среда, стопанска дейност, собственост на земята преди Освобождението.

Изследването обхваща няколко основни проблемни кръга, свързани със социално-нормативната култура на традиционното селско семейство. Единият е посветен на състава, формата и структурата на семейството, на брачната възраст, избора на брачен партньор и демографското поведение. Вторият проблемен кръг включва взаимоотношенията вътре в семейството:

[1] **Керемидарска**, Ек. Празник и делник в Кюстендилско. Кюстендил, 2001, с. 7

родители–деца, братя и сестри, мъж–жена, като специално внимание се обръща на социализацията на индивида и на полово-възрастовата диференциация. В третия кръг на изследването е разгледано мястото на семейството в селската общност и взаимоотношенията махала–селище–селско землище, селище и околни села. Семейството и родното село, които обграждат селския човек от околния външен свят, са неговият социален и духовен космос.

Кюстендилският район е част от Средна Западна България и надморската височина е изходната точка при стопанското разделение на селата на полски, полупланински, планински и високопланински. Земеделието и близките му отрасли, на първо място, са от първостепенно значение при районирането и са посочени в ***таблицата Териториална структура на селищата в Кюстендилско според надморската височина***, намираща се в приложението след статията[2].

Семейството в този район се проследява съобразно направената типология на селищата в него, която включва: надморска височина на разположение, стопанска дейност и наследена собственост върху земята преди Освобождението. По този начин се очертава спецификата на Кюстендилския район в областта на културата и обществения живот.

Преобладаващ тип села в Кюстендилския регион са полупланинските. Земеделието и животновъдството в тях са двата основни и с равностойно значение поминъци. По специфика на собственост върху земята преди Освобождението повечето от тези села са раетски – свободни. В планинските и високопланинските селища се срещат кесимджийски села, при които собственик на земята и къщите в селището е агата-турчин, който живее в Кюстендил. Населението в тези села е длъжно всяка година да плаща „кесим“ (данък в натура от произведената продукция от всяко семейство) и това е една от причините, поради които семейството се стреми да се поддържа в голям числен състав, за да плаща по-малък кесим. След Освобождението, благодарение на законови разпоредби от страна на държавата, то откупува срещу безлихвен заем къщите и земята си[3].

За богато семейство в тези села до 20-те години на XX век се счита средното или голямо семейство по численост, състоящо се от 15 до 25 члена, което притежава 80–100 дка земя, над 100 овце и кози, 3–4 коня и 7–8 говеда. Средно заможното семейство, което по численост наброява 10–15 члена, притежава 50–60 дка земя, 80–90 овце и кози, 2–3 коня, и 3–5 говеда.

---

[2] **Христов,** Т. Икономогеографско изследване на селищната мрежа (С оглед селищната мрежа в Кюстендилски окръг). // *ГСУ, ГГФ,* 2, География, Т. 65, 1970/71, с. 133.

[3] **Рапорт** от комисията, изпратена в Кюстендилски окръг да изучи положението на обезземлените селяни. // *ДВ,* бр. 70, год II, 10 септември 1880 г., с. 3 – 4.

Бедните семейства, макар и многочислени, притежават до 50 дка неплодородна земя, 8 дка гори, 2 говеда, 1 кон, 20 овце и кози[4].

Планинските селища са на второ място от общия брой селища. Животновъдството и земеделието са основни поминъци, но овцевъдството е с подчертано стоков характер. Според собствеността на земята преди Освобождението повечето от тези села са кесимджийски и раетски. Богатите семейства в тези села, притежават над 100 овце и кози, 3–4 коня, 7–8 говеда, и до 80 дка земя. Средно богатите семейства притежават до 80–90 овце и кози, 2–3 коня, 3–5 говеда, 50–60 дка земя. В този тип семейства един от синовете е занаятчия – терзия, кожухар, коларо-железар[5].

Във високопланинските селища живее само 3% от общия брой на населението в района. Животновъдството е основен поминък, а земеделието – допълнителен. Преди Освобождението повечето от този тип селища са кесимджийски и раетски. Средният размер на стопанствата в тях е приблизително равен на този в планинските селища.

Полските села в района са разположени по поречието на р. Струма. По брой на селищата те са на трето място в района, но по брой на населението – на второ. До Освобождението те са били чифликчийски селища, земята се обработва от ратаи с техните семейства, както и от момци без семейства. Всички те живеят в къщи, построени от бея; като възнаграждение той им дава част от земята да обработват за свои нужди, заедно с чифликчийската. След Освобождението земята в чифликчийските села се откупува от богати пришълци от Македония, които се заселват в селата, и от семейства, дошли от планинските райони на Кюстендилско Краище. В тези села основни поминъци са земеделието, овощарството и зеленчукопроизводството. Животновъдството има уседнал характер и е допълнителен поминък с домашно значение.

Най-голям при тях е броят на стопанствата със земя до 30 дка и почти минимален е броят на тези с по 200–500 дка. В тези села има голям брой перекендентни (общински) земи. Богатото семейство в полския район притежава над 100 дка земя, над 50 овце, 2 коня, над 2 чифта волове и крава. Много редки са притежанията на 300 до 500 дка земя и тя обикновено се намира в чуждо землище. Този тип семейства наемат временни наемни работници за овчари, говедари, ратаи, а през лятото и жетварки от планинските селища. Повечето от богатите семейства притежават кръчми

[4] **Резултати от преброяване** на населението по общини и населени места – 1883, 1900, 1920; **Резултати от преброяване** на добитъка, домашните птици и колата 1.01.1888 г., София, 1890; **Преброяване** на добитъка и на домашните птици, пчелите, колата и земеделските оръдия и машини в Царство България на 31.12.1905; **Преброяване** на добитъка, домашните птици, кошерите в Царство България на 31.12.1920 г., София, 1924.

[5] Пак там.

и воденици, закупуват първите веячки и плугове в селото. Средно богатото семейство притежава до 30 дка земя, 1 кон, 10 броя рогат добитък и 29–30 броя дребен рогат добитък. Бедните семейства в тези селища притежават до 10 дка земя, 7–8 броя овце[6].

От всички селища в Кюстендилския район мъжете от бедните семейства отиват да работят в мините на гр. Перник и тухларниците в гр. София. През 20–30-те години на XX век тенденцията е валидна за всички селища – намаляване на притежаваните декари земя и броя на добитъка от отделните семейства, поради разпадане на голямото и средното семейство, вследствие на проникването на стоково-паричните отношения в селата.

През периода от Освобождението до Втората световна война семейният институт търпи съществени изменения, тъй като в посочените типове селища и тяхната стопанска дейност от една страна, числеността и формата на семейството от друга, съществува тясна зависимост. В полупланинските, планинските и високопланинските селища до 20-те години на XX век се запазва голямото и средно семейство, докато в полските селища преобладава средното и малкото по състав семейство.

Спецификата на собственост върху земята преди Освобождението в района оказва съществено влияние върху големината и имотното състояние на семейството в района. В кесимджийските села, които обикновено са планински и високопланински, последиците от колективното владеене и обработване на земята са предпоставка за запазване на голямото и средно по брой семейство за по-дълго време след Освобождението – заради данъка „кесим, плащан от семейството в натура". Полските села и по-голяма част от полупланинските села в района, са бивши турски чифлици. След Освобождението в тях земята се продава и купува от мигриращото население от планинските селища, както и от ратаите и момците, работещи в чифлика. При новите заселници преобладава малкото семейство, следвано от средното по големина семейство[7].

До 20-те години на XX век преобладаваща семейна организация в Кюстендилския регион е тази на семейството от две поколения – на бащата и майката, синовете с техните съпруги и деца; по-рядко се среща семейство, състоящо се от баща, женени синове и внуци. Освен голямото семейство в селищата съществуват и други форми на семейна организация: семейство на неразделени синове след смъртта на бащата; семейство на сина и живи родители или родител. Индивидуалното семейство – майка, баща с 2 или 3 деца, съществува през целия изследван период наред с голямото, но не е

[6] Пак там.

[7] ДА – Кюстендил, ф. № 527, оп. 1, а.е. 102. Икономическа характеристика на Кюстендилска околия, с. 3.

преобладаваща семейна структура[8].

До 20-те години на XX век съществува селищна ендогамия при избор на брачен партньор. Този избор се осъществява на територията на съответното селище. С разширяване кръга на предбрачното общуване между младите този принцип се нарушава от нарастващата роля на селските събори. При избора на брачен партньор вече влияят не само нравствените добродетели, притежавани от момичето, но и имотното състояние на семейството ѝ. Променя се и брачната възраст. До началото на XX век, жената е от 2 до 6 години по-голяма от съпруга, а след 20-те години тя е негова връстница или с 2–3 години по-млада.

Това демографско поведение през посочените периоди се определя от икономическото, социалното и културното равнище на семейството и нуждата от работна ръка. Раждаемостта намалява през 30-те години и поколението, родено през този период, предпочита да има от 1 до 3 деца.

В отношенията между родители–деца липсва импулсивно-емоционално отношение. Установените норми на отношения – уважение към възрастните, скромност в обноските и трудолюбие, се превръщат в норми на поведение, възприети от обществото, които се предават от поколение на поколение.

През 30-те години на XX век, поради по-голямата грамотност на децата, засилените междуселищни контакти и икономическите връзки с града, при младите се поражда желание за по-голяма самостоятелност при избора на брачен партньор и притежаването на собствен самостоятелен дом и самостоятелни финанси. В планинските села, поради ограничената икономическа самостоятелност и културната изолираност, до края на 40-те години се запазват традиционните норми на отношение родители–деца, докато в полските села, те се разпадат по-рано.

Възпитанието на децата в семейството се определя от пола, възрастта и разделението на труда в традиционната селска общност. То е насочено към включване на отделния индивид в съвместния труд и към усвояване на морално ценностната система. С труда си и игрите децата придобиват стопански умения. Те усвояват всички необходими знания за стопанско общуване в селския колектив. Преминаването през детството–юношеството–младостта не е строго регламентирано, но върху него освен възрастта оказват влияние и социалното положение на семейството, броят на децата в него и техният пол. Полово-възрастовата диференциация в семейството се основава на строгата йерархична зависимост между поколенията, която изисква подчинение и уважение на по-младите

[8] **Ласлет,** П. Семья и домохозяйство – исторический подход. – В: Брачность, рождаемость, семья за три века. Москва, 1979, с. 136 – 147.

спрямо по-възрастните. Принципът на старшинството определя правата и задълженията на членовете на семейството и по-специално – отношенията между братята.

Противоречията, които възникват в голямото семейство след 20-те години, се дължат на сблъсъка между традиционните нравствени норми на взаимопомощ, солидарност, демократизъм и обща отговорност, от една страна, и частнособственическите интереси на индивидуалните семейства, възникнали въз основа на стоково-паричните отношения, от друга. Те стоят в основата на всички семейни конфликти, защото всяко отделно семейство в състава на голямото е потенциален владетел на имота.

Организацията на семейното домакинство е в зависимост от характера на стопанството, имотното състояние и числеността на семейството. Разпределението на труда в домакинството между членовете на семейството се определя от възрастта, пола и позицията им. Количеството на труда, влаган в селскостопанското производство от мъжете, е по-голямо от този на жените в домакинството и домашната работа. През зимния сезон това съотношение е обратно[9].

Социално-икономическото развитие на семейството оказва съществено влияние върху имуществените отношения в него. През целия изследван период съществува непрекъсната тенденция за разпадане на голямото семейство и друга – за запазването му. Изразители на първата тенденция са женените синове и техните семейства, а на втората – бащата, който е свързан със собствеността. Според теренната информация разпадането на голямото семейство на индивидуални семейства става в повечето случаи след смъртта на бащата и майката. В полските села делбата на индивидуални малки семейства става и при живи родители през 20–30-те години. През 40-те години съществуват и семейства на неразделени братя след смъртта на бащата и майката, но те са рядко явление.

Факторите, които допринасят за дестабилизация на голямото семейство, са: тенденция за социална диференцираност, която се подкрепя от социално-икономическата ситуация в страната през изследвания период; действащото буржоазно право, което третира всеки индивид като отделна личност; през 30-те години значително се стеснява действието на обичайното право, според което сестрите нямат право на собственост върху бащиния имот. Настъпват и промени в общественото съзнание в резултат на връзките на населението от проучените села с по-големите градски центрове в Средна Западна България – Кюстендил, Перник, София. Насилственото кооперииране на земята след втората половина

9 **Мочева,** Хр. Селското земеделско домакинство в България през 1935 – 36 г. София, 1938, с.13

на 40-те години, лишава голямото семейство от неговата икономическа основа – земята, и то отмира напълно през 50-те години на XX в.

Семейството в Кюстендилския район се разглежда не абстрактно и изолирано от развитието на рода, роднинската мрежа, роднинската терминология. То включва и развитието на махалите в селищата, гробищата като селища на мъртвите, основани на родовия принцип.

Образуването на родствените групи в селището върви изключително по бащина линия. Съществува разграничение между роднините по майчина и бащина линия, разграничение на братовите от сестрините деца, децата на майчините братя и сестри от децата на бащините братя и сестри. Тези разграничения отразяват развитието на рода и родовата екзогамия до 20-те години в планинските села. В останалите типове села тази терминология отпада по-рано – до началото на XX век. Постепенното сливане на страничните линии на родство отразява прехода на голямото семейство към малкото индивидуално семейство[10]. В зависимост от социалната позиция на мъжете в семейството се проявяват и разлики в терминологията на родство. Като пример посочвам названието на най-големия брат в голямото семейство и неговата съпруга – „старио“, „старио тата“, „старата мама, стара макьа“ „големица“. Техните деца се наричат чичови братя, чичови сестри. Сестрата на съпруга е „сестрица“ за неговата съпруга; към по-малките му братя съпругата се обръща с „бате“ или „драгинко“ независимо от възрастта си.

Забавените темпове на обществено-икономическото развитие на района допринасят за поддържане на тесни връзки между родниите в стопанския и културен живот. Тези постоянни контакти определят и съществуването на разгърната родствена терминология дори тогава, когато семейството е вече индивидуално. Родовото единство влияе върху родствените отношения в областта на производството, обществените отношения и идеологическия живот – взаимопомощ, общи имоти и дървета, общо родово фамилно име, родови места, общи родови фамилни празници. В планинските села тези прояви се запазват дори до 40-те години, докато в полските села отмират през 20-те години[11].

През 20-те години на XX век настъпват и значителни промени в структурата на махалите в селищата под нарастващото влияние на стоково-паричните отношения и покупко-продажбата на земята. Родовата махала в полупланинските села трансформира своите родствени връзки на съседска основа. Съседската махала пък наследява от родовата

[10] **Георгиева,** Ив., **Москова**, Д., **Радева**, Л. Терминологична система на кръвно родство у българите. // *ИЕИМ*, кн. XIV, 1972, с. 162.

[11] **Кръстанова,** К. Традиции на трудовата взаимопомощ в българското село. София, 1986, с. 120.

съзнанието за махленска солидарност, в която проличава тенденцията за преливане на родовите отношения в съседски, но по типа и модела на първите. С превръщането на кръвно-родствената махала в съседска част от празниците се превръщат в общоселски, а друга част от тях се затварят в рамките на семейството[12].

Разликата в материалното и обществено положение на отделното семейство и родствените групи в селищния колектив проличава: при участие в селската управа, в общоселските празници, при избора на кум и при разположение на местата в гробищата. В планинските села гробището като селище на мъртвите повтаря разположението на махалите в селището. В полските села погребването на отделните родствени групи не отговаря на разположението на родово-съседските махали. В тези села се спазва принципът на погребване – староседелци и пришълци, който се базира на времето на заселването им.

Съборите като общоселски празници възникват най-рано в полските и полупланинските села в началото на XX век. Те имат общоселски характер на общуване и чрез тях се приобщават новите заселници в селото, т.нар. „другоселци“.

Междуселищните граници са със строго табу, което осигурява и добри междуселищни отношения. В съзнанието на хората те са магически натоварени, строго се пазят, тъй като съществува вярване, че при нарушаване тежък грях и бедствия ще сполетят жителите на цялото селище[13].

Общуването между селищата и с по-централните села – административни, културни и стопански центрове, както и с близкия град, е ограничено в междуличностни контакти, които са по-достъпни за мъжете отколкото за жените. Тази ограниченост създава условия за етническо и езиково съхранение на населението, особено в планинските селища. Контактите с града пък оказват влияние върху материалния бит и облеклото на селското население.

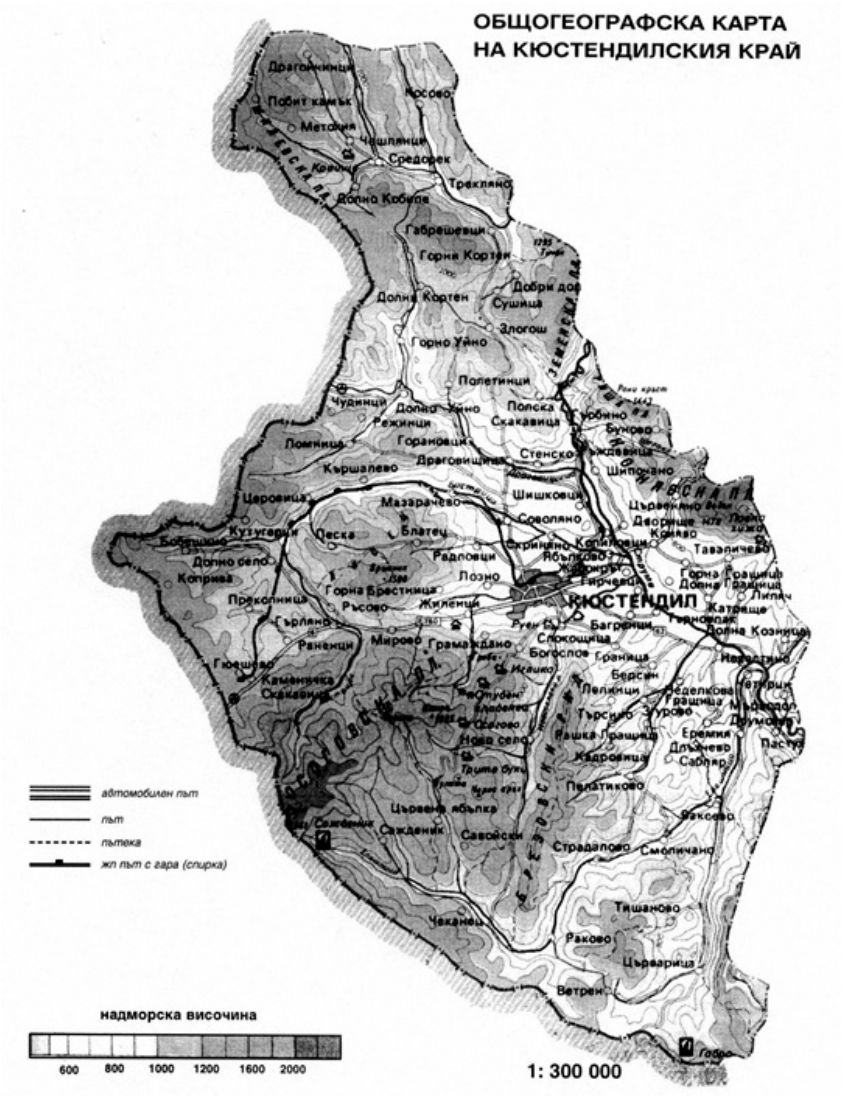
Комплексното изследване на традиционното селско семейство в периода от Освобождението до Втората световна война има многостранни, демографски и етнокултурни белези със съседните на Кюстендилския район селища, намиращи се в непосредствена близост до него – Радомирски, Пернишки и Брезнишки райони.

Изследването на социално-нормативната култура на традиционното селско семейство в посочения регион показва, че планинският релеф в повечето от селата води до слабо доходно, примитивно полунатурално

[12] **Любенов,** П. Делбата у селата. // *Сб.НУНК*, кн. 3, София, 1896, с. 72.
[13] **Живкова,** В. Българското село през вековете. София, 1985, с. 81.

селско стопанство, до откъснатост от културните центрове и ниско жизнено равнище на населението. Причините за този процес имат икономически, природен, географски, социален и културен характер и водят до обезлюдяване на голяма част от селищата през 50-те години на XX век.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Териториална структура на селищата в Кюстендилско според надморската им височина

Надморска височина	Селища		Население	
	Брой	% от общия брой	Брой	% от общия брой
от 400-500 м	32	16,6	16 108	31,4
501-700 м	73	37,8	101 877	51,4
701-1000 м	56	29,0	29 191	14,2
над 1000 м	32	16,6	5 985	3,0

от 400 до 500 м - Багренци, Жабокрът, Горна Гращица, Коняво, Слокощица;
от 501 до 700 м - Горно Уйно, Тишаново, Таваличево, Габрашевци, Трекляно;
от 701 до 1 000 м - Долно село, Раково, Пелатиково, Смоличано, Буново, Гърбино, Бобешино, Гюешево, Червеняно, Горни Кортен, Кутугерци;
над 1 000 м - Уши, Драгойчинци, Жеравино, Сажданик.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СТОПАНСТВАТА ПО ГОЛЕМИНА И ПРИТЕЖАНИЯ – 1908 г.

	СЕЛА	ГРУПИ СТОПАНСТВА ПО ГОЛЕМИНА - ДКА														Размер на селското землище / gka	Среден размер на притежанията / gka
		0 10	10 20	20 30	30 40	40 50	50 75	75 100	100 150	150 200	200 300	300 400	400 500	500 1000	1000 2000	2000 5000	
раетски	Слокощица	80	140	39	28	19	23	11	6	5	-	-	-	-	-	-	19 552	56
	Горно Уйно	34	39	40	31	30	38	23	6	3	1	-	-	-	-	-	21 818	89
	Тишаново	30	33	19	18	30	42	30	32	8	2	-	-	-	-	-	20 374	83
	Таваличево	76	16	10	11	18	27	13	17	1	1	-	-	-	-	-	23 316	59
	Раково	6	9	9	15	15	41	36	44	22	4	1	-	-	-	-	20 225	100
	Червеняно	47	34	20	16	20	45	23	6	3	-	-	-	-	-	-	9 461	44
	Пелатиково	56	27	19	10	13	22	17	13	11	13	1	1	-	-	-	20 922	104
	Буново	12	3	6	6	5	14	23	26	5	1	-	-	-	-	-	7 540	75
	Гърбино	4	3	3	1	1	11	10	10	4	2	-	-	-	-	-	7 813	159
	Гюешево	46	42	30	21	25	24	12	2	-	-	-	-	-	-	-	29 497	146
	Горни Кортен	7	6	12	21	10	25	8	6	1	-	-	-	-	-	-	6 616	69
	Жеравино	8	5	18	11	17	24	6	3	3	-	-	-	-	-	-	5 129	54
кесимджийски	Габрешевци	6	6	11	15	13	20	5	3	1	-	-	-	-	-	-	4 342	54
	Трекляно	21	17	30	22	19	53	34	19	3	2	-	-	-	-	-	8 196	37
	Долно село	33	33	27	23	16	30	17	8	-	1	-	-	-	-	-	6 645	35
	Смоличано	14	9	17	8	4	18	5	9	3	3	-	-	-	-	-	4 200	47
	Бобешино	35	16	9	12	12	20	14	10	7	1	-	-	-	-	-	5 462	43
	Кутугерци	7	12	12	15	6	10	14	12	1	3	-	-	-	-	-	5 081	55
	Уши	14	-	1	9	7	15	12	11	3	1	1	-	-	-	-	4 326	58
	Драгойчинци	13	5	8	5	4	14	18	26	12	10	4	2	-	-	-	14 563	120
	Сажданик	-	-	1	1	-	2	2	4	1	6	-	-	-	-	1	10 233	569
чифлишки	Багренци	72	108	54	31	20	14	6	3	2	-	-	-	-	-	-	7 358	24
	Жабокрът	91	28	18	16	6	4	2	4	-	-	1	2	-	-	-	4 196	24
	Горна Гращица	149	48	36	15	20	30	15	8	3	1	-	1	-	-	-	10 393	32
	Коняво	361	53	34	31	17	22	12	7	7	1	2	-	-	-	-	10 288	19

СРЕДЕН БРОЙ ЧЛЕНОВЕ НА ЕДНО ДОМАКИНСТВО ПО ГОДИНИ И ТИПОВЕ СЕЛА

Типове села	Години	Домакинства брой	Население жители	Среден брой членове на 1 домакинство
Багренци - *полско*	1893	113	676	5,9
	1900	124	714	5,7
	1920	252	882	3,5
Тишаново - *полупланинско*	1893	158	1071	6,9
	1900	167	1194	7,1
	1920	193	1332	7,0
Драгойчинци - *планинско*	1893	85	641	7,5
	1900	92	687	7,5
	1920	123	911	7,4
Сажданик - *високопланинско*	1893	22	157	7,1
	1900	21	166	7,9
	1920	20	178	8,0

ИМОТНО СЪСТОЯНИЕ НА ЕДНО ДОМАКИНСТВО ПО ТИПОВЕ СЕЛИЩА ЗА ВРЕМЕТО 1893 - 1920 г. /по приблизителни средностатистически данни/

Типове селища	Среден брой членове от 1 домакинство	Дка притежавана земя	Брой на притежавания домашен добитък		
			коне	едър рогат	дребен рогат
полско	5	31	1	10	29
полупланинско	7	74	8	13	100
планинско	8	98	5	17	120
високопланинско	9	171	6	18	125

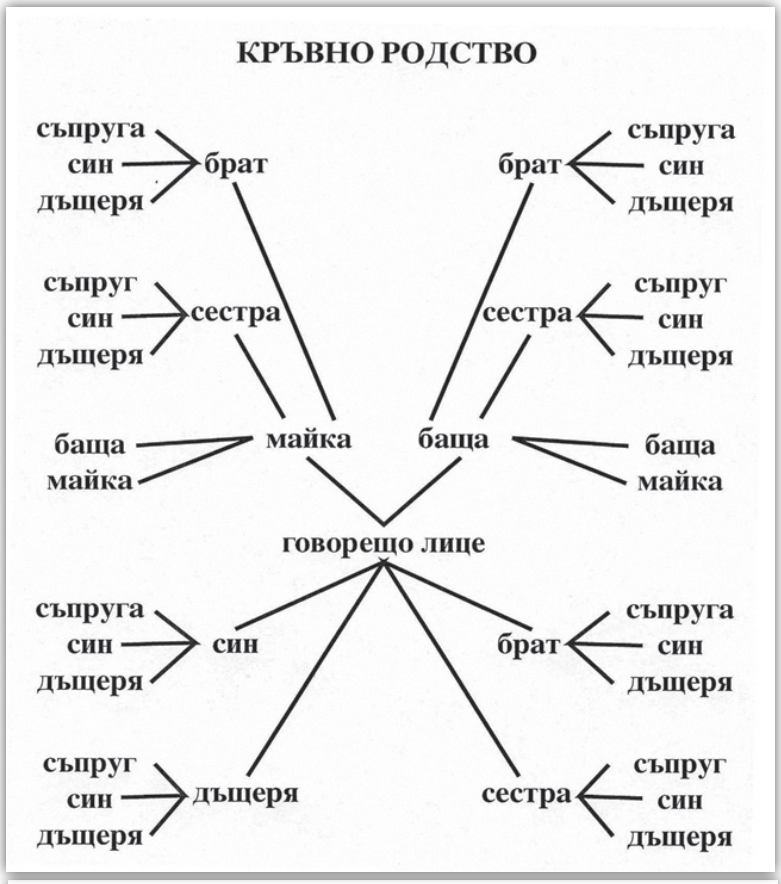
БРОЙ И СЪСТАВ НА ДОМАКИНСТВАТА

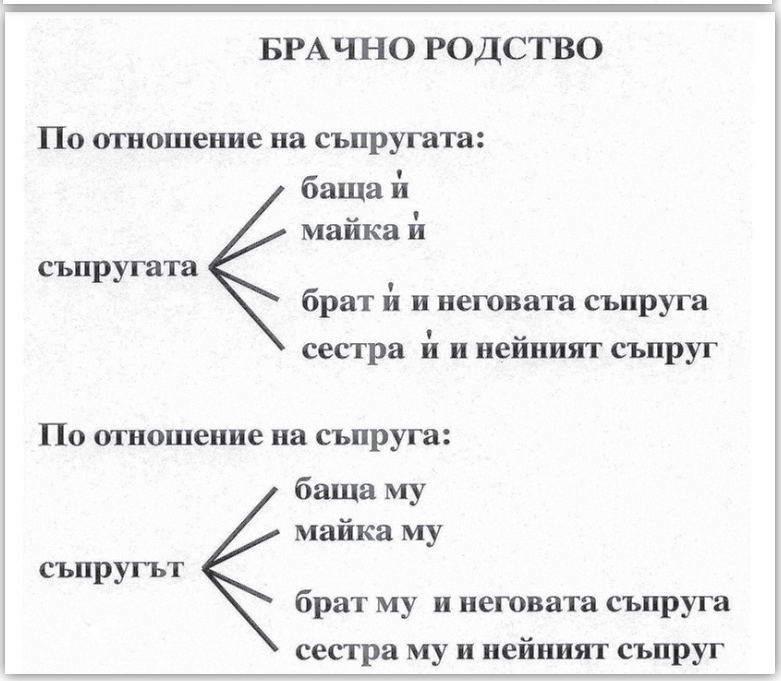
	СЕЛА	1983 година				1900 година				1920 година			
		домак.	1-5 чл.	5-10 чл.	над 10 чл.	домак.	1-5 чл.	5-10 чл.	над 10 чл.	домак.	1-5 чл.	5-10 чл.	над 10 чл.
ПОЛСКИ	Багренци	113	46	66	1	124	56	67	1	252	156	93	3
	Жабокрът	36	12	21	3	78	36	41	1	98	47	43	8
	Горна Гращица	108	39	65	4	126	41	73	12	159	45	101	13
	Коняво	173	78	91	4	193	70	114	9	196	52	133	11
	Слокощица	230	116	104	10	264	144	116	4	296	134	155	12
ПОЛУПЛАНИНСКИ	Горно Уйно	169	37	114	18	179	48	106	25	227	101	114	12
	Тишаново	158	47	83	26	167	60	93	14	193	80	93	20
	Тавеличево	125	26	93	4	123	20	95	8	169	59	95	15
	Габрешевци	41	4	19	18	56	11	30	15	89	37	43	9
	Трекляно	162	31	104	27	190	30	137	23	293	94	178	21
	Долно село	105	23	70	12	110	34	67	9	133	37	82	14
	Раково	153	48	98	7	163	48	107	8	181	55	110	16
	Пелатиково	128	39	79	10	140	45	86	9	136	27	100	16
	Смоличано	61	13	39	9	70	29	45	6	89	29	43	15
ПЛАНИНСКИ	Буново	67	13	41	13	75	2	58	15	104	7	66	31
	Гърбино	36	6	20	10	39	6	24	9	53	13	29	11
	Бобешино	66	11	41	14	82	19	52	11	96	11	65	20
	Поешево	124	35	77	12	139	42	91	6	163	52	102	9
	Цървеняно	101	18	62	21	104	11	74	19	145	20	97	28
	Горни Кортен	66	13	37	16	77	14	56	7	92	14	63	15
	Кутугерци	43	9	23	11	57	10	39	8	75	13	49	13
	Уши	50	9	34	7	53	10	35	8	63	7	48	8
	Драгойчинци	85	13	59	13	92	15	64	13	123	23	79	21
	Жеравино	61	20	32	9	64	27	28	9	45	16	25	4
	Сажданик	22	5	14	3	21	4	13	4	20	2	14	4

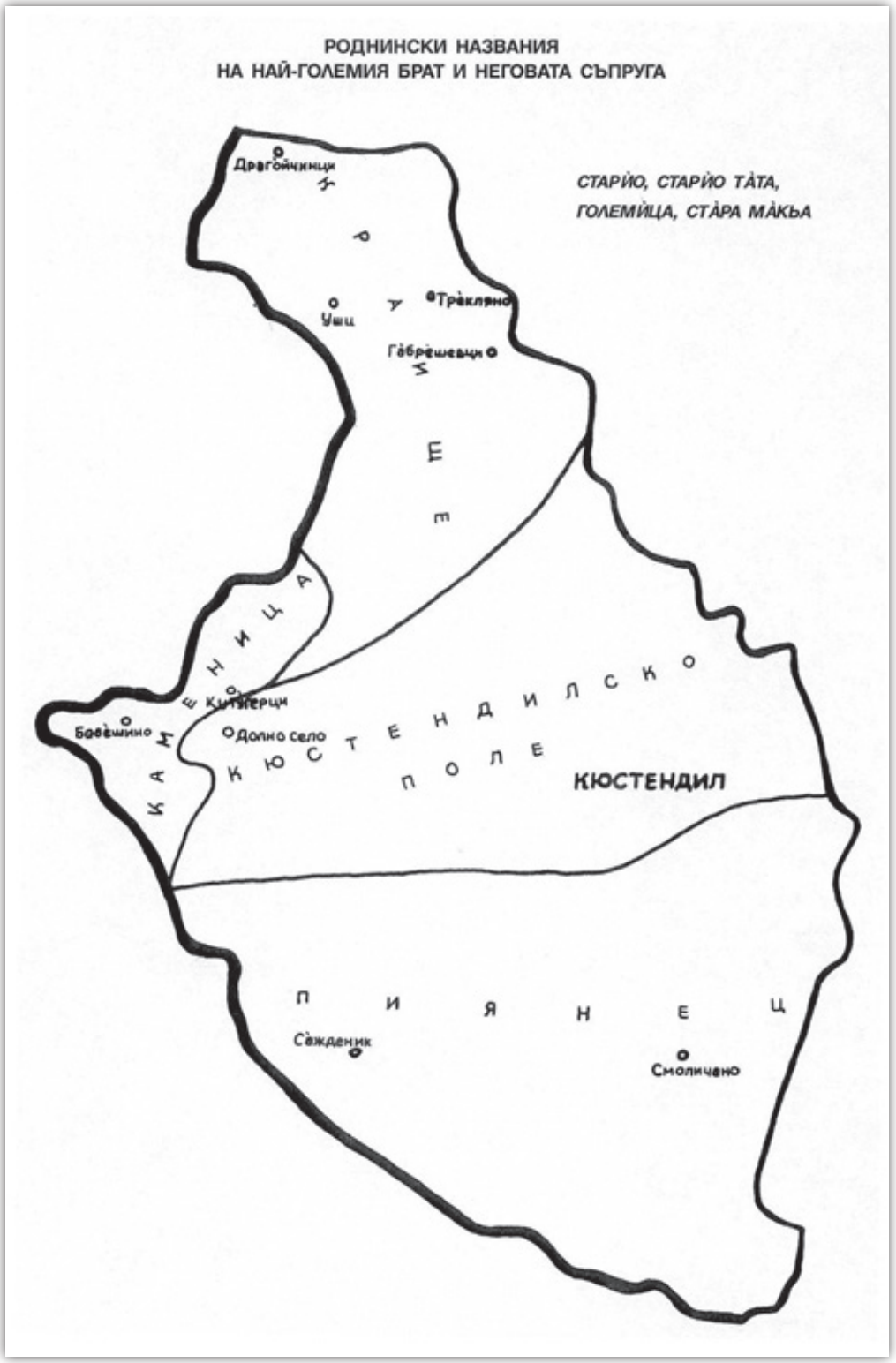

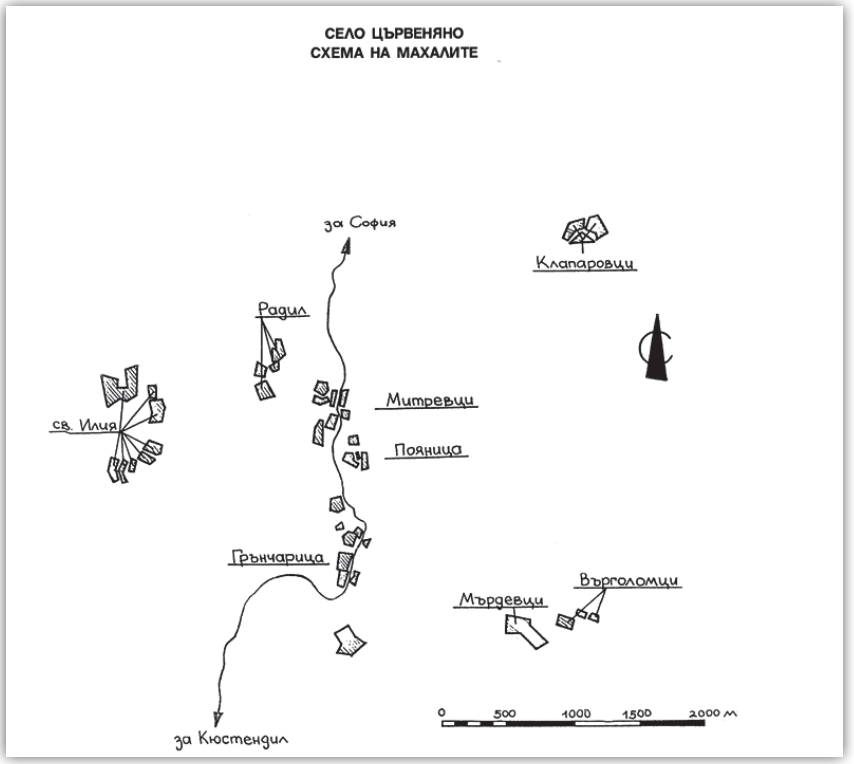
Голямо семейство от Краище

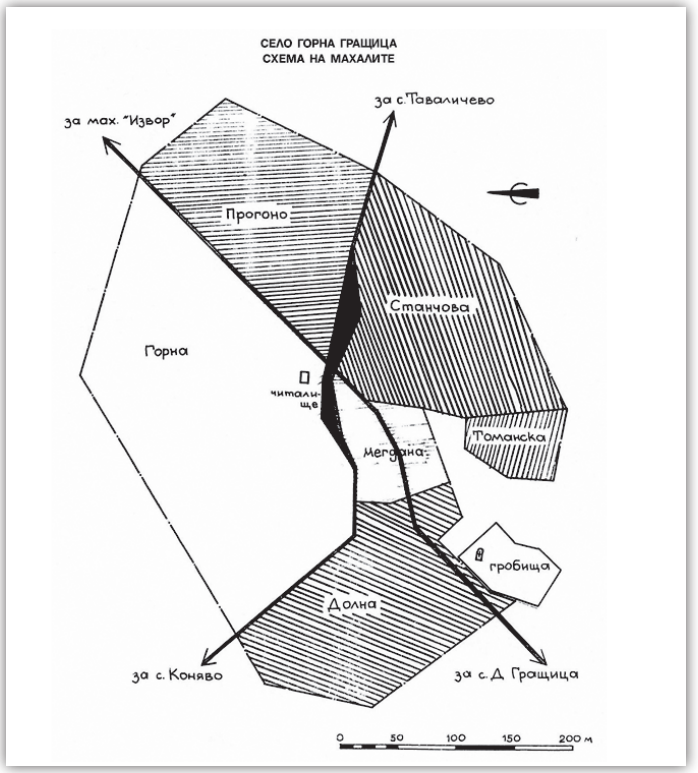

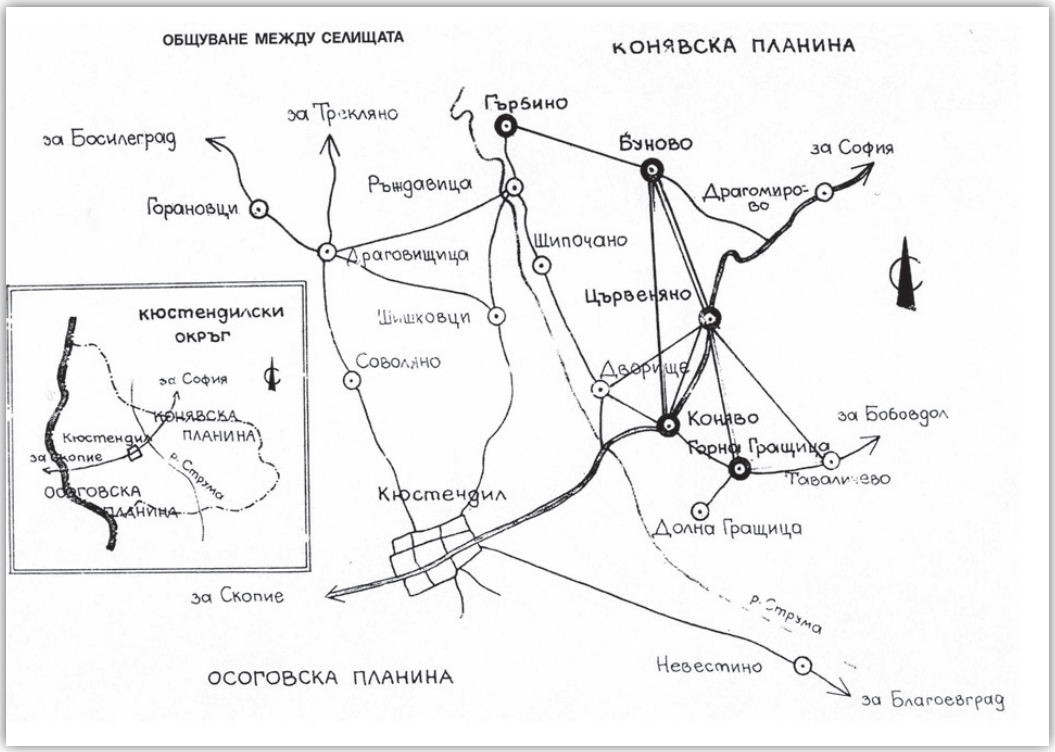

КРЪВНО РОДСТВО
съпруга
син
дъщеря
брат
брат
съпруга
син
дъщеря
съпруг
син
дъщеря
сестра
сестра
съпруг
син
дъщеря
баща
майка
майка
баща
баща
майка
говорещо лице
съпруга
син
дъщеря
син
брат
съпруга
син
дъщеря
съпруг
син
дъщеря
дъщеря
сестра
съпруг
син
дъщеря

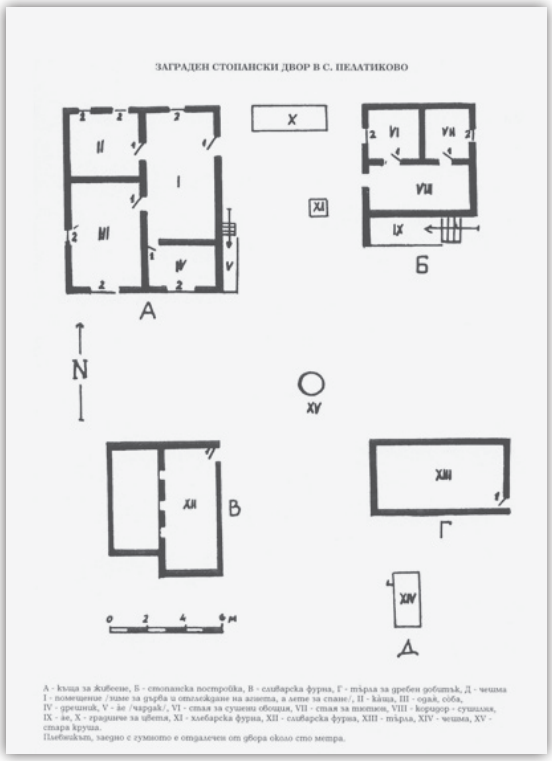

БРАЧНО РОДСТВО
По отношение на съпругата:
съпругата
баща ѝ
майка ѝ
брат ѝ и неговата съпруга
сестра ѝ и нейният съпруг
По отношение на съпруга:
съпругът
баща му
майка му
брат му и неговата съпруга
сестра му и нейният съпруг

РОДНИНСКИ НАЗВАНИЯ
НА НАЙ-ГОЛЕМИЯ БРАТ И НЕГОВАТА СЪПРУГА
СТАРЍЮ, СТАРЍЮ ТА̀ТА,
ГОЛЕМЍЦА, СТА̀РА МА̀КЬА
Драгойчинци
Ушц
Тра̀клянци
Га̀брѐшевци
Ме
Ка̀меница
Кѝтиерци
Бовѐшино
Долно село
Кюстендилско поле
КЮСТЕНДИЛ
Пиянец
Сѐжденик
Смоличено

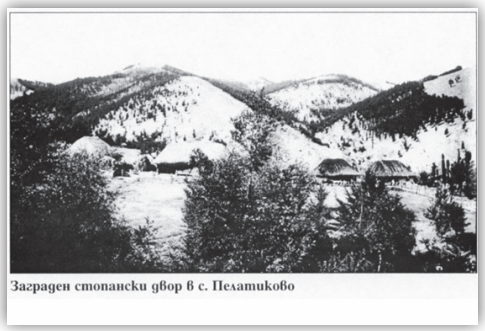

СЕЛО ЦЪРВЕНЯНО
СХЕМА НА МАХАЛИТЕ
за София
Клапаровци
Радил
Митревци
св. Илия
Пояница
Грънчарица
Върголомци
Мърдевци
0 500 1000 1500 2000 м
за Кюстендил

СЕЛО ГОРНА ГРАЩИЦА
СХЕМА НА МАХАЛИТЕ
за мах. "Извор"
за с. Таваличево
Прогоно
Станчова
Горна
читалище
Томанска
Мегдана
гробища
Долна
за с. Коняво
за с. Д. Грощица
0 50 100 150 200 м

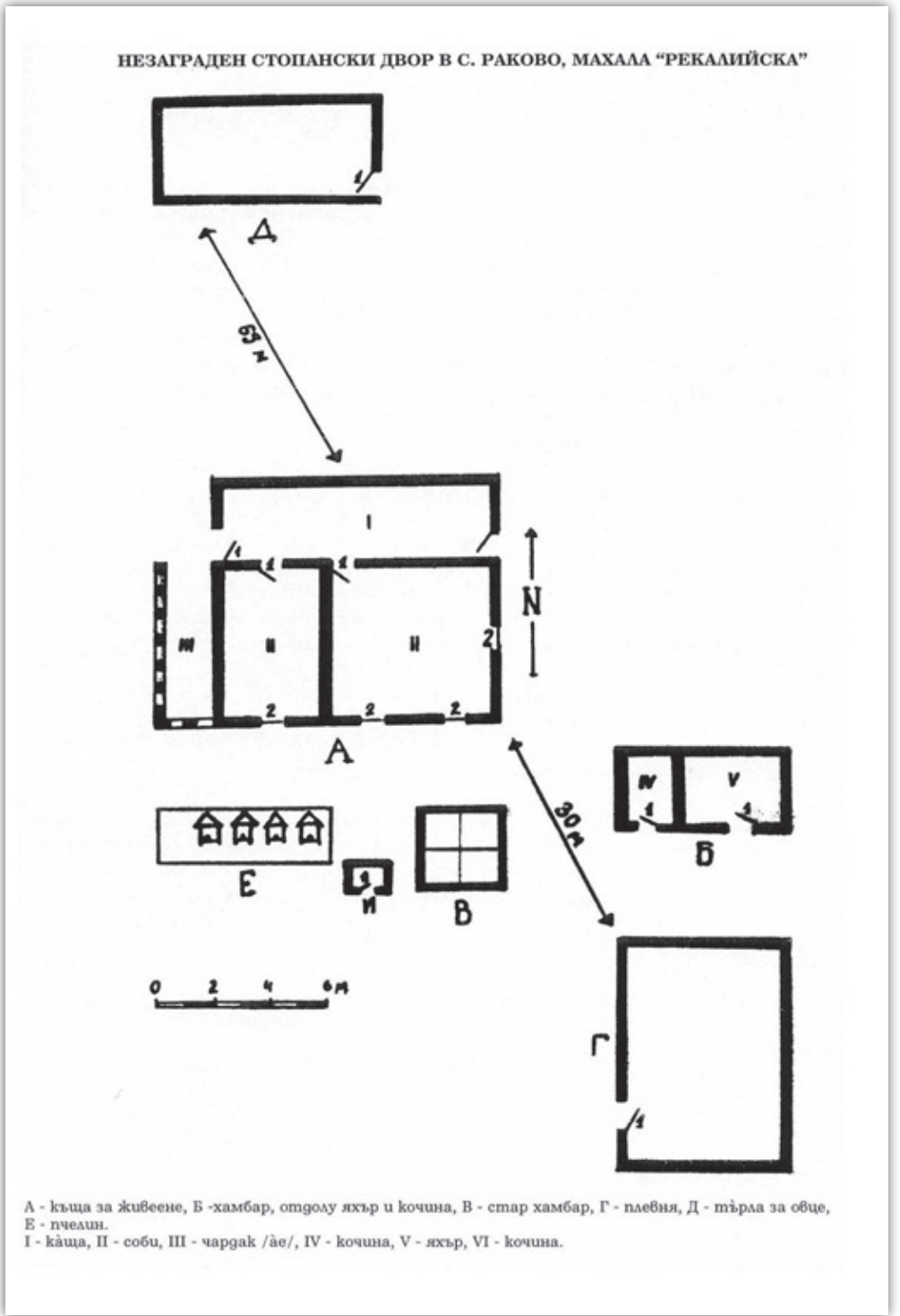

А - къща за живеене, Б - стопанска постройка, В - сливарска фурна, Г - плъла за дребен добитък, Д - чешма
I - помещение /място за дърва и отглеждане на агнета, в лете за спане/, II - кайца, III - одай, соба,
IV - дрешник, V - ле /чардак/, VI - стая за сушени обощия, VII - стая за тъкачи, VIII - коридор - сушилня,
IX - ле, X - градинче за цвета, XI - хлебарска фурна, XII - сливарска фурна, XIII - плъла, XIV - чешма, XV - стара круша.
Плевнякът, заедно с гумното е отдалечен от двора около сто метра.

Заграден стопански двор в с. Пелатиково

А - къща за живеене, Б -хамбар, отдолу яхър и кочина, В - стар хамбар, Г - плевня, Д - търла за овце, Е - пчелин.
I - къща, II - соби, III - чардак /ае/, IV - кочина, V - яхър, VI - кочина.

Двуделна къща с воденица, с. Ново село

Курбан на Петковден в с. Смоличано

ИГРИТЕ С МАСКИ В РЕГИОН ГРАОВО ОТ ШОПСКА ЕТНОГРАФСКА ОБЛАСТ – АРХАИЧНИ И СЪВРЕМЕННИ

Милчо Георгиев
етнохоролог и фолклорист, гр. Перник

MASKING GAMES IN THE GRAOVO REGION FROM SHOPSKY ETHNOGRAPHIC AREA – ARCHAIC AND CONTEMPORARY

MilchoGeorgiev
Ethnochorologist and Folklorist, Pernik town

ABSTRACT

The report describes the history and the evolution of the masking games and their forms of conduction (festival, carnival, masquerade, fair or folk theater) in the ethnographic region of Graovo (around the towns of Pernik and Breznik) and in Bulgaria. Rituals from the winter custom „Surva“, typical for the ethnographic region of Graovo and the settlements around the town of Pernik are analyzed. The main model that characterizes the games is the wedding ritual. Recently, innovative changes in the characters of the traditional masquerade games have been increasingly observed. The author follows the participation of Survakari groups from the Breznik region in many festivals in Bulgaria and abroad, as well as their participation in film productions and electronic media.

Ключови думи: *зимен обичай Сурва, фестивал, карнавал, маскарад, парад, фолклор*

Keywords: *winter custom „Surva“, festival, carnival, masquerade, fair, folk theater*

* * *

Всички древни общества са прибягвали до игри с маски и маскиране, за да умилостивят тайнствените сили, от които зависело съществуването им. Традицията, отразяваща древните игри с езическите маски и ритуали,

свързани с кръговрата на природата, преминала през вековете и достигнала до нас, в момента е различна както в маскирането (маски и маскараден костюм), така и в представянето на отделните маскарадни персонажи, и до днес е жива в почти всички селища от район Граово. А в традиционните вярвания на българския народ обредното маскиране и игрите с маски винаги са били ритуален богослов за здраве, благоденствие и добруване. Днес това е така както в самото обредно представяне, така и в провеждане на самия обичай Сурва в селищата на Долно и Горно Граово, на Мраката, Знеполе и Крайщето на Шопска етнографска област в Средна Западна България.

В нашето съвремие обаче фолклорната култура на българина не е това, което познаваме и са ни предали нашите предци, а това, което правим и показваме по села и градове. Това са провеждането на различните форми на съвременните фестивали, карнавали, събори, празници на фолклора от локален, регионален, национален и международен мащаб. А това е дилема пред много организатори на фолклорни изяви с маски – коя от чуждиците да изберат? Под каква форма да организират, провеждат и представят изявите, свързани с маскарадните игри? Сведения, които водят към темата, съществуват във всички етноложки и фолклористични изследвания досега, отнасящи се до термина „фестивал“, „карнавал“, „маскарад“, „събор“ или „фолклорен театър“. В днешния модерен свят винаги старото и новото се сблъскват. Игрите с маски и други местни празници в селищата в комбинация задават локалната уникалност, но не и маскирането в съответното място – село или град[1].

През 30–40-те години на XX век селската маскарадна култура се превръща в градска фестивална и карнавална култура както е в много страни на стара Европа – Гърция, Италия, Франция, Германия, Белгия и др. Карнавалът е типично градско явление. Дотогава българите не познават карнавала. В по-ново време фолклорната култура и обредност умело се използва от властимащите. С цел преодоляване на ориентализма и по съветски опит и внушения новата власт след 1944 г. налага карнавала и фестивала на средната интелигентна класа. През 60-те години на XX век с т.н. „национализиране на българското село“ утвърждаването и развитието на „художествена самодейност“ се използва за популяризиране и управление на маскарадните игри. Традиционните ритуали и обреди с маски получават ново функциониране и представяне както на сцената, така и в организираните форми на изяви на художествената самодейност. Читалищата по места се оказват движещата сила, която поддържа живи

[1] **Бокова,** И. Маскарадът – културно наследство и локални практики. // *Годишник на Департамент „Антропология“*, НБУ, Т. 4. София, 2010. с. 1 – 5.

местните фолклорни традиции, в т.ч. и игрите с маски. По време на социализма „художествената самодейност“ се издига „високо“, защото е поддържана от правителството, но днес със закриването на профсъюзните и работнически домове на културата тя е замряла, защото е изоставена на „самотек“, вече не се издържа от правителството и става „ниска“ култура.

Затова пък фолклорът от селска умишлено се пренася и се превръща в европейска градска култура. Все по-често се среща карнавализиране от различен аспект – нововъведения на персонажи, нехарактерни за традиционните маскарадни игри. С масовизирането на художествената самодейност местните управи започват да инициират и провеждат много събори и фестивали на маскарадните игри. Много сурвакарски групи преминават под ръководството на местните читалища и кметства.

В Пернишка област има шест общински центъра: Перник, Радомир, Брезник, Земен, Ковачевци и Трън – със 171 населени места. В миналото почти във всички селища е имало сурвакарски дружини. Участниците в тези сурвакарски дружини са били именувани различно: сурвашкаре, сирувичкаре, сироваре, сировашкаре, мечкарье, преличници, невеста, ергене, спаие и т.н. Всички селища по долината на река Светля от край време са имали сурвакарски дружини и по тази причина я наричат „Долината на маските“. Всичките тези наименования на игрите с маски показват, че едва през 60–70-те години на XXI в. започват да се разделят и употребяват конкретно. И ако ги дефинираме по-внимателно те са различни по жанр, организират се по различно време и от различни държавни и частни институции, организации и ведомства; те са различни по значимост на провеждане (локални, общински, регионални, национални, национални с международно участие и международни).

Днес в много български села и градове се провеждат фолклорни събори, които са свързани с народните традиционни маскарадни игри, характерни за съответното населено място. Точно на тези традиционни събори може да се усети традиционната локална култура. Чрез игрите с маски се преживява, изиграва се обредното действие, за да дойде новото начало. В много по-късен период можем да търсим една етническа разлика на българските маскарадни игри от чуждите. Но основният модел, който характеризира игрите, това е образът на сватбата.

Прегледът на запазените и достигнали етноложки изследвания и публикации в България показва, че темата в един или друг аспект е интересувала колегията и вече съществува сериозен обем от публикации

на Иван Шишманов[2], Михаил Арнаудов[3], Петър Петров[4], Иван Венедиков[5], Георг Краев[6], Таня Бонева[7], Николай Ненов[8] и други.

За първите организирани игри с маски в България, и по специално в град София, четем в столичната преса от 1939 г. Във вестниците: „Днес“, „Дневник“, „Зора“, „Мир“, „Последна поща“ и „Утро“[9] е отразено празнуването на „Сирни Заговезни“. По улиците на София от 13 до 19.02.1939 г. всяка вечер са провеждани карнавални тържества с участието на над 2000 маскирани. На 19.02.1939 г. е била кулминацията на тържествата с кукерско шествие по улиците на София, при съпровод на известния музикант-акордеонист Карло Илиев (бащата на Борис Карлов). Маскарадните игри са организирани от спортен клуб „Средец“ и Столична община, ръководени от хореографа Йордан (Данчо) Николов. Няма данни за участие на сурвакарски групи от Пернишко.

За първа организирана проява на игри с маски в регион Граово се счита проведеният на 1 и 2 юни 1963 г. Първи Окръжен граовски фолклорен събор „Граово пее“ в местността „Бърдото“ край гр. Брезник. Под ръководството на хореографа Данчо Николов е организирана и подготвена сборна формация, представила танца „Сурвакаре“ с участието на 200 души от сурвакарските групи от селищата Сирищник, Светля, Ковачевци, Елов дол, Гигинци, Кошарево, Габров дол, Богданов дол, Дивля и Ярджиловци[10].

На базата на това чудесно представяне под ръководството на Данчо Николов (инспектор в отдел „Просвета и култура“ при Окръжен народен

---

[2] **Шишманов**, И. Значението и задачата на нашата етнография. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина.* София, 1889, т. 1.

[3] **Арнаудов,** М. Кукери и русалии. – В: Студии върху българските обреди и легенди, Т. 2. София, 1972, с. 7 – 208.

[4] **Петров,** А. П. Кукери и сурвакари. София, 1972, с. 28.

[5] **Венедиков**, И. Медното гумно. София, 1983; **Венедиков,** И. Златният стожер на прабългарите. София, 1987; **Венедиков**, И. Раждането на боговете. София, 1992.

[6] **Краев**, Г. За единството на ергенските маскарадни игри (По материали от Югозападна България) – В: Тодор И. Живков. Единство на българската фолклорна традиция. София, 1989; **Краев**, Г. Маска и ритуал (съст. Г. Краев, И. Бокова). София, 1999; **Краев,** Г. За умението на българите да се маскират. – В: Елинова, М. Антропологични изследвания, Т. 3. София, 2002, с. 111 – 120; **Краев**, Г. Маска и було: Българските маскарадни игри. София, 2003.

[7] **Бонева,** Т. Кукери и сурвакари – традиция и модерност. – В: Маскарадът и времето. Перник, 2009, с. 65 – 72.

[8] **Ненов,** Н. Карнавалът в Русе и българският градски модел. // *Български фолклор.* Маскарадът. Бр. 4. София, 2000, с. 26.

[9] **ДА – Перник.** Личен архив на Й. Николов, фонд № 933; **Вестници:** *„Днес“*, бр. 918 и 920, февруари 1939; *„Дневник“,* бр. 11749/20.02.1939; *„Зора“,* бр. 5901/ 18.02.1939; *„Мир“*, 20.02.1939; *„Последна поща“,* бр. 929/20.02.1939; *„Празнични вести“*, 20.02.1939; *„Утро“,* бр. 8868/ 24.02.1939.

[10] **Николов,** Д. Какво ще видим по естрадите на Бърдото. // *Димитровско знаме*, 22.05.1963.

съвет, гр. Перник), на организаторите на Първия Национален събор на народното творчество в Копривщица (12–15.08.1965) се предлага съборът да бъде закрит от представителна сборна сурвакарска група „Кукери“ от Граово, Пернишки окръг. В сборната група са включени 200 сурвакари от селата Елов дол, Дивля, Беренде, Габров дол, Гигинци, Кошарево, Ръждавец, Банище, Долна Секирна и Станьовци. На всички участващи групи са присъдени златни медали, а на всеки участник – грамота. По повод шествието на пернишките сурвакари израелската фолклористка г-жа Кадман възкликва: “[…] Виждала съм карнавали в Италия, Испания и Ница, но такова чудо не съм виждала никъде по света! Та тези маски са от 2000 години преди нашата ера […]“[11].

Напоследък все по често се наблюдават промени и навлизане на иновации в т.н. сценичното представяне на традиционните зимни сурвакарски ритуали и игри. Предмодерните и утилитарни функции на игрите с маски (апотропейната и инициационната) вече се заменят с художествена, театрално-зрителна функция. Но пък това дава възможност в много селища да се възстанови преустановената традиция за провеждане на зимните игри с маски. Така те започват да живеят паралелно с културния съвременен календар на населеното място – в селото и на сцената.

За да усетите духа на Граово и граовеца – онзи дух, който е проникнал в хората и може да ги познаете навсякъде по света, трябва да отидете там. Само тогава ще разберете защо. Затова ще ви представя разказа на Дядо Борис от село Кошарево за подготовката за Сурва, записан от Виктор Евангелатов:

„[…] Всеки сам се подготвя. Месеци напред преди Сурва събират пера, кожи, обмислят си лика, правят се дървени крепилки. Никой никого не поглежда в работата, крият се един от друг, та да не се повтарят лиците им – така наричат в този край маските на сурвакарите. Вечерите вкъщи стават много весели. Има работа за всички. Децата събират пера и гледат да са разноцветни – от бяло до черно. Жените помагат при „китилото“ – боядисват прежди, подготвят облеклото. За този ден момите ще извадят най-хубавите си гердани, най-тежките си накити и ще ги пришият върху лика. А като се събере дружината на мегдана, момата ще познае своя избраник само по гиздилото, което му е дала […]“.

Ликовете на момците са толкова големи, толкова високи, че понякога достигат цял човешки бой и се иска мъжка сила, за да се носи това чудо на раменете. Те са направени от разноцветни материали – перушина, царевична шума, конски косми, кожа (заешка, ярешка, агнешка), дантели,

[11] ***Душков*** Ат. Празник на народното творчество. // *Работническо дело,* 08.08.1965.

природни материали и други. Апликираните материали – пера̀та, са или в естествен цвят, или са оцветени. Подреждането им е въпрос на вкус и умение – в преливащи се цветове или в контрастни решения. На това са подчинени и „крепилките“ и „китилото“[12].

И както казват тук:

„От Витоша по-високо нема,
От Искаро по-длибоко нема,
От Граово по-убаво нема…“

Тук искам да споделя иновативните моменти, настъпили от пренасянето на селската култура в града, и участието на някои сурвакарски групи от Брезнишко във фестивали в страната и чужбина:

А. За сурвакарската група от село Кошарево

1) Те са първите, които въвеждат четническата (гвардейска, генералска) униформа на войводите.
2) Въвеждат изрязаните ленти върху маскарадния костюм и си избират червения цвят. По време на традиционния зимен обичай „Сурва“ всяка девойка се стреми да си откъсне от тази червена лента и да си я върже на ръката (или закичи на дрехата си) за здраве.
3) През 1975 г. сурвакарската група от Кошарево е първата българска маскарадна група, пробила „желязната завеса“, която участва в Международния фестивал „Театър на нациите“ в гр. Нанси, Франция. Това е единственото им досега международно участие; отказват участия поради малките бройки и не желаят да разделят и разбиват групата си.
4) Те са единствената сурвакарска група, участвала без маски във фестивала в Перник (XVI МФМИ „Сурва“, 2006 г.), бойкотирайки по този начин решенията на журито.
5) На 27.09. 2018 г. в село Кошарево е открита „Къщата на сурвакарските маски“ по реализиран проект „Туризъм и традиции – цветни, забавни, атрактивни“ (трансгранично сътрудничество между Областна администрация, гр. Перник и Община Червени кръст – гр. Ниш, Сърбия).
6) Една от малкото групи в Пернишко, която е участвала във всички големи форуми на маскарадните игри от 1963 г. насам.

Б. За сурвакарската група от село Банище

[12] Web: **Сайт** „*Български туристически портал“* – balkanec.bg „Сурвакарски обичаи“ - Виктор Евангелатов от 01.01.2013 г

1) Единствените, които изработват изцяло маскарадните си костюми от „шашини“ – обелките на царевицата, а дървените им геги наподобяват змия в движение.
2) По време на X МФМИ „Сурва, 93“ японското списание „Национал“, бр. 67/ 1994 г. (издателство на японската фотографска агенция с президент Хидед Хага) помества фотоси и текст за участието на сурвакарската група.
3) Това е единствената сурвакарска група, притежаваща Сертификат категория „Представителна маскарадна сурвакарска група“, присъден от Международната организация за народни култури и фолклорни изкуства (IOV), Българска секция.
4) Девизът на сурвакарската група е: „Нека всенародното веселие даде възможност за обединение на всички души в едно. Защото знаем, че „Съединението прави силата“.

В. За сурвакарската група от село Садовик

1) Запазена марка в изработването на ликовете са цели ловни сцени с домашни и диви птици и животни.
2) Александър Банков – дългогодишен сурвакар и ръководител (войвода) на сурвакарската група, е единственият носител на орден „Кирил и Методий, III ст.“, присъден му за поддържане на сурвакарската традиция и обичаите в селото.

ХРОНОЛОГИЯ НА ИГРИТЕ С МАСКИ НА СУРВАКАРСКИТЕ ДРУЖИНИ В РЕГИОН ГОРНО ГРАОВО, ОБЩИНА БРЕЗНИК, ОБЛАСТ ПЕРНИК[13]

1) ***1963 г. 1 – 6 юни – Първи Окръжен събор за надпяване, надсвирване и надиграване*** *(*местн. Бърдото, Брезник). Сборна формация представя танца „Сурвакаре“ с участието на 200 души от сурвакарските групи от селищата: Сирищник, Светля, Ковачевци, Елов дол, Гигинци, Кошарево, Габров дол, Богданов дол, Дивля и Ярджиловци.

[13] Приложената ХРОНОЛОГИЯ на игрите с маски на сурвакарските дружини в регион Горно Граово, община Брезник допълва систематизирано организираните маскарадни игри, тяхното запазване и разпространение.

2) ***1966 г. 14 януари – Първи национален фестивал „Пернишки фестивал –*** *зимен карнавал на сурвакарите и кукерите и пролетните игри и танци, свързани с тези старинни народни обичаи“* (централен площад, „Стадион на мира“, Големия салон в Двореца на културата, Перник). Участват:

   - *От Пернишки окръг* – 15 групи от селищата: Богданов дол, Бегуновци, Габров дол, Дивля, Елов дол, Косача, Лесковец, Ноевци, Ръждавец, Садовик, Светля, Сирищник, Темелково, Черна гора и Ярджиловци. Групата от с. Кошарево заявява участие, но не пристига.

   - *От Благоевградски окръг* – „Старци“ от гр. Разлог

   - *От Пловдивски окръг* – „Кукери“ от с. Сушица

   - *От Пазарджишки окръг* – „Кукери“ от с. Лесичево

   - *От Ямболски окръг* – „Кукери от с. Бояново

3) ***1967 г. 24 – 25 юни – II Окръжен граовски събор „Видовден“*** (местн. Бърдото, Брезник).

4) ***1984 г. 14 януари – Общински преглед на сурвакарските групи от Община Брезник и община Перник –*** етап за класиране и участие в VIII Национален фестивал на сурвакарите и кукерите –Перник, 1985 г. (стадион „Чьорни“, град Брезник).

5) ***1988 г. 16 януари – Общински сурвакарски празник на етнографски район Граово*** (Брезник, пл. „9 септември“). Присъдени I, II и III място и грамота.

6) ***1989 г. 21 януари – Общински преглед на сурвакарските групи от Пернишка и Брезнишка селищни системи*** – етап за класиране и участие в *IX* НФСК–Перник, 1990 г. (Брезник, площад „9-ти септември“).

7) ***1990 г. м. януари – Общински сурвакарски граовски празник*** (Брезник, пл. „9 септември“)

8) ***1991 – 2003 г. –*** *не са провеждани сурвакарски празници*

9) ***2004 г. м. януари – Общински преглед на сурвакарските групи***

от Горно Граово „Сурва в Брезнишко“. За всички участващи групи са присъдени грамота, плакет и парична награда 100 лв (Брезник, пл.„9-ти септември“).

10) ***2005 г. м. януари – II Общински преглед*** (Брезник, пл. „9-ти септември“).

11) ***2006 г. 21 януари – III Общински преглед*** (Брезник, пл.„9-ти септември“).

12) ***2007 г. 20 януари – IV Общински преглед на сурвакарските групи от Горно Граово „Сурва в Брезнишко“.***

13) ***2008 г. 19 януари – V Общински зимни сурвакарски празници „Сурва в Брезнишко“***

14) 2009 г. 17 януари – VI Общински празник „Заедно в празничната магия на сурвакарските игри“.

15) 2010 г. м. януари – VII Общински сурвакарски игри – Брезник

16) 2011 г. 22 януари – VIII Общински сурвакарски игри – Брезник

17) 2012 г. 22 януари – IX Общински сурвакарски игри – Брезник

18) 2013 г. 19 януари – X Общински сурвакарски игри – Брезник

19) 2014 г. 16 януари – XI Общински сурвакарски игри – Брезник

20) 2015 г. 17 януари – XII Общински сурвакарски игри – Брезник

21) 2016 г. 16 януари – XIII Общински сурвакарски игри – Брезник

22) 2017 г. 21 януари – XIV Общински сурвакарски игри – Брезник

23) 2018 г. .20 януари – XV Общински сурвакарски игри – Брезник

24) 2018 г. 27 септември – *Открита* ***„Къщата на сурвакарските маски“*** *в село Кошарево,* Община Брезник. (Реализиран проект „Туризъм и традиции – цветни, забавни, атрактивни“, трансгранично сътрудничество между Областна администрация – Перник и Община Червени кръст – гр. Ниш, Сърбия.)

25) 2019 г. 19 януари – XVI Общински сурвакарски игри – Брезник

Б. УЧАСТИЯ В НАЦИОНАЛНИ ПРАЗНИЦИ, СЪБОРИ, ФЕСТИВАЛИ И КАРНАВАЛИ В БЪЛГАРИЯ

1) ***Град КОПРИВЩИЦА*** (м. Войводенец)

- ***1964г. 12 – 15 август –*** *Първи Национален събор на народното творчество* – закрит с участието на представителна сурвакарска група „Кукери от Граово“. В сборната група са включени 200 сурвакари от Земенско (селата Елов дол, Дивля, Беренде, Габров дол) и Брезнишко (Гигинци, Кошарево, Ръждавец, Банище, Долна Секирна и Станьовци). На всички участващи групи са присъдени златни медали, а на всеки участник – грамота.
- ***2015 г. 7 – 9 август –*** откриване на събора с участието на сурвакари от с. Долна Секирна.

2) ***Град ВАРНА*** – *Фестивал „Варненско лято“ – Празник на песните и танците*

- ***1967 г.*** – Участие на сурвакарска група от с. Садовик
- ***1968 г.*** – Участие на сурвакарска група от с. Садовик
- ***1971 г.*** – Участие на сурвакарски групи от с. Садовик и с. Долна Секирна
- ***1975 г.*** – Участие на сурвакарски групи от с. Ръждавец и с. Садовик
- ***1977 г.*** – Участие на сурвакарска група от с. Станьовци
- ***1979 г.*** – Участие на сурвакарска група от с. Ноевци

3) ***Град ВРАЦА***
- ***1971 г.*** – *I Национален селски събор.* Участие на сурвакарска група от с. Садовик.
- ***2019 г. 19 – 22 април*** – *XIII Международен фолклорен фестивал „Врачанска пролет“*. Участие на сурвакарска група от с. Долна Секирна.

4) ***Село ЕЛЕНОВО, Община Нова Загора, Окръг Сливен***
- ***1975 г. 15 – 16 ноември*** – *„Празник на песните и танците“.* Участие на сурвакарска група от с. Ръждавец.

5) Град СОФИЯ

- ***1964 г. 3 – 10 юли –*** *Закриване на II Републикански фестивал на художествената самодейност и Спартакиада /03–04.07/* (пл. „9-ти септември“ и Национален стадион „Васил Левски“). Участие на сурвакарски групи от селата Кошарево, Елов дол и Дивля.

- ***1968 г. 6 август –*** *Закриване на IX Световен фестивал на младежта и студентите* (Национален стадион „Васил Левски“). *Участие в концерта-спектакъл „България строи, танцува и пее“* – в сборния фолклорен цикъл от пет обичая („Коледари“, „Ладуване“, „Лазарки“, „Еньовден“ и „Кукери-сурвакари“) от Пернишки окръг участват сурвакарските групи от селата Кошарево, Ръждавец, Садовик и Ярджиловци.

- ***1974 г.*** *– Закриване на IV Републикански фестивал на художествената самодейност и Спартакиада* (Национален стадион „Васил Левски“). Участие на сурвакарска група от: с. Садовик.

- ***1982 г. 24 май*** *– I фестивал на Българо-съветската дружба* (хижа „Щастливеца“, Витоша). Участие на сурвакарска група от с. Кошарево.

- ***1982 г. 18 юни*** *– Международен фестивал „Театър на нациите“* (Народен театър „Иван Вазов“). Участие на сурвакарска група от с. Кошарево и Държавен ансамбъл за народни песни и танци „Пирин“, Благоевград.

- ***1982 г.*** *– Откриване на „Зимния дворец на спорта“*, Студентски град, София. Участие на сурвакарска група от с. Долна Секирна.

- ***1988 г. 18 юли*** *– IV Международна детска асамблея „Знаме на мира“*, Студентски град, София. Участие на сурвакарска група от с. Долна Секирна.

- ***2015 г. 12 декември*** *– Международен форум, посветен на 70-годишнината от създаването на ЮНЕСКО*, с участието на генералния секретар на ЮНЕСКО Ирина Бокова

(Народен театър „Иван Вазов“). Участие на сурвакарски групи от с. Долна Секирна и кв. Бела вода, гр. Перник.

6) ***Град ЯМБОЛ –*** *Международен фестивал на маскарадните игри“Кукерландия“*

- ***2006 г. 18 февруари*** – с. Долна Секирна, с. Банище
- **2007 г.** ***17 февруари*** – с. Долна Секирна
- ***2008 г. 16 февруари*** – с. Долна Секирна и с. Банище
- ***2009 г. 27 – 28 февруари*** – с. Долна Секирна
- ***2011 г. 4 – 6 март*** – с. Банище и с. Сопица
- ***2012 г. 5 март*** – с. Банище
- ***2013 г. 2 март*** – с. Велковци
- ***2014 г. 6 септември*** – с. Банище , с. Д. Секирна, с. Гигинци и с. Ноевци
- ***2015 г. 7 – 8 март*** – с.Банище
- ***2016 г. 27 – 28 февруари*** – с. Банище
- ***2017 г. 25 – 26 февруари*** – с. Банище
- ***2018 г. 24 – 25 февруари*** – с. Банище
- ***2019 г. 2 – 3 март*** – с. Банище, с. Кошарево, с. Ноевци, с. Бегуновци и с. Садовик

7) ***Град РАЗЛОГ –*** *Международен кукерски карнавал „Старчевата“*

- ***2019 г. 12 януари*** – с. Долна Секирна

8) ***Град РАКОВСКИ*** *– Международен фестивал на кукерските и маскарадни игри „Кукове“*

- ***2004 г.*** – с. Кошарево, с. Долна Секирна
- ***2005 г. 5 февруари*** – с. Долна Секирна
- ***2006 г. 25 февруари*** – с. Долна Секирна
- ***2007 г. 17 февруари*** – с. Долна Секирна
- ***2011 г. 5 март*** – с. Гигинци, с. Ноевци и с. Велковци
- ***2017 г. 25 февруари*** – с. Долна Секирна
- ***2019 г. 2 март –*** с. Долна Секирна

9) ***Град СИМИТЛИ –*** *Международен фестивал на бабугерските маски и игри „Симитлия – древна земя на кукерите“*

- ***2015 г. 10 януари –*** с. Гигинци
- ***2019 г. 12 януари –*** с. Гигинци

10) ***Град СТАРА ЗАГОРА*** *– Международен фестивал на маскарадните*

игри

- ***2007 г. 4 март*** **–** с. Кошарево
- ***2008 г. 1 март*** **–** с. Кошарево
- ***2011 г. 6 март*** **–** с. Кошарево, с. Банище
- ***2013 г. 10 март*** **–** с. Долна Секирна
- ***2014 г. 9 март*** **–** с. Долна Секирна, с. Гигинци

11) Град ШУМЕН *– Карнавал на плодородието*

- ***2014 г. 26 – 28 септември*** **–** с. Гигинци

12) Град МОМИН ПРОХОД, *Общ. Костенец – Кукерски събор „Поклади“*

- ***2002 г.*** **–** с. Долна Секирна, с. Кошарево, с. Сопица
- ***2005 г.*** **–** с. Долна Секирна, с. Кошарево
- ***2017 г. 26 февруари*** **–** с. Велковци
- ***2018 г. 18 февруари*** **–** с. Велковци, с. Садовик, с. Сопица

13) Село ШИРОКА ЛЪКА *– Международен кукерски фестивал „Песи понеделник“*

- ***2019 г. 3 март*** **–** с. Сопица

14) Град ГАБРОВО – *Габровски карнавал на хумора*. Няма участие на сурвакарски групи от Брезнишко.

В. УЧАСТИЯ ВЪВ ФИЛМОВИ ПРОДУКЦИИ И ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ

1) 1968 г. – град Брезник. Заснет е филмът „СУРОВА“ (16 мин., на 45 метрова лента). Режисьор и сценарист Мирчо Манолов; художник Йордан Кирилов; оператор Михаил Делчев; директор продукция Таню Друмев). Снимките започват в с. Банкя, Трънско с участието на Свилен от Садовик, Бай Седефчо от Ярджиловци, Вене от с. Режанци и сурвакарите от с. Дивля. Филмът проследява подготовката на сурвакарите за местната Сурва в селата Садовик и Кошарево. Заснет е празникът на пл. „9-ти септември“ в Брезник – около запаления голям сурвакарски огън под съпровод на народен оркестър от с. Дивотино играят танцови ансамбли при Двореца на културата, Дома на металурга, Дома на миньорите (от Перник) и детска танцова група при читалището в с. Кладница. Около огъня участват и сурвакарски групи от селата: Банище, Садовик, Ръждавец, Кошарево, Долна Секирна, Дивля, Беренде, Габров дол,

Елов дол, Богданов дол и Ярджиловци.

2) ***1968 г. – град Брезник – Заснет е филмът „Откраднатa невяста“.*** Автор: Йордан Николов. (местността Бърдото и пл. „9-ти септември“, гр. Брезник).

3) ***1968 г. 6 август – София – Закриване на IX Световен фестивал на младежта и студентите.*** (Национален стадион „Васил Левски“). В концерта-спектакъл „България строи, танцува и пее“ са представени пет обичая („Коледари“, „Ладуване“, „Лазарки“, „Еньовден“ и „Кукери-сурвакари“) с участието на сурвакарски групи от селата Кошарево, Ръждавец, Садовик и Ярджиловци. ***Заснет е филм.***

4) ***1974 г. – село Храбрино, Пловдивско. Заснет е филм „Римски мост“*** – Киностудия „Народна армия“; Режисьор Мирчо Манолов. Участие на сурвакарски групи от с. Садовик и с. Банище.

5) ***1978 г. – Филм „При източниците на вечността“***

6) ***2005 г. – София. Телевизия „СКАТ“*** излъчва филм „*На Сурва в село Сопица“* – за местната Сурва в селото. Участие на сурвакарски групи от с. Садовик и с. Банище.

7) ***2012 г. – София, Телевизия „BTV“.*** В „Шоуто на Слави“ участват 7 сурвакари от с. Ноевци.

8) ***2012 г. – Телевизия „Планета“.*** В поредицата „Това е България“ е излъчен филмът „Карнавал в Ямбол“. Участват сурвакарски групи от с. Банище и с. Черна гора.

9) ***2015 г. 13 – 14 януари – ENI FILM изготвя документален филм*** *„Традициите на фестивала „Сурва“.* (За провеждането на традиционната местна Сурва в селата Банище, Гигинци, Долна Секирна и Ярджиловци.)

10) ***2016 г. м. декември – София, БНТ–1.*** Сурвакарска група от с. Долна Секирна участва в предаването „Отблизо с Мира Добрева“ (за обредите и традициите на сурвакарския празник в селото).

11) ***2017/2018 г. м. януари – Телевизия „IN LIFE“ TV*** заснема документален филм *„За зимните сурвакарски игри“*, характерни за

селищата в Брезнишко. Участват сурвакарските групи от Кошарево и Долна Секирна, майсторите на маски: Димитър Пламенов от Брезник, Петър Асенов от с. Сопица, Асен Асенов и Александър Светославов от с. Кошарево. Заснети са традиционните зимни обреди и ритуали и свързаните с тях зимни ястия и напитки в семейството на Венета Петрова от с. Долна Секирна. Филмът е продукт на трансграничния проект „Туризъм, традиции – цветни, забавни, атрактивни“, реализиран от гр. Перник и гр. Ниш, Сърбия.

12) ***2018 г. 21 януари – БНТ–1. Директно предаване*** на „Отблизо с Мира Добрева“ от село Долна Секирна – гостуване на местната сурвакарска група и представяне на традиционния празник „Сурва“.

13) ***2018 г. м. януари – Документален филм „Три минути България“*** – за сурвакарската традиция и зимните обреди и ритуали в с. Долна Секирна. Продукция на „Канон България“ и Мартин Граховски (3 Minute Media).

Г. УЧАСТИЯ НА СУРВАКАРСКИ ГРУПИ В МЕЖДУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛИ И КОНКУРСИ

1) ***Село КОШАРЕВО***
   - ***1975 г.*** – град Нанси, Франция. Международен фестивал „Театър на нациите“.

2) ***Село БАНИЩЕ***
   - ***1987 г. 27 януари – 5 февруари*** – град Живец, Полша. Участие на сборна група сурвакари от селата Банище, Ръждавец и Селищен дол.
   - ***1990 г. 15 – 28 декември*** – град Рига, Латвия
   - ***1999 г. 23 – 24 февруари*** – град Струмица, Северна Македония
   - ***2000 г. 26 февруари – 1 март*** – град Птуй, Словения
   - ***2005 г. 8 – 14 декември*** – град Енискилън, Северна Ирландия, Великобритания.
   - ***2005 г. 8 – 14 декември*** – град Дъблин, Република Ирландия.

3) ***Село ГИГИНЦИ***
   - ***2012 г. 10 – 19 януари*** – град Сан Мауро Форте, Обл.

Базиликата, Италия
- ***2014 г. 11 – 13 юли*** – град Лесковац, Сърбия
- ***2015 г. м. май –*** град Дидим, Турция
- ***2019 г. 1 – 4 март*** – град Велика Горица, Хърватия

4) ***Село ДОЛНА СЕКИРНА***

- ***2008 г. 10 – 12 март*** – град Струмица, Северна Македония
- ***2009 г. 7 – 10 февруари*** – град Чавле, Хърватия
- ***2010 г. 26 – 31 май –*** град Алборг, Дания
- ***2010 г. 7 – 11 ноември*** – град Кемер и град Анталия, Турция
- ***2011 г. 5 – 8 март*** – град Струмица, Северна Македония
- ***2011 г. 14 – 22 ноември*** – град Мерсим, Турция
- ***2013 г. 20 – 28 октомври*** – град Кемер, Турция
- ***2014 г. 27 февруари – 1 март*** – град Жилина, Словакия
- ***2014 г. 28 октомври – 1 ноември*** – град Дидим, Турция
- ***2015 г. 7 – 8 февруари*** – град Солун, Гърция
- ***2015 г. 13 – 16 февруари*** – град Птуй, Словения
- ***2015 г. 13 – 13 юни*** – град Корча, Албания
- ***2016 г. 4 – 5 юни*** – град Корча, Албания
- ***2016 г. 3 – 5 септември*** – град Белгород, Украйна
- ***2017 г. 3 – 7 август*** – град Търгу Магуреле, Румъния
- ***2019 г. 9 – 10 март*** – град Тараклия, Молдова
- ***2019 г. 22 – 28 август*** – град Тарутино, Одески район, Украйна

5) ***Село РЪЖДАВЕЦ***
- ***1987 г. 21 януари – 5 февруари*** – град Живец, Полша. Участие на сборна сурвакарска група от селата Банище и Селищен дол.

6) ***Село СЕЛИЩЕН ДОЛ***
- **1*987 г. 21 януари – 5 февруари*** – град Живец, Полша. Участие на сборна сурвакарска група от селата Селищен дол, Ръждавец и Банище.

7) ***Село САДОВИК***
- ***1998 г.*** – град Комотини, Гърция

СБОРНИКЪТ НА АЛЕКСАНДЪР МАРТИНОВ – МОСТ МЕЖДУ ПОКОЛЕНИЯТА

Аниела Асенова
краевед, гр. Брезник

ALEXANDER MARTINOV'S COLLECTANEA – A BRIDGE BETWEEN THE GENERATIONS

Aniela Asenova
Regional history researcher, Breznik town

ABSTRACT

From 1942 to 1950 the teacher Alexander Martinov traveled to 44 villages in Graovo in order to study the folklore wealth of this ethnographic region of Bulgaria. Thanks to over 230 local singers and storytellers, he collected the lyrics of 581 songs, 300 tales, sayings, customs, celebrations and games. And he records everything by hand. The collected material was appreciated by prominent folklorists and was placed in volume 49 of the „Collection of Folkloreand Ethnographic Works", published by BAS on June 30, 1958.

Ключови думи: *Александър Мартинов, колекция, фолклор, песни, обичаи, приказки, празници и игри*

Keywords: *Alexander Martinov, collection, folklore wealth, folk songs, tales, sayings, customs, celebrations and games*

* * *

В далечната 1942 година един млад мъж с тефтер и молив в ръка обикаля селата в Граово с нелеката задача да проучи и запише текстовете на песни, приказки, народни празници, обичаи, игри, скороговорки. По пътя си често среща трудности, на много места е посрещан с недоверие, на други информаторите са отказвали да се записват имената им. Но имал и много съмишленици, които са го свързвали с местни певци и разказвачи. Благодарение на тях е успял през летните ваканции от 1942 до 1950 г. да

обходи над 40 селища и да запише текстовете на 581 песни, 300 приказки, скороговорки, баяния, народни обичаи, празници и игри.

Но какво е накарало Александър Мартинов така упорито в продължение на 8 години да обикаля граовските села, за да запише и остави на поколенията това неоценимо фолклорно богатство? Може би отговорът се крие в неговата биография. Роден е на 23.11.1908 г. в с. Гърло в семейството на свещеник Петър и Елена Мартинови. Те са първите разказвачи на приказки и скороговорки. По-късно като учител в с. Красава и Габрово получава първата закалка по патриотизъм и родолюбие. Още повече, че през 30-те години на XX век страната ни е в огромен патриотичен подем за повдигане на българския дух, който с помощта на учителите обхваща и най-малкото село. Най-вероятно това е мотивирало Ал. Мартинов да се захване с това родолюбиво дело. А може би отколешната надпревара между трънската и брезнишката интелигенция в духовен аспект – да се създаде нещо по-интересно и значимо. Още повече, че през 1942 г. излиза краеведчески сборник за Трънския край, а брезнишката интелигенция не успява да направи подобен сборник за Брезник и Брезнишко.

Каквито и да са били мотивите му, факт е, че обикаля 40 селища, среща се и записва над 230 информатори. И всичко записва на ръка. Много труд е положил и е показал силна воля и постоянство, но трудът му е възнаграден.

Събраният материал е оценен подобаващо от акад. Стоян Романски и други видни фолклористи, и на 30 юни 1958 г. излиза от печат том 49 на „Сборник за народни умотворения и народопис“, издателство на БАН. Тиражът е 500 бр. Каква по-добра и заслужена оценка на голямото дело на Ал. Мартинов от научните среди в страната, от това неговите записки да бъдат публикувани! Както казва училищният инспектор Вельо Велев: „[…] Каква по-голяма награда от това, което си създал, да се издаде от Българската академия на науките. То остава за поколенията[…]“[1].

Но дали днешното поколение ползва тази фолклорна съкровищница? Познат ли е учителят Ал. Мартинов на младите хора? Има ли живи негови съвременници? Въпроси, въпроси – чиито отговори потърсих първо в неговото родно село Гърло. Останалите живи шепа възрастни хора все още го помнеха като скромен, трудолюбив и прибран човек, обикалящ селата и записващ всичко, което му пеели или разказвали. И с тъга въздишаха, че имотът на дядо поп (бащата на Ал. Мартинов) пустее, къщата се руши и пада ли, пада.

Насочиха ме към пенсионираната учителка Мария Томанова. Беше

[1] **Велев, В.** Просветата в Брезнишко. – В: Брезник и Брезнишко – краеведски изследвания. София, 2005, с.238-239

много отзивчива и ми разказа следното: „[…] Моят съпруг на времето е купил този сборник. Много хора идват да го ползват, но го давам само на тези, на които вярвам, че ще го върнат. Много е ценен за мен, за семейството ми, а и за цялото село. Много живот има в този сборник. Ще се радвам, ако колегите го използват в работата си. Помня Мартинов – водеше природосъобразен живот, винаги беше елегантен, не беше общителен, беше много, много тъжен човек. За него се грижеше сестра му Снежа и живееха в родовата къща. Почина през 1993 г. и е погребан в Централните Софийски гробища."

Оказа се, че има колеги, които ползват сборника в своята работа.

Николинка Байкова – учител по български език и литература, възпитаник на СМУ „Филип Кутев", гр. Котел: „Този сборник е мой верен помощник. Използвам текстовете за изяви на учениците във фестивали и конкурси, които популяризират словесния и песенен фолклор. Носители са на много отличия и грамоти."

Милена Цветанова – ръководител на група за автентичен словесен и певчески фолклор към Народно читалище „Просвещение 1870", гр. Брезник: „В сборника е събран много ценен материал, това е истински извор на автентичен граовски фолклор, който ползвам в моята работа и ще продължавам да ползвам."

Ивета Иванова – ученичка: „Аз съм ученичка от 9 клас, и съм разказвач на словесен граовски фолклор. Доставя ми удоволствие да чета легендите, приказките и най-вече хумора и да ги разказвам на другите, за да знаят и те колко е богат граовския словесен говор с характерния диалект."

Свилена и Борис Борисови – семейство: „Когато се оженихме, решихме да направим граовска сватба, защото корените ни са от Граово. Дойдохме в Брезник и когато в къщи отворихме сборника, предоставен ни от госпожа Аниела Асенова, сякаш се пренесохме назад в миналото, участниците в сватбата сякаш оживяха пред очите ни. Толкова много обичаи съпътстваха сватбата! Постарахме се да спазим повечето от тях. Всички гости бяха с граовски носии, а тортата беше украсена с мотиви от граовски литак, разбира се от захар. Пресъздаденото от нас беше много впечатляващо и запомнящо се."

А сега нека изкажа и своето впечатление от Ал. Мартинов и неговия сборник. Не съм имала честта лично да познавам колегата Мартинов. До неговата личност и душевност се докоснах чрез разказите на други хора и най-вече чрез огромния му къртовски труд. Под всяка песен, приказка, разказ, той се е постарал да напише не само името на разказвача, но и в какви варианти се среща дадена песен и от кой край на България е, и в кой сборник е поместена. Това може да го направи само филолог, Учител

с главна буква, човек, отдаден на работата си. Радостно е, че значението на сборника не се е загубило във времето и младото поколение му вдъхва нов живот, преоткрива го и чрез него преоткрива своите корени.

ЧИСТОТА И ВЯРНОСТ КЪМ ОРИГИНАЛА В ГРАОВСКИЯ ДИАЛЕКТ

Емилия Максимова
краевед, гр. Брезник

PURITY AND FIDELITY TO THE ORIGINAL GRAOVO DIALECT

Emilia Maximova
Regional history researcher, Breznik town

ABSTRACT

The theme „Purity and fidelity to the original Graovo dialect" is of utmost importance for each dialect. It deserves the attention of the specialists because it concerns the preservation of the numerous dialects in our country.

The article outlines the main features of Graovo's local speech, supported by authentic and colorful examples. Thus, they carry the breath of time in which they were created and allow us to interpret and learn about the life, traditions, morals and spirituality of the former inhabitants of our lands. The idea is to preserve this dialect in its purity and originality.

Ключови думи: *Граово, местна реч, диалект, вярност към оригинала.*

Keywords: *Graovo, local speech, dialect, fidelity to the original.*

* * *

Още през XVI в. анонимен пътешественик пише за „Граовско поле" и един „градец Брезник", където живее българска народна група граовци – с общ бит, фолклор и говор. Именно този говор ведно с традициите, уважението към род и роден край, чувството за хумор, буйните до „дивост" танци, песните, багрите на шито и тъкано, занаятчийските стоки определят характерните белези на граовската душевност.

Познавам граовското слово и пиша на диалект за всичко, което ме вълнува. Съхраняването му е част от моята лична история. Не жаргонна

еквилибристика, не чуто и недоразбрано, а съпреживяно и запазено в чистия му вид и вярност към оригинала. Не случайно най-милият ми спомен от детството е да седя до ***„огньȁщето у оджáкът, кȍмпирете да крȕкчу у котлѐто, закáчено на верȉгуту, а баба да ми разкáзуе гонѐткье“.***

Според мен има няколко важни особености, които бележат граовския диалект.

На първо място е неговата звучност, богатството на сложни съчетания, многообразието от думи и изрази. Той е жив, образен, труден, мъдър и пленителен. Битуването му до ден днешен е доказателство за силата на диалектните внушения, за вълнението, което поражда у нас искреността и мъдростта на това говорене. Свидетелство за това са стотиците пословици, поговорки, гатанки, песни, приказки, легенди, броилки или така наречените ***„умнѐтини“***, които старите граовци са ни оставили с любов и за поука. Разполагаме с редица научни и художествени публикации – не малък обем, събрано от извора. Особено ценно е написаното от Петко Асенов[1], Елена Огнянова[2], Вера Георгиева[3], Лозан Иванчев[4], Златка Стратиева[5], Елена Боянова[6].

Оценете сами: ***„Сам що*** си ствȍри човѐк и гяволъ̀т не е кàдър да му погȍди“ (Сам каквото си направи човек и дяволът не е способен да му причини). Или: ***„Муѐте àпу без да подбȉраю***“ (Мухите хапят без да подбират). И ***„Мързѐжът и сиромашȁята спȕ у едъ̀н ȍдър***“ (Мързелът и беднотията спят в едно легло).

Дълъг и сложен е бил пътят на диалекта докато се обогати и стане по-образен, по-точен и прецизен. Граовецът като че ли по-скоро с интуицията си е усещал, че само една дума не е достатъчна да разкрие в пълнота особеностите на даден предмет, случка или явление. И в миналото хората са били различни – едни по-емоционални, други по-будни, трети по-наблюдателни.

Много от тях са усещали тънките детайли, които могат да раздвижат

---

[1] **Асенов,** П. Брезник и Брезнишко. София, 1969**; Асенов,** П. Граовски летописания. София, 1999.

[2] **Огнянова,** Е. Достигнало до нас. София, 1984, 2003**; Огнянова,** Е. Не сме от сега. София, 1983.

[3] **Георгиева,** В. Из миналото на Брезнишкия край. София, 2000**; Георгиева,** В. Мъдрости от Граово. Граовският диалект. София, 2006.

[4] **Иванчев,** Л. Фолклорни хора и танци на песни от Граово. София, 2003**; Иванчев,** Л., **Мильов,** С. Крепи се буцо. Перник, 2014.

[5] **Стратиева,** З. Збирутък – избрано от съкровищницата на граовския диалект. София, 2017**; Стратиева, З., Бъчварова, В., Панталеева, С.** Граовски и диалектни думи и изрази в Брезник и Брезнишко. София, 2015.

[6] **Боянова,** Е. Брезник – роднят град. София, 2002**; Боянова, Е.** И в спомените то е живо. София, 2010**; Боянова, Е.** Полъх от стария Брезник. София, 2013.

дадена дума и тя да заблести с най-ярката си и богата значимост. Може би така до единствената дума ***„зборѝем***“ са изникнали нови, близки по значение, но с различен звуков състав думи. Нашите граовци ***„зборѝю“, „врѐву“, „ломѝту“, „орѝту“, „дѝудню“, „раздѝкую се“, „шъпѝту“*** (говорят, надигат, предъвкват думите, мрънкат, карат се, шепнат).

Всяка една от тях привнася нещо ново в смисъла, обновява я, освежава я, което е едно словесно богатство за диалекта. Ще се опитам да ви опиша „ручѝаньето“ (храненето) на граовеца. ***„Он жвѝче, шльѝва нѝбърже, мѝуа с ру́ке, шлямѝ ко свинью̀, гньетѐ ко невидѐл и гъ̀лта пр̀женци кьикѝ щръ̀коль жѝбе“*** (дъвче, гълта набързо, бута с ръце в устата си, лапа като прасе, тъпче се като невиждал и поглъща късове месо като щъркел жаби).

Говоренето на граовци притежава живописна мелодичност и дарява радост. ***„Мѐсецът полъ̀къчка катѐри небѝто, дзвездѐте се рѝдую на тѝя зѐмну убавиню̀, двоя̀нката жѝлно уздъшѝня, селѝто врѝже ко разрѝено бробѝняло“*** (Месецът полекичка изкачва небето, звездите се радват на тази земна хубост, двоянката тъжно въздиша, селото се е раздвижило като разровен мравуняк).

На следващо място е съществуването на други думи, наречени многозначни, които имат еднакъв звуков състав, но различно значение. Например: ***„Мерѝше ли овъ̀сът?“*** Това може да означава дали овесът е измерен или дали има миризма. Също: ***„Крив муж“*** (куц или проклет); ***„бѝра“*** (рекичка или пипа, докосва); ***„дърля̀ви“*** (мъчи, мачка) или ***„дя̀рляви“*** (гуреливи).

Често се среща използването на умалителни съществителни или прилагателни имена: ***„столѐ“*** (столче), ***„пѝтиом“***(тихичко), ***„мѝмляче“*** (момиченце); ***„тъвнѝлце е“*** (тъмнина), ***„кокѐ“*** (яйчице). Сякаш долавям милувките на вятъра, който ***„подѝвкуе“*** (полъхва) и гали ***„свѐ що срѐтне напрѐде си“*** (всичко, което срещне пред себе си)**.**

Всяко село носи свои отличителни черти. Това е валидно и за говора. Хората са различни – работливи, мързеливи, кротки, кавгаджии, потайни, открити. Те харесват и обичат различни неща и се изразяват според предпочитанията си. Така в едни граовски села казват: ***„дойдѝмо“, „узѝмо“, „копѝмо“; в други: „дойдѝме“, „узѝме“, „копѝме“***; а в трети: ***„дойдя̀“, „узя̀“, „копя̀“*** (дойдохме, взехме, копахме). От посочените примери лъха ту мекота и мелодичност, ту грубоватa категоричност, ту пръхаща лекота. Жените от с. Бабица ***„Йду у рекѝту да пѐру дрѐете“,*** а слаковчанки казват: ***„Ойдѝме у рекѝта да пѐреме дрѐите“*** (Ходят на реката да перат дрехите). Това не са отклонения от диалекта, а детайли, които обогатяват и отварят път за търсене на отговор за появата на многобройните диалекти в страната ни. Хората са вплели своя стремеж в създаването на неповторими и оригинални и мъдри думи, които

предпазват диалекта от забрава.

На следващо място искам да обърна внимание на едни особени словосъчетания, най-често от две думи. Те могат да заместят дълги описания, само че с две думи, които подсещат. Често дори се римуват. Те стоят една до друга и не можеш нито да ги разместиш, нито да ги разделиш. Ето ги: ***„нагòр–наддòл“; „одѐка–надѐка“; „пòщо–зàщо“; „натàм–навàм“; „прàви–чѝни“; „отъ̀д–одовъ̀д“*** (нагоре–надолу; откъде накъде; как да е; натам–насам; прави струва; оттам–отсам). От тези двойни думи съдим за цели случки, които не е нужно да обличаме в много думи.

Ударението е важна знакова част от изучаването и използването на граовския диалект. Няма как да прочетеш правилно диалектен текст, да разграничиш някои еднакви думи и изрази с различно значение и да разбереш смисъла без помощта на този знак. Примери: ***„Дòкачи паръ̀ту и побѐже“*** (Грабна парата и избяга); ***„Дòкачи се и се нàпундзари“*** (Засегна се и се разсърди); ***„Òра дзъ̀паю орà“*** (Хора играят хора); ***„Почѐл да стàя ѝзтъвнину“*** (Започнал да става по тъмно); ***„Почѐл га за добриньѝта“*** (Уважи го за добрината).

Смятам, че анализирането на гласните и съгласните системи в граовския диалект, у-говоренето, екането, множественото число при някои форми и прочие са привилегия на специалистите.

Аз споделих своите мисли и своето отношение към граовското говорене, защото то е част от моя живот, защото ми помага да следвам пътя на своята принадлежност.

ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

Брезник

Музеят на Граово

ПРИЛОЖЕНИЯ

Честване 130-години от рождението на Стоян Миленков, Брезник, 2019г.

Честване на 150 годишнината от основаването на Класното училище в Брезник,23.X. 2019г.

Първокласниците от випуск 2019г.- специални гости на честването на 150 годишнината от основаването на Класното училище в Брезник,23.Х. 2019г.

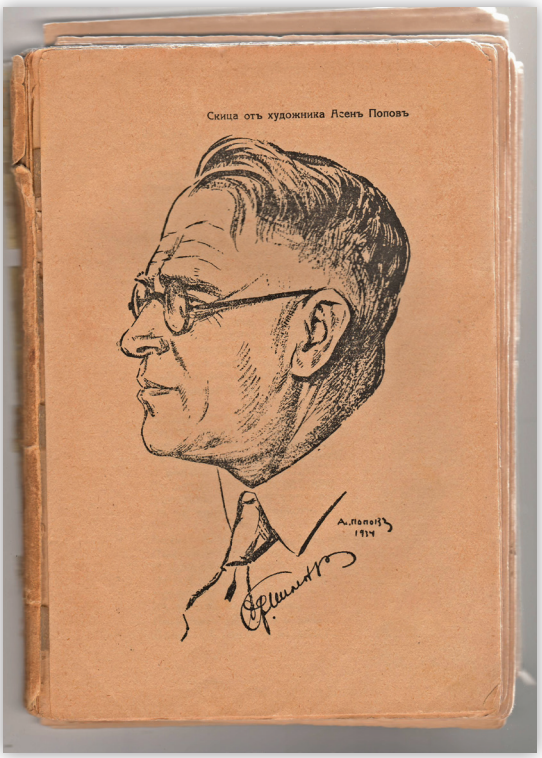

Откриване на Втората научна конференция „ ОБЩЕСТВО, КУЛТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ” Брезник 23-24.Х.2019г.

Участници във Втората научна конференция,Брезник, 2019г.

Скица отъ художника Асенъ Поповъ
А. Поповъ
1914

НА ЮЖНИЯ ФРОНТЪ

Сн. 1

Сн. 2

Сн. 3

Сн. 4

Сн. 5

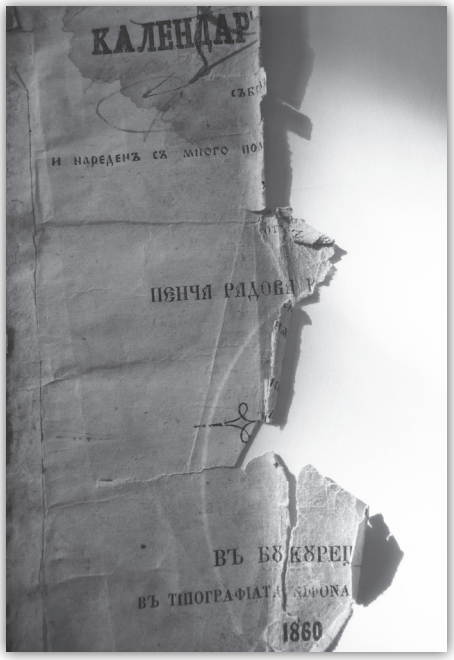
Сн. 6

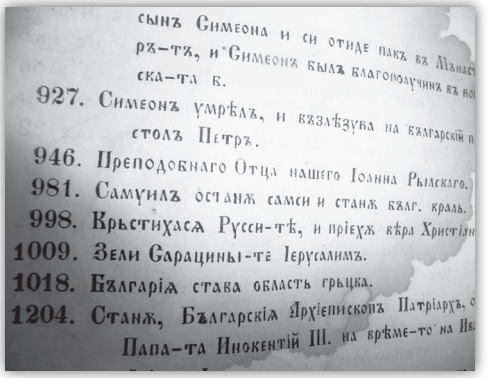
Сн. 7

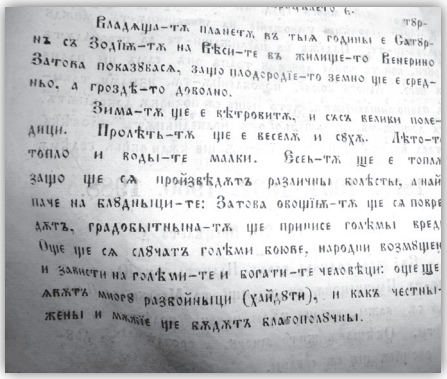
Сн. 8

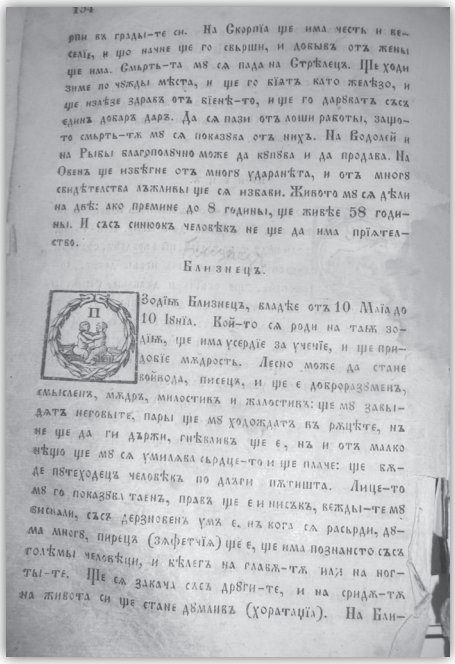
„Календар" от 1860 г., издаден в Букурещ.

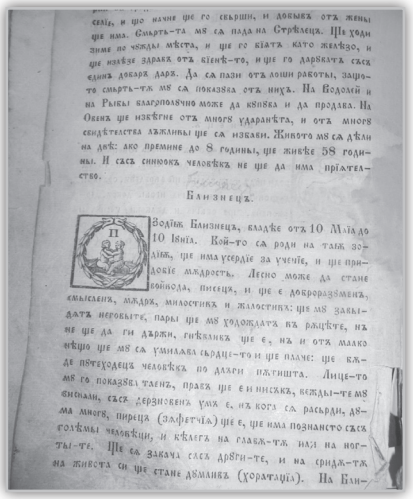
Инвентарен номер на „Календара"

Исторически факти и събития.

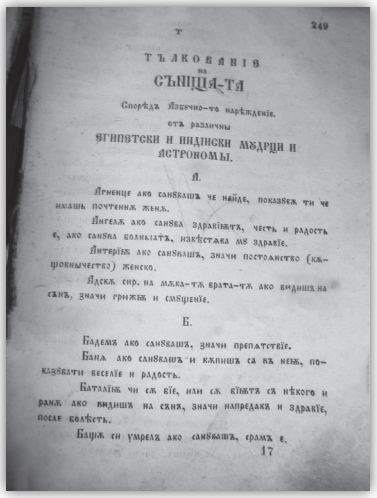

Предсказания според сезоните.

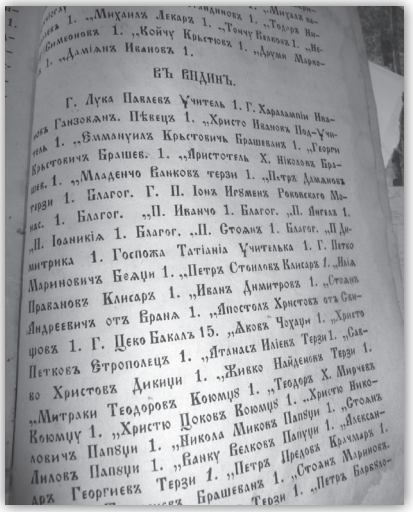
Близнецъ.

Зодіи

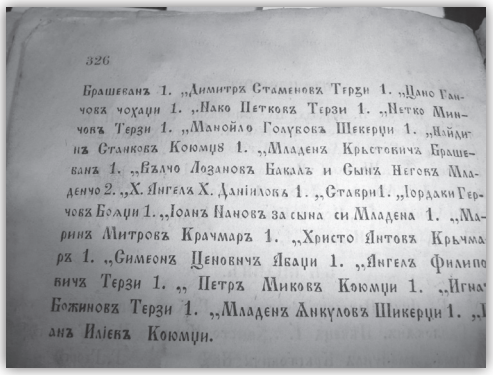

ТЪЛКОВАНІЯ
на
СЪНИЩА-ТА
Спорѣдъ Іевгено-то нарѣжденіе.
отъ различны
ЕГИПЕТСКИ И ИНДИЙСКИ МѢДРИ И
ЯСТРОНОМЫ.

Тълкуване на сънищата

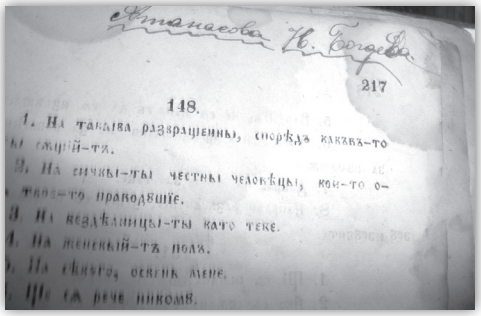

Спомоществователи отъ Видинъ

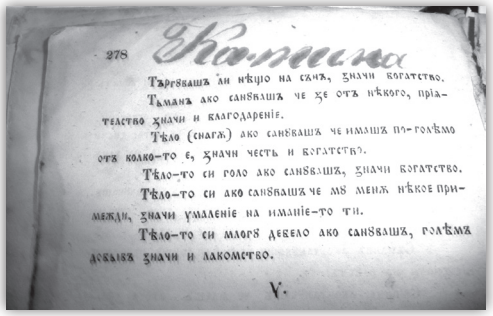

326

Продължение на списъка на спомоществователите от Видин

Имената на една от притежателките на книгата

278 Тѣло

Имe, надписано в книгата, в раздела с тълкуване на сънищата.

АВТОРИТЕ

Аниела Асенова – *краевед, гр. Брезник*

Ваня Рачева – *историк, гл. ас. д-р,*
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“;
vaniaracheva@abv.bg

Вера Георгиева – *краевед, гр. Брезник*

Георги Радославов *– историк, гр. Перник;*
jororm@gmail.bg

Екатерина Керемидарска – *доц. д-р,*
Регионален исторически музей – Кюстендил;
k_keremidarska@abv.bg

Емилия Велинова – *историк,*
Ощински исторически музей, Брезник;
emi_velinova@abv.bg

Емилия Максимова – *краевед, гр. Брезник*

Константин Панайотов *– историк,*
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
при БАН, София, kokopan@abv.bg

Мария Добревска *– заместник-кмет, Община Брезник;*
dobrevska_m@abv.bg

Мария Каразлатева *– архитект, София;*
mkarazlateva@abv.bg

Милчо Георгиев *– етнохоролог и фолклорист, гр. Перник;*
milchogeorgiev@abv.bg

Надя Манолова-Николова *– историк, проф. д-р,*
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“;
manolova@uni-sofia.bg

Нонка Кръстева *– краевед, гр. Перник;*

nonka_pk@abv.bg

Петя Василева-Груева *– историк, гл. ас. д-р,*
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“;
p.grueva@abv.bg

Руслан Иванов *–историк, гл. ас. д-р,*
Национална библиотека ”Св. св. Кирил и Методий”, гр. София;
ruslaniv77@gmail.com

Сашка Бизеранова- *историк, д-р,*
Регионален исторически музей–Видин;
bizeranova@abv.bg

Светослава Филипова *– нумизмат, гл. ас. д-р,*
Регионален исторически музей – Кюстендил;
filipova_s@abv.bg

Силвия Нотева *– историк*
Регионален исторически музей – Перник;
silvia.noteva@abv.bg

Общински исторически музей-Брезник
mmbreznik@abv.bg

© “Известия на Общински исторически музей-Брезник”, том II

Дизайн и предпечат: Юлия Стоянова,
рекламно студио “Джули Експрес”

Издава се с финансовата подкрепа на
Министерството на културата